

**TÜRK TARIMINDA EKONOMİK POLİTİKA, DEVLET
TİCARETİ VE KOOPERATİFLER**

Profesör Andrew SCHMITZ
University of Florida

Profesör Erol ÇAKMAK
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Profesör Troy SCHMITZ
Arizona State University

Profesör Richard GRAY
University of Saskatchewan

Şubat 1999
Ankara

TEŐEKKÜR

Yazarlar bu projeyi Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsü'nden aldıkları mali destekle gerçekleştirdiler. Proje boyunca bizi teşvik eden ve yol gösteren Enstitü Yöneticisi Tülay Yıldırım'a teşekkür ederiz. Raporu okuyan pek çok kişiye, özellikle Dr. Jonathon Brooks ve Doç. Dr. Osman Aydoğuş'a da teşekkür borçluyuz. Ayrıca, bu rapordaki analizin konusunu oluşturan birçok Kamu İktisadi Teşebbüsünün ve kooperatifin adları tek tek sayılamayacak kadar çok sayıdaki çalışanının yardımlarını şükranla anmak isteriz. Bu kuruluşlar, faaliyetleri hakkında cömertçe sağladıkları veriler ve görüşleriyle bu çalışmayı kolaylaştırdılar. Türkiye'de bu projede çalışırken kazandıkları deneyim yazarlar için son derece değerli oldu. Aynı şekilde, sonuçların da Türkiye'ye yararlı olmasını dileriz.

İÇİNDEKİLER

GENEL BİLGİLER	1
AMAÇ	5
ÇERÇEVE	7
Politikanın Verimliliği - Devlet Ticaretinin Verimliliği	7
Rant Arayışı	10
Piyasa Gücü	13
Tarım Programlarının Etkisi	16
Devletin Ticaret Faaliyetleri, Ticaret Sapmaları ve GATT	19
KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ (KİT'LER)	26
TMO: Türk Buğday Sektörü	28
<i>Politika</i>	28
<i>TMO</i>	31
<i>Politikanın ve TMO'nun Değerlendirmesi</i>	35
TŞFAŞ: Şeker	41
<i>Genel Bilgiler ve Politika</i>	41
<i>TŞFAŞ</i>	45
<i>Politikanın ve TŞFAŞ'nin Değerlendirmesi</i>	46
TEKEL: Tütün, Tuz ve Alkol	50
<i>Genel Bilgiler</i>	50
<i>Politika</i>	57
<i>TEKEL ve Devlet Politikası</i>	61

ÇAYKUR: Çay	62	
ÇAYKUR	62	
Politika	67	
Tarım Politikası ve TEKEL'in Ürün İşleme Faaliyetleri	70	
TÜRKİYE'DE KİT'LER: GENEL BİR BAKIŞ	71	
TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİ (TSKB'LER)		74
Genel Bilgiler	74	
TRAKYABİRLİK: Ayçiçeği	76	
FISKOBİRLİK : Fındık	78	
TARİŞ: Pamuk, Zeytin ve Zeytinyağı, Kuru Üzüm ve İncir.	81	
Genel Bilgiler	81	
Döviz Kurları ve Enflasyon	83	
Türk Pamuk Sektörü	85	
TARİŞ Pamuk Birliği	87	
TARİŞ Zeytin ve Zeytinyağı Birliği	90	
TARİŞ Çekirdeksiz Kuru Üzüm Birliği	93	
TARİŞ İncir Birliği	97	
TARİŞ Birliklerinin İzleyebileceği Yollar	99	
TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİ: GENEL BİR BAKIŞ	100	
PAMUK SEKTÖRÜ	101	
Model 1: Yatay Etkiler	102	
Türk Pamuk Piyasalarının Verimliliğinin Ampirik Tahminleri		106

<i>Türk Pamuk Piyasaları 1995/1996</i>	107
<i>Büyük Bir İhracat Vergisi ve İthalat Vergisi Konulduğunda Türk Pamuk Piyasaları</i>	110
Model 2: Dikey Etkiler	113
<i>Giriş</i>	113
<i>Dikey Bağlantılar ve İkame Derecesi</i>	114
<i>Dikey Model</i>	115
<i>Dış Ticaret Politikasında Yakın Geçmişteki Değişmeler</i>	119
<i>Özet ve Ayrıntılı Araştırma</i>	124
Pamuk Pazarlamasına İlişkin Düşünceler:	126
SONUÇLAR	128
KAYNAKÇA	130
EK A: TEKEL'İN PERSONEL RAKAMLARI	136
EK B: TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNİN İŞ HACMİ VE BİRLİKLERE AİT DİĞER SEÇİLMİŞ VERİLER	139
EK C: TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİ ÜRÜNLERİNİN İHRACATI	156

TÜRK TARIMINDA EKONOMİK POLİTİKA, DEVLET TİCARETİ VE KOOPERATİFLER

GENEL BİLGİLER

Türkiye'de en yaygın biçimde kullanılan tarım politikası önlemleri iç fiyat destekleridir. Ürünler esas olarak iç piyasada uygulanan taban fiyatları politikasıyla desteklenir. Bu çerçevede yapılan devlet alımları aynı zamanda dış ticaret önlemleri ve girdi sübvansiyonlarıyla desteklenir.

Türkiye'de sabit fiyatlarla müdahale alımları yapılarak ürün fiyatlarının desteklenmesi politikası 1932'de buğday alımlarıyla başladı. 1992'ye gelindiğinde destekleme alımları kapsamındaki ürünlerin sayısı 26'ya yükselmişti.¹ 1994'te bütçe kısıtları yüzünden tarım sübvansiyonlarının yükünü azaltmaya yönelik adımlar atıldı. 1998'de sadece tahıllar, tütün ve şeker Kamu İktisadi Teşebbüslerininin (KİT'ler) sübvansiyonlu alımlarıyla destekleniyordu. KİT'lere ek olarak Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB'ler) satın alma kurumları olarak hareket etmeye yetkilidirler. Her yıl ekim tarihinden sonra destekleme (taban) fiyatları kararnameyle ilan edilir; dolayısıyla, ekim stratejileri bir önceki yılın fiyatlarına dayanmak zorundadır. Dış ticaret önlemlerindeki değişiklikler de kararnameyle ilan edilir, ancak bu ilanın tarihi, ilgili taban fiyatlarının ilan tarihiyle nadiren aynı zamanda yapılır. TSKB'ler ve KİT'ler, tespit edilen destekleme fiyatları üzerinden alım yapmakla görevlendirilirler ve satın aldıkları miktarlar nedeniyle zarar ederlerse, alım rejimi çerçevesinde "görev zararı" olarak adlandırılan bu zararları Hazine tarafından karşılanır.

Tarım sektöründeki belli başlı altı KİT'ten ikisinin ürün alımında hiç rolü yoktur. Bu iki kuruluş şunlardır: (1) sertifikalı tohumluk, damızlık hayvan ve yeni üretim tekniklerinin geliştirilip çiftçilere gösterilmesiyle görevli olan Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) ve (2) ülkenin tek suni gübre dağıtım kurumu olma ayrıcalığını kaybettikten sonra işlevsiz bir kurum haline gelen Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK).

Bu raporda incelenen dört KİT ve bunların destekleme alımları ile ilgili faaliyetleri aşağıda ve Tablo 1'de özetlenmiştir.

---

¹ T.C. hükümetleri ürün fiyat programları çerçevesinde tarım sektörüne yönelik olarak çok büyük miktarlarda para harcadı. Önceleri çok daha düşük olan bu harcamalar 1991-1993'e gelindiğinde tarım sektörünün gayrisafi hasılasının yaklaşık yüzde 15'ine eşdeğer bir düzeye ulaştı (OECD, 1994). Tarım politikalarının çiftçi gelirleri üzerindeki gerçek etkisini bulmak için ithalat vergileri ile ihracat sübvansiyonlarının da hesaba katılması gereklidir.

Tablo 1. Türkiye'deki Tarımsal KİT'ler

Kısaltma	Ürün	İlgili Bakanlık	Personel (1995)
ÇAYKUR*	Çay	Maliye	14.087
TEKEL*	Tütün ve Alkol	Maliye	43.458
TİGEM	Tohumluk ve Damızlık	Tarım ve Köy İşleri	7.750
TŞFAŞ*	Şeker	Sanayi ve Ticaret	24.724
TMO*	Tahıl ve Haşhaş Tohumu	Tarım ve Köy İşleri	7.639
TZDK	Ziraat Makinaları	Tarım ve Köy İşleri	4.950

Not: * Teklif Davetinde belirtilmiştir

- TMO - Toprak Mahsulleri Ofisi bütün tahıllar ve haşhaş tohumu ile ilgili müdahale kurumudur. Ülke çapında çok geniş bir silo ağı vardır ve bunların bazıları tahıl toplama tesisleri ile de donatılmıştır.
- TŞFAŞ - Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. şekerle ilgili müdahale kurumudur. Fabrikaları da bulunan bu şirket eskiden şeker pancarı üretiminin bütün aşamalarını kontrol eder ve şeker pancarı ekimi için tohumluk, suni gübre ve hizmet ve teçhizat sağlardı. Bir süre önce özel şirketlere şeker üretme izni verilmiş ve şirkete ait bazı fabrikalar özelleştirilmiştir.
- TEKEL - Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü tütünle ilgili müdahaleden sorumlu KİT'tir. Bir zamanlar tütün ve sigara üretiminde tekel konumunda olan bu kuruluşa, özelleştirilmesine hazırlık olarak bir süre önce TEKEL'e şirket statüsü verilmiştir.
- ÇAYKUR - Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü çayla ilgili müdahale kuruluşudur. Bu sektör bir süre önce özel şirketlere açılmıştır. ÇAYKUR, çay bitkisi budama projesi için doğrudan ödeme uygulamasını yürütür.

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere, çalıştırdığı personel açısından Türkiye'deki en büyük KİT TEKEL'dir; ikinci sıra ise TŞFAŞ'ye aittir. 1995'te altı KİT'in toplam personel sayısı 100.000'den fazlaydı. Teoride, KİT'ler, bağlı oldukları bakanlıklardan fazla müdahale görmeksizin iç yönetimlerinde yarı özerk biçimde faaliyet gösterirler. Bakanlıklar bu

kuruluşların genel müdürlerini ve yönetim kurullarının bir kısım üyelerini atar. Aynı bir bütçeleri bulunduğundan ve yönetimleri yarı özerk olduğundan personel usulleri görece esnektir. Satın alacakları çay, tütün, şeker pancarı ve tahıl miktarlarının belirlenmiş bir sınırı yoktur. Tahıllarda, alım hacmi TMO'nun depolama kapasitesiyle sınırlanabilir. Tütün ve çayda, ilgili KİT'ler tüccarın satın almadığı ürünü satın almak ve satılmayan ve işlenmeyen miktarları depolamak zorundadır.

Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri, kuruluş kanunlarına göre üreticilere ait "özel" kuruluşlardır. Ne var ki, gerçekte TSKB'lerin sattığı ürünlere devlet, destekleme fiyatları ve gelir politikaları yoluyla müdahale eder. TSKB'lerin hemen hepsinin ürün işleme tesisleri vardır; dolayısıyla Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (STB) nezdinde tescilli olmaları gerekir. TSKB'ler, Kuzey Amerika standartları esas alınırsa "gerçek anlamda" kooperatifler değildir. Kuzey Amerika'da, kooperatiflerin çoğu gönüllü kuruluş niteliğindedir ve gerek yönetimlerinde gerek fiyat ve gelir politikaları yoluyla devlet müdahalesiyle pek karşılaşmazlar. Örneğin, ABD'de iyi bilinen iki kooperatif Sunkist, Ltd ve Calcot, Inc.'dir. Bunlardan birincisi Kaliforniya ve Arizona'da yetiştirilen turuncgillerin yaklaşık yüzde 60 ilâ 70'ini pazarlar. İkincisi, söz konusu iki eyalette üretilen pamuğun yüzde 55 ilâ 60'ını pazarlar. Etkili pazarlama bu kooperatiflerin varlığını sürdürmesinde kilit önem taşır. Personel ücretleri devlet bütçesinden değil ürün satışlarından elde edilen gelire ödenir.

TSKB'lerin hemen hemen tümü devlet tarafından destekleme alımı yapmakla görevlendirilmiş olduğundan ve bu nedenle "görev zararları" karşılığında ödenen kamu fonlarından pay alma yarışına girdiklerinden TSKB'lerin tabi oldukları kanun, genel müdürlerinin STB tarafından atanması hükmünü getirmiştir. Birlik üyeleri yönetim kurulu başkanını seçme hakkına sahiplerse de genellikle STB'nin tercih ettiği kişi başkanlığa getirilir. Bakanlık, vereceği emirlerle Birlik yönetiminin aldığı kararları geçersiz kılabilir. Kooperatifler kendi yönetim kurullarını seçebilir ve yönetim kadrolarını görevlendirebilirlerse de bu seçimler ve atamalar STB'nin onayına tabidir. TSKB'ler yaptıkları bütün alımlarda yüzde 3 komisyon alma yetkisine sahiptirler.

TSKB'lerin listesi Tablo 2'de verilmiştir. FİSKOBİRLİK, 65 kooperatifle en fazla kooperatifin üye olduğu Birliktir TARIŞ PAMUK 54 kooperatifle ikinci sıradadır. Buna karşılık, ÇUKOBİRLİK çalıştırdığı 5.740 elemanla en fazla personel istihdam eden Birliktir; ikinci sırada ise 3.527 elemanla TARIŞ PAMUK gelmektedir. En çok üyesi olan Birlik FİSKOBİRLİK'tir (216.718 üye); ikinci sırada ise TRAKYABİRLİK vardır (132.600 üye).

Tablo 2. Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri

Birlik	Ürün	Üye Kooperatif Sayısı	Daimi Personel	Üye Sayısı
ANTBİRLİK	Pamuk	12	2.263	32.461
ÇUKOBİRLİK*	Pamuk, soya fasulyesi, yer fıstığı	48	5.740	52.698
FİSKOBİRLİK*	Fındık	65	1.905	216.718
GULBİRLİK	Gül yaprağı	13	76	12.475
GÜNEYDOĞUBİRLİK	Baklagiller, antep fıstığı, kırmızı biber, kuru üzüm, zeytinyağı	23	175	28.106
KARADENİZBİRLİK	Ayçiçeği	19	487	55.751
KAYSIBİRLİK	Kayısı	14	0	187
KOZABİRLİK	Taze ipek böceği kozası	6	114	13.642
MARMARABİRLİK	Zeytin	8	386	36.788
TARIŞ İNCİR*	Kuru incir	21	0	9.256
TARIŞ PAMUK*	Pamuk	54	3.527	58.293
TARIŞ ÜZÜM	Kuru üzüm	15	0	18.084
TARIŞ ZEYTINYAĞI*	Zeytinyağı	34	0	16.705
TASKOBİRLİK	Çekirdekli kuru üzüm	10	107	4.905
TİFTİKBİRLİK	Tiftik	25	72	15.935
TRAKYABİRLİK*	Ayçiçeği, soya fasulyesi	48	2.339	132.660

Not: * Teklif Davetinde belirtilmiştir.

TSKB'ler faaliyetlerini sıkı devlet denetim altında yürütmek zorunda olduklarından piyasa güçlerine zamanında cevap verilmesini önleyen katı bürokratik kurallara tabidirler. Hükümet, bu TSKB'lerin satın

alma ve ürün işleme faaliyetlerini ayırmayı ve TSKB'lerin tesislerini özelleştirmeyi düşünmektedir. Dış ticarete Türkiye Dünya Ticaret Örgütüne (WTO), tarife dışı engellerin ve ihracat sübvansiyonlarının kullanımını azaltma taahhütünde bulunmuştur. Bu değişiklikler KİT'ler ve TSKB'ler açısından önemli sonuçlar doğurabilir. Ayrıca, KİT'lerin GATT kurallarına aykırı olup olmadığı konusunda yoğun bir tartışma sürmektedir. Bazı türdeki KİT'ler GATT kurallarına aykırı olabilir. Bununla birlikte, hangi teşebbüslerin GATT kurallarına aykırı olduğu konusunda, her teşebbüsün ayrı ayrı incelenmesine dayanan ampirik kanıtlar yoktur. Furtan ve Schmitz (1998) ve Schmitz, Furtan ve Baylis (1998), tarım sektöründe dünyanın en büyük devlet ticaret kuruluşlarından biri olan Kanada Buğday Kurumu'na (CWB) ilişkin çalışmalarında CWB'nin GATT kurallarına aykırı olduğu konusunda güçlü kanıtlar bulamamışlardır.

KİT'lerin ve TSKB'lerin etkinliği ve verimliliği konusunda hiçbir makro çalışma yapılmamış olduğu gibi Türkiye'de tarım politikasının etkileri konusunda yapılmış ampirik çalışmaların sayısı da pek fazla değildir. Kurumsal yapının analizine yönelik birkaç betimsel çalışmada ise, devlete ait kurumların rekabetçi olamayacakları ve devletin destekleme programlarının çok pahalı olduğu şeklindeki genel ilkedden yola çıkılarak normatif tavsiyelerin sıralanmasıyla yetinilmiştir. İlgili kurumlar arasında koordinasyonun önemi üzerinde durulmuştur. KİT'lerin özelleştirilmesi ve TSKB'lerin özerkliğe kavuşturulması yapılan başlıca tavsiyeler olmuştur. Tarım politikasının etkileri konusunda yapılmış az sayıdaki ayrıntılı çalışmadan biri, Yıldırım ve diğerlerinin (1998) buğday konusundaki araştırmasıdır. Bu çalışmada, buğday politikasının özellikle tüketiciler için çok pahalı olduğu sonucuna varılmıştır.

AMAÇ

Bu çalışmanın en genel amacı Türkiye'de tarım politikasını, devletin tarım sektöründeki ticari kuruluşlarının ve kooperatifleri değerlendirmek için analitik bir çerçevenin oluşturulmasıdır. Bu çerçeve, tarım politikasının etkilerini devletin alım-satım işletmelerinin etkilerinden ayrılmasını sağlar. Ayrıca, Türkiye'deki KİT'lerin ve TSKB'lerin GATT ve WTO kurallarına ne ölçüde aykırı olduklarının ve üreticileri ve/veya tüketicileri vergilendirdikleri mi yoksa destekledikleri mi hususunun anlaşılması konusunda perspektif sağlar. Sektörler arasındaki transferlerin ne ölçüde verimsiz olduğu da saptanabilir. Verilerin mevcut olduğu durumlarda KİT'lerin ve Birliklerin ticareti saptırıcı etkileri, sektörler içinde ve arasında gelir dağılımı etkileri ve KİT'ler ve TSKB'lerle bağlantılı gelir transferlerinin verimliliği konusunda ampirik tahminler yapılacaktır. Ayrıca, mümkün olan durumlarda, devletin tarım politikasının etkileri

KİT'ler ve Birliklerin faaliyetlerinden ayrılacaktır. Bunların faaliyetlerinin dış ticareti saptıran ve verimsizliğe yol açan etkileri, devlet müdahalesinden kaynaklanana göre daha önemsizdir. Mevcut KİT ve Kooperatif Birliği düzenlemelerini iyileştirme yolları da araştırılacaktır.

Bu araştırmada pamuğa diğer ürünlere göre daha fazla önem tanınmıştır. Tekstil ve hazır giyim sektörünün hızla büyümesinin sonucunda Türkiye son on yıl içinde net pamuk ithalatçısı olmuştur. İthal edilen pamuğun önemli bölümü, Orta ve Doğu Asya ülkeleri kökenli, düşük kaliteli, çırçırılmamış pamuktur. Türkiye bu çırçırılmamış pamuktaki net ithalatı 1996'da 208.000 ton düzeyindeydi ve önemsiz bir miktarda ihracat da yapmıştı. WTO kuralları çerçevesinde pamuk ithalatındaki azami gümrük oranı 2004'e kadar yüzde 6'ya indirilecektir. 1995'te, başarılı lobi çalışmaları sonrasında, tekstil ve hazır giyim sektörü Türk hükümetini pamuk ihracatına ihracat vergileri ve kota kısıtlamaları koymaya ikna etti. Bunlar 1996'da kaldırıldı. Pamuk, Avrupa Birliği'nin ortak tarım politikasının (OTP) kapsamında değildir. Türkiye üçüncü ülkelerden yaptığı ithalatta Avrupa Birliği ile aynı gümrük vergilerini uygulamaktaysa da Avrupa Birliği'nden yapılan ithalata uygulanan vergi oranları farklıdır. Yakın geçmişte, pamuk üreticileri Yunanistan'dan ithal edilen sübvansiyonlu pamuk konusunda şikayette bulunmuşlardır.

Pamuk politikası konusundaki analizin genel amacı, Türk pamuk sektörünün ne ölçüde verimsiz olduğunun saptanması ve pazarlama ve politika önlemlerinin yol açtığı sapmanın ortadan kaldırılması için uygulanabilecek politika önlemlerinin önerilmesidir. Mümkün olan durumlarda, yürürlükteki politikaların etkilerini, TSKB'lerin etkisinden bağımsız olarak saptayıp ölçeceğiz. Politikalarda yapılacak reformun dış ticareti (hem ithalat hem de ihracatı), tarım sektöründe gelir dağılımını, devlet harcamalarını ve tekstil üreticileri dahil olmak üzere tarım sektörü dışındaki sektörleri nasıl etkileyeceği, analizimizin odak noktası olacaktır.

Önce, Schmitz ve diğerlerinin² pamuk konusunda yakın geçmişte tamamladıkları çalışma esas alınarak Türkiye için bir pamuk modeli tahmin kurulmaktadır. Destekleme fiyatlarının ve su sübvansiyonlarının etkilerini içeren bu model, TSKB'lerin ve ithalat ve ihracat vergileri gibi dış ticaret önlemlerinin etkilerini içerecek şekilde uyarlanmıştır. Ürün kalitesindeki farklar ile kalite standardizasyonunun etkileri de modele dahil edilmiştir. Ayrıca, rant arayışının rolü de saptanmıştır. Örneğin, pamuk işleme ve tekstil sektörünün rant arayışlarının etkisini pamuk üreticilerinin devlet

---

² Bkz. "Gains from Trade, Inefficiency of Government Programs, and the Net Economic Effect of Trading." *Journal of Political Economy* 105 (1997): 637-47.

müdahalesine ilişkin lobi faaliyetlerinin oluşturulduğu rant arayışıyla karşılaştırmalı olarak inceliyoruz.

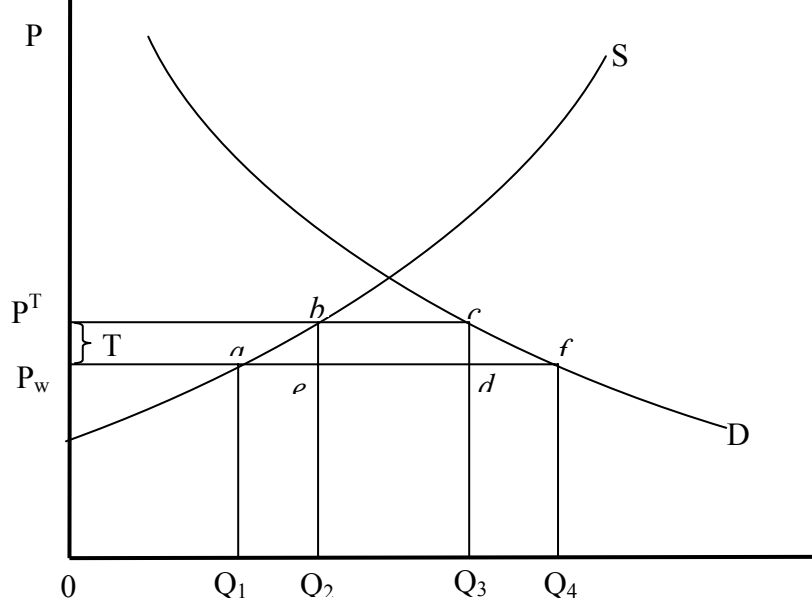
Analitik çerçevemiz, pamuk üretiminden - ticaret faaliyetleri de dahil olmak üzere - sanayi üretimine kadar uzanan tüm dikey zinciri kapsamaktadır. Bu "piyasa zinciri" yaklaşımı kullanılarak tarım politikası reformunun katma değer üzerindeki etkisi incelenecektir. Analizlerin çoğunda sadece üreticiler ve tüketiciler üzerinde durulmaktadır. İkincil unsurlar olarak pamuk kalitesinin standartlaştırılmasının Türk tekstil sanayii üzerindeki etkileri ve vadeli işlemler piyasasının pamuk pazarlama sistemi ve tekstil sektöründeki rolü incelenmektedir. Vadeli işlemler piyasasının rolü, ABD'deki deneyimin ışığında araştırılmaktadır. Vadeli işlemler piyasasının risk yönetimi üzerindeki etkilerine ilişkin olarak olası sonuçlara yer verilmektedir. Pamukta vadeli işlemler piyasasının kurulmasının yol açacağı verimlilik kazançları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

ÇERÇEVE

Politikann Verimliliği - Devlet Alım Satımlarının Verimliliği

Politikann etkilerinin devletin alım-satım işlemlerinin verimliliğinden ayrı düşünülmesi gerekir. Örneğin, politikaların verimsiz olmasına karşın devlet işletmelerinin politikaları uygulama faaliyetlerinin verimli olması mümkündür. Farklı politikaların verimlilik düzeylerini karşılaştırdığımız Şekil 1'de D, X malı için olan iç talebi, S ise iç arzı göstermektedir. Serbest ticaret durumunda fiyat düzeyi P_w , olacak olup ilgili ülke Q_1Q_4 miktarını ithal edecektir. Serbest ticaret durumunda piyasalarda üretim ve tüketim sapmaları olmayacaktır. Üreticilerin refahını artırmak için bir ülkenin T miktarında bir ithalat vergisi koyduğunu düşünelim. Bunun etkileri şöyle olacaktır: üreticilerin kazancı ($P_w abP^T$), tüketicilerin kayıpları ise ($P^T cf P_w$) olacaktır; devletin ithalat vergisi gelirleri (bcd) miktarında artacak ve toplumun net refah kaybı ($abe + cdf$) miktarında olacaktır.

Alternatif bir devlet politikası olarak, çiftçilerin gelirlerini desteklemek için bir telafi ödemeleri programının uygulandığını düşünelim.

Şekil 1. Tarife Politikası / Telafi Ödemeleri

Destekleme fiyatı veya hedef fiyat P^T , üretim Q_2 ve toplam ithalat Q_2Q_4 'tür. Toplam telafi ödemeleri P^TbeP_w olacaktır. Programın net maliyeti abe 'dir ve bu maliyet yukarıda tartışılan ithalat vergisi politikasının maliyetinden daha düşüktür. Ayrıca, ithalat vergisi politikası ile telafi ödemesi programları arasında bir önemli fark daha vardır. İlkinde, çiftçilerin desteklenmesinin maliyetini tüketici öderken ikincisinde maliyetler Hazine tarafından karşılanır.

Yukarıdaki modelde, pazarlama ve ticaretin genel olarak özel sektör tarafından yapıldığı varsayılır. Yani, ithalat vergisi politikasında, özel sektör Q_2 miktarındaki yerli ürünü çiftçilerden satın alır ve Q_2Q_3 miktarını ithal eder. Telafi ödemesi programında ise ithalat miktarı Q_2Q_4 'dir ve özel sektör ürünü işler ve nihai ürünü pazarlar. Türkiye'de durumun böyle olmadığı açıkça bellidir. Örneğin, daha önce tartışıldığı gibi, buğdayda destekleme fiyatı piyasa fiyatının üzerinde olduğunda hem TMO hem de özel sektör yerli buğday mahsulünü hükümetin açıkladığı fiyattan satın alır. TMO başlıca buğday alıcılarından olduğu gibi aynı zamanda önemli toplama ve depolama tesislerine sahiptir. Türkiye'nin buğday politikasını esas olarak yürüten kuruluş TMO'dur. TMO'nun Türk buğday politikasını verimli biçimde yürütüp yürütmediği hususuna ek olarak

sorulması gereken önemli bir soru, bu kuruluşun üreticilere verilen destekleme fiyatlarının düzeyini ve/veya fiyat ve gelir politikasının biçimini etkileyip etkilemediğidir. Bir başka deyişle, üreticilerin adına, kendi adlarına ya da hem üreticilerin adına hem de kendi adlarına rant arayışına girmeleri, KİT'lerin ve Birliklerin başlıca faaliyetlerinden biri midir?

Rant amaçlı faaliyetleri daha ayrıntılı olarak tartışmadan önce, KİT'lerin ve Birliklerin Türk hükümeti tarafından belirlenen politika parametrelerini belirlemediklerini ve etkilemediklerini ve destekleme fiyatlarının piyasalarda arz fazlası yaratacak düzeyde belirlendiğini varsayalım. Bu durumda, KİT'lerin ne ölçüde verimsiz olduğu fiyat destek düzeylerine bağlı olmadığından bunların verimli olup olmadığı çiftçiler açısından pek de anlamlı bir soru değildir. Dolayısıyla, bir uçta , KİT'lerin faaliyetleri çiftçilerin gelir düzeylerini ve çiftçiler arasındaki gelir dağılımını etkilemez. Ayrıca, politikanın kendisinin verimli olup olmadığı çiftçileri ilgilendirmez. Yukarıda gösterildiği gibi çiftçilerin, örneğin Türkiye'deki mevcut buğday politikası ile toplam telafi türü ödeme programı arasında kayıtsız hale getirilmeleri mümkündür. Buna karşılık, tüketiciler ve devlet açısından ortaya çıkan sonuçlar son derece farklıdır. Telafi ödemeleri programı uygulamaya konmuş olsa, devlet bütçeden telafi ödemeleri biçiminde büyük miktarlar ödeyecektir. Buna ek olarak, düşük gelirli Türk tüketicileri için mevcut ekmek sübvansiyonlarının sürdürülmesi durumunda bile tüketicilere yüklenen maliyet çok daha az olacaktır. KİT'lerin ve TSKB'lerin verimsiz olması durumunda, bunun maliyetini üreticiler değil genel nüfus ödemektedir. Bazı durumlarda, verimsizlikler doğrudan doğruya daha yüksek tüketici maliyetlerine yol açabilir. Örneğin, Türk şeker sektöründe şeker pancarı rafinasyonunun büyük bölümü devlet tarafından yapılır. Bu sektör verimsiz olduğunda bu durum, tüketicinin başka durumlara göre daha yüksek fiyatlar ödemesi sonucunu verebilir. Öte yandan, hükümet şeker rafinasyon tesislerine sübvansiyon sağlayarak bu verimsizliğe yol açarsa sonuçta tüketicilerin daha düşük fiyatlar ödemeleri de muhtemeldir.

KİT'leri incelerken bunların amaçlarının saptanması önemlidir. Yukarıdaki Şekil 1'de yurt içi fiyatların ithalat kotaları yoluyla P^T düzeyinde desteklendiğini varsayalım. Kotaların mevcut olduğu bir durumda KİT'lerin, veri bir devlet kotası politikasından elde ettikleri rantı çoğalttırdıkları varsayılabilir. Bununla birlikte, KİT'lerin gündelik faaliyetlerinde dikkate aldıkları depolama, gıda güvenliği, yurt içi fiyatlara sübvansiyon sağlanması vb gibi başka boyutlar da bulunabilir. Ayrıca, çiftçiler tarafından KİT'lere sağlanan destek nedir? Örneğin, Şekil 1'de kota, tarife veya telafi ödemeleri yoluyla üretici fiyatları P^T düzeyinde

desteklenirse, üreticiler ithalatı KİT'lerin ya da özel sektörün yapması karşısında kayıtsız olacaklardır. Bu durum Avustralya ve Kanada'nın ünlü ihracat pazarlama kurullarının yaptığından tamamen farklıdır. Bu kurumlar genellikle devletin politika uygulayıcıları niteliğinde olmadıklarından pazarlamanın verimliliği, üretici fiyatlarının düzeyi yoluyla doğrudan doğruya refaha katkıda bulunur.³

Rant Arayışı

Bu çalışmada kullanılan rant arayışı terimi, Krueger'in önerdiğinden çok daha kapsamlıdır. Krueger'in önerdiği biçimiyle bu terim sadece ithalat kotalarından elde edilen rantla ilgilidir. Şekil 1'deki durumda ithalat vergiyle değil kotayla kısıtlansa rant kazanma amacı ortaya çıkabilir ve bunun sonucunda ithalatçılar ithalat hakkı elde etmek için çeşitli yollarla rant arayışına gireceklerinden kaynaklar yanlış kullanılır. Rant arayışını, beklenen getirisinin beklenen maliyetinden daha yüksek olduğu herhangi bir faaliyet, örneğin üreticilerin devlet nezdindeki lobi faaliyeti, olarak tanımlıyoruz. Örneğin, bekledikleri getiri bekledikleri lobi maliyetlerinden fazla olduğunda üreticiler destekleme fiyatları elde etmek için devlet nezdinde lobi faaliyeti yapacaklardır.

Tarım politikası uygulamasında birçok durumda, genellikle üreticilerin rant arayışı devlet politikasının parametrelerini belirler. Örneğin, bu hipotez altında, üreticiler veya başka çıkar grupları adına yapılan etkili lobi faaliyetleri nedeniyle ithalat vergisi veya telafi ödemesi sistemi uygulamaya konulur.

Şekil 1'de ithalat vergisi veya telafi ödemeleri yerine ithalat kotalarının mevcut olduğunu düşünelim. İthalatın bir devlet kuruluşunun tekelinde olmadığı durumda özel sektör, örneğin kota tahsis ihaleleri yoluyla aldığı tahsisler karşılığında devlete ödeme yapacaktır. Devlete değil de özel sektöre gidecek olan *bcd* kota rantının miktarı, başka şeylerin yanı sıra kota tahsislerinin fiyatına bağlıdır. Ancak, ithalat devlete ait bir kuruluş tarafından yapıldığında kota tahsisleri karşılığında ücret alınmaz; dolayısıyla *abcd* rantı devlete gider. Bununla birlikte, ithalatı yapan devlet kuruluşu özel sektöre göre verimsizse *abcd* rantının bir bölümü devletin ilave pazarlama maliyetlerini karşılamaya gideceğinden rant kısmen kaybedilir. En uç durumda, *abcd* rantının tamamı verimsizlik maliyetlerini karşılamaya gider ve devlet ithalattan esas olarak hiç rant elde etmez.

---

³ Bkz. Kraft ve diğerleri.; Schmitz ve diğerleri. (Ocak 1997); ve Carter ve diğerleri.

Kotaların Türk tarımında ne ölçüde kullanıldığı ampirik bir sorudur. Krueger'in özgün rant arayışı hipotezi, kota tahsislerini elde etmeye yönelik rant arayışının büyük kaynak verimsizlikleriyle sonuçlandığı Türkiye'deki ithalat kotaları için genel olarak geçerlidir. Ancak, ithalat kotalarının mevcut olduğu durumda bile, ithalatı yapan devlet kuruluşlarının verimli olması şartıyla bu durumla karşılaşılabilir. Ayrıca, daha sonra gösterileceği gibi Türk tarımında uygulanan ithalat kotalarının sayısı çok azdır. Dolayısıyla Türkiye'de Krueger tipi rant arayışının asgari düzeyde olduğu söylenebilir.

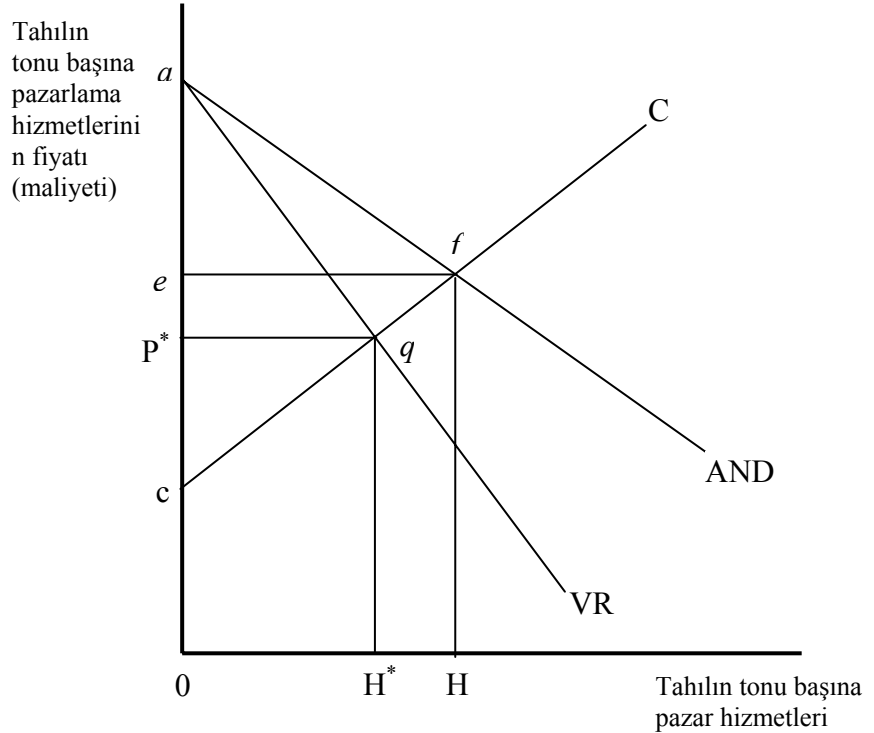
İthalat kotalarının hâlâ kullanıldığı ülkelerde, örneğin, kotaların başlıca politika aracı olarak kullanıldığı ABD şeker politikasında ve Kanada Arz Yönetiminde, devlet müdahalesinden kaynaklanan üretici rantları ithalatçı rantlarının çok üzerindedir. Örneğin, Kanada Arz Yönetiminde, Kanada'daki özel sektöre giden rantlar, arz yönetimi sistemlerinden üreticilerin elde ettiği rantlardan yaklaşık 15 kez daha küçüktür.⁴

Ayrıca, KİT'lerin ve TSKB'lerin kendi kuruluşlarında istihdamı sürdürmek için siyasetçiler arasında doğrudan doğruya veya dolaylı olarak lobi faaliyetinde bulunmalarını "bürokratik" rant arayışı terimiyle karşılamayı öneriyoruz. Belki de TMO gibi KİT'ler, devlet politikasının şeklini kendi amaçları için etkiledikleri gibi üreticiler adına rant amaçlayarak destekleme fiyatlarının düzeyini de etkilemektedirler. Örneğin, Türkiye'de buğday için telafi ödemesi sistemi yerine destekleme fiyatları kullanılmakta, dünya buğday fiyatları düşük olduğunda TMO alım yapmaktadır. (Şekil 1'de telafi ödemeleri türündeki uygulamaların daha verimli olduğu gösterilmiştir.) Bütçe ödenekleriyle ilgili mülahazalar bir yana destekleme fiyatı türü politikaların TMO'nun bir kurum olarak yaşama şansını, telafi ödemeleri uygulamasına göre daha fazla artırması söz konusu olabilir.

---

⁴ Schmitz 1983, Schmitz ve diğerleri 1994 ve Vercammen ve Schmitz.

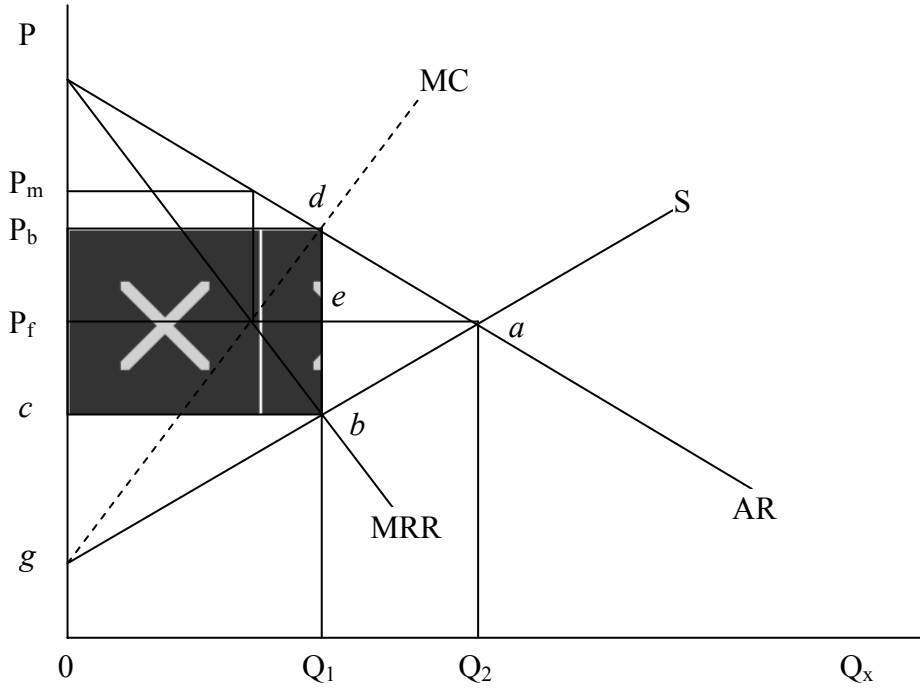
Carter, Loyns ve Berwald, Prairie Eyaletlerinde yetiştirilen buğday ve arpa ihracatını tekelinde tutan Kanada Buğday Kurumu'nun (CWB) verimliliğine ilişkin yaptıkları çalışmada, CWB'nin politikayı etkilememesine karşın devlet bürokrasisi statüsünü korumak için rant arayışı içinde olduğundan verimsiz olduğunu iddia etmektedirler. Carter ve diğerleri, CWB'nin performansını değerlendirirken Nishanen türü bürokratik karar modeli kullanmaktalar ve bu modelde CWB üreticilere karşı değil, sadece Parlamento'ya karşı sorumlu bir kanuni pazarlama mercii (KPM) olarak tanımlanmaktadır. Carter ve diğerleri, birden çok satıcının bulunduğu bir duruma kıyasla CWB'nin üretici fiyatlarının daha düşük olmasına yol açtığını savunmaktadır. Şekil 2'de, H^* rekabet durumunun yol açacağı sonuçtur. Şekildeki q noktasında, manipülasyon hizmetlerinin marjinal değeri (VR), manipülasyon hizmetlerinin marjinal maliyetine (C) eşittir. Bununla birlikte KPM, ya tümü/ya hiç talep eğrisinin maliyet eğrisini f noktasında kestiği H noktasını seçer. KPM'nin seçtiği H noktasında üreticilere sağlanan pazarlama hizmetlerinin marjinal değeri, marjinal maliyetten düşüktür. H^* noktası yerine H noktasında dengenin kurulması ce_f miktarında bir faktör fazlası sağlar, bu ise rekabetçi dengede oluşacak olan cP^*q miktarındaki faktör fazlasından daha büyüktür. Carter ve diğerleri bu teori doğrultusunda şunu belirtirler: "KPM çalışanlarına

Şekil 2. Kanuni Pazarlama Mercisinde Bürokratik Verimsizlik

sağlanan yeni işlem yararları?, örneğin tahıl piyasasındaki bürokratik ve siyasi güç, işle ilgili ek ödemeler ve olanaklar ve pazarlama üzerindeki düzenleyici ve bürokratik denetim, piyasa geliriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla KMP'nin nesnel işlevi, handling piyasasındaki gelirlerin ençoklaştırılmasına dayanan bir modelle tanımlanabilir "(314).

Piyasa Gücü

Şekil 3. Piyasa Gücünün Etkisi

Kamu iktisadi teşebbüslerinin piyasa gücü olup olmadığı sorusu sıkça sorulur. Örneğin, CWB'yi konu alan ampirik çalışmalarda bu kurumun dünya piyasalarında fiyat primleri kazanması nedeniyle piyasa gücü olduğu

sonucuna varılmıştır.⁵ Bu konuyla ilgili olarak piyasa gücünün dahil edildiği Şekil 3'e bakalım. Bu modelde devlet destekleme fiyatları yoktur. Sapmalar devlet politikasından değil aracılardan piyasa gücünden kaynaklanır.

Farklı piyasa yapılarını temsil eden ve salt aracı (PM) ve üretici pazarlama kurulları (PMB) olarak adlandırılan iki farklı türde aracıyı ele alalım. Bunların farklı amaçları olduğu, PM'nin tek satıcı ve tek alıcı olarak hareket ederek kârlarını en çoklaştırmak istediği, PMB'nin ise sadece tek satıcı olarak hareket ederek üretici getirilerini en çoklaştırdığı varsayılır.

Şekil 3'te tam rekabetçi piyasa fiyatı P_f olacak ve Q_2 miktarda mal üretilecektir⁶. Ancak, üretici getirisini en çoklaştırmak isteyen PMB miktarı Q_1 ile, yani bir üretici kotasıyla sınırlayacak ve P_b fiyatını alacaktır. Dolayısıyla, tam rekabetçi bir piyasanın mevcut olmadığı, bunun yerine bir PMB'nin olduğu durumda üreticilerin kazancı $P_b abc$ 'dir, buna karşılık $P_f abc$ miktarda üretici fazlasını kaybetmektedirler. $P_b de P_f$ alanının eab 'den büyük olduğu cebirsel olarak gösterilebilir. PM hem tek alıcı hem de tek satıcı olarak davrandığından PM'nin bulunduğu durumda üretim daha da fazla sınırlanmaktadır. Sonuçta PM, P_m fiyatını alır.

Fiyat istikrarsızlığı sonucu nasıl etkiler? Şekil 4'te, istikrarsızlığın arz kaymalarından kaynaklandığı bir PM, Şekil 5'te ise aynı istikrarsızlık kaynağının bulunduğu bir piyasada bulunan PMB ele alınmaktadır. AR'nin ortalama gelir eğrisi, MR'nin ise buna tekabül eden marjinal gelir eğrisi olduğu bir piyasayı düşünelim (Şekil 4). İki dönemlik bir analiz için AR aynı zamanda marjinal gelir eğrilerinin toplamıdır. PM, her dönemde P^* fiyatını alarak kârlarını iki dönem boyunca en çoklaştıracak (böylece PM talep tarafında fiyatları stabilize edecektir) ve ilk dönemde üreticilere Q_1 miktarı için P_1 fiyatını, ikinci dönemde ise Q_2 miktarı için P_2 fiyatını ödeyecektir. İkinci dönemde Q_2 'nin bir bölümü depolanacaktır. Depolama, tüketiciler açısından fiyat istikrarı getirecektir; ancak, üretici fiyatlarının istikrarlı olmayacağı gözden kaçırılmamalıdır. PM, üretilen malların bir bölümünü depolamakla birlikte üretici fiyatlarını stabilize etmeyi kendi yararına uygun bulmaz.

Şimdi, Şekil 5'teki üretici pazarlama kurulunun davranışını ele alalım. PMB, marjinal gelir eğrilerinin toplamını (yani AR eğrisini) (Σ olarak gösterilen) arz eğrilerinin toplamına eşitleyecektir. PMB tüketici fiyatlarını P^* düzeyinde stabilize edecektir. Bununla birlikte, PM'nin tersine PMB üretici fiyatlarını da stabilize edecektir. Üretici her iki

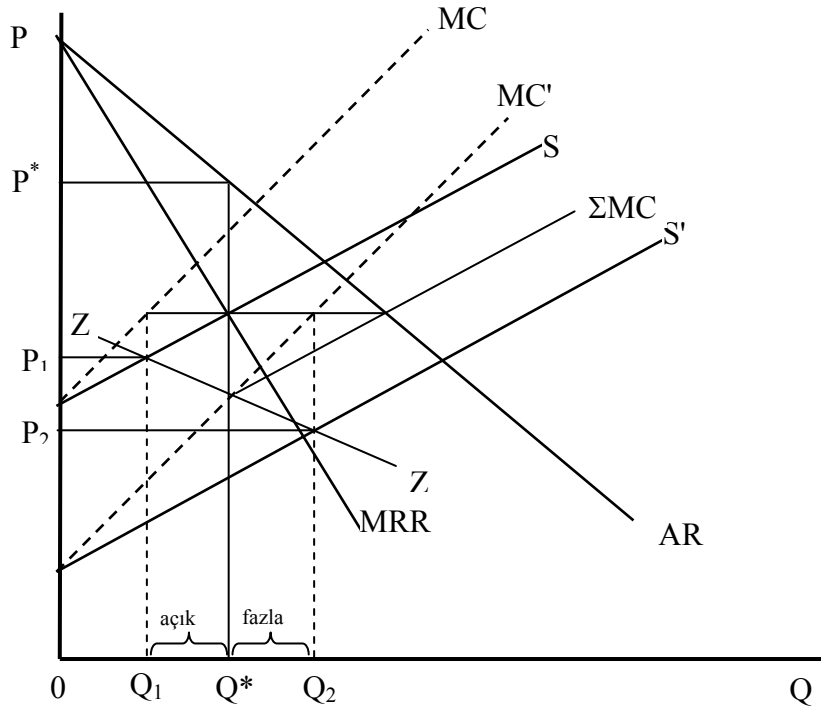
⁵ Örneğin bkz. Kraft ve diğerleri ve Schmitz ve diğerleri. (Ocak 1997)

⁶ Bu modeller Bieri ve Schmitz'te ele alınmıştır.

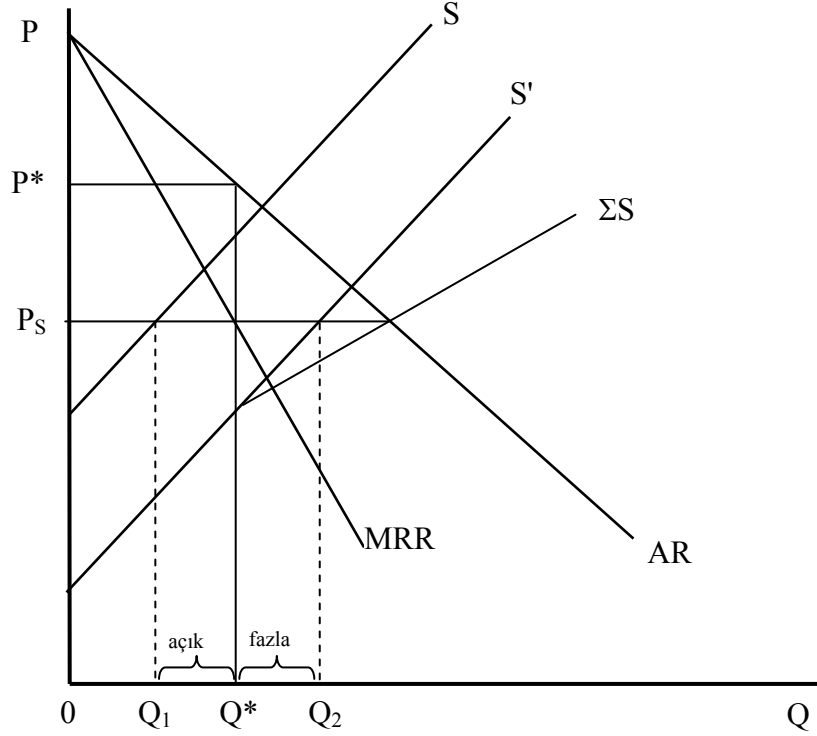
dönemde P_s fiyatını alacaktır. PMB o dönemde Q_2 'nin bir bölümünü depolayacaktır.

Piyasada PMB'nin bulunduğu durumda, tüketici fiyatlarının PM'nin bulunduğu duruma göre daha düşük olduğu gibi üretici fiyatlarının da stabilize olacağı açıkça bellidir. (Üretici pazarlama kurullarının varlığı genellikle bu gerekçeyle açıklanır.) Ayrıca PMB, PM gibi tek alıcı olarak hareket etmediğinden üretici getirileri de artar.)

Genel olarak, Türkiye'deki kamu iktisadi teşebbüsleri yukarıda anlatılan ölçüde piyasa gücüne sahip değillerdir. Bunun birkaç nedeni vardır: çoğu durumda üretimi kontrol etmezler, mutlaka üretici kârlarını ençoklaştırma amacını gütmeyiz ve genellikle özel sektörün rekabetiyle karşı karşıyadırlar. Ancak, bazı kamu iktisadi teşebbüsleri piyasa belli bir ölçüde etkiye sahiptirler. Örneğin, CWB buğday ve arpa ihracatından fiyat primleri elde eder. Çin Ulusal Tahıl, Yağ ve Gıda İthalat ve İhracat Kurumu (COFCO) ve Japon Gıda Kurumu (JFA) gibi ithalat tekeli elinde bulunduran kuruluşlar dış ticaret fiyatlarını etkilerler.

Şekil 4. Fiyat İstikrarsızlığı: Salt Aracı Örneği.

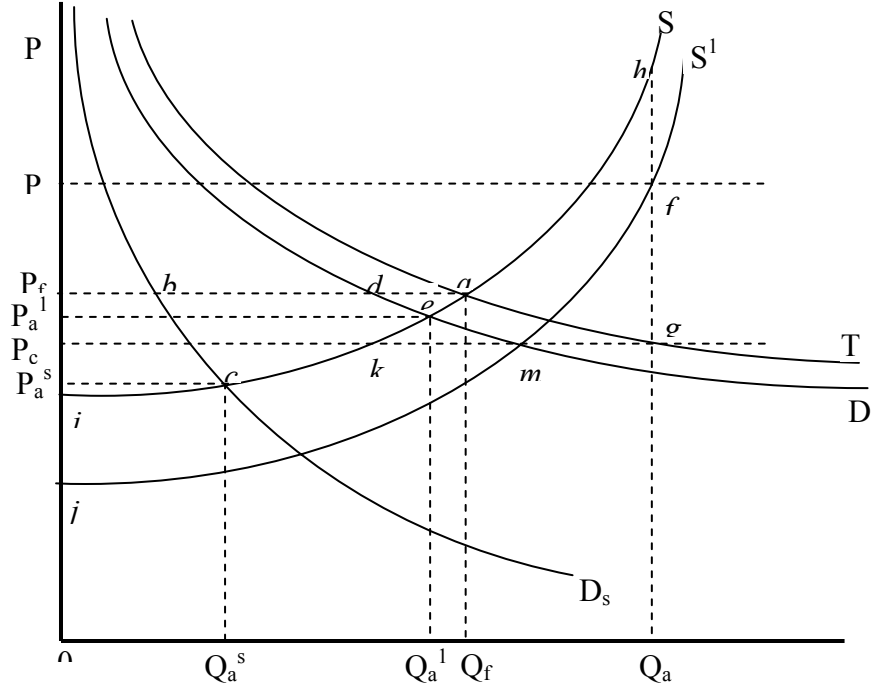
Şekil 5. Fiyat İstikrarsızlığı: Üretici Pazarlama Kurulu Örneği

Tarım Programlarının Etkisi

Devlete ait ticari kuruluşların varlığından bağımsız olarak, tarım programlarının analizi genellikle karmaşıktır. Pamuk araştırmamız esas olarak dış ticaret önündeki engellerin, destekleme fiyatlarının ve girdi fiyatı sübvansiyonlarının politika etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Şekil 6'da, Türk pamuk politikasının etkilerinin ampirik analizi için bir çerçeve sunuyoruz. İç talep eğrisi S, iç talep is D_1 'dir. Kapalı bir ekonomide, hem tüketiciler hem de üreticiler için denge fiyatı ve miktarı sırasıyla P'_a ve Q'_a dır. Modele dış ticareti dahil etmek için TD'nin toplam talebi gösterdiğini düşünelim: TD, D_1 ile dış dünyadan gelen talep fazlasının toplamıdır (şekilde gösterilmemiştir); P_f ve Q_f serbest ticaret fiyatı ve miktarıdır. Ticaretten kaynaklanan klasik kazançlar *aed* alanıyla gösterilir. İç talebin TD içindeki payının daha düşük olması durumunda (yani iç talebin D_s olması durumunda), ihracatın TD içindeki payı artar, bu ise ticaretten sağlanan kazançların arttığı anlamına gelir (*acb* alanı).

Devlet programlarının verimsizliğini saptamak için, hükümetin P_s düzeyinde bir hedef fiyat koyduğunu düşünelim. Ayrıca, hükümetin bir girdi sübvansiyonu sağladığını, bu nedenle arz eğrisinin S^1 'e kaydığını varsayalım. Devlet programlarının yol açtığı verimlilik kaybı, üretici ve tüketici refahında sonuçta ortaya çıkan net değişikliklerin toplamına eşittir. Üretici refahı dört öğeden oluşur: devletin yaptığı telafi ödemeleri ($P_s f g P_c$ alanı), devletin yaptığı girdi sübvansiyonu ödemeleri ($f h i j$ alanı), S 'nin P_c 'yi kestiği noktaya kadar satış kârları ($P_c k i$ alanı) ve S ile P_c 'nin kesişim noktasından sonra satış "zararları" ($-g h k$ alanı). Üretici refahının klasik ölçüme göre pozitif ve büyük olmasına karşın ($P_s f i$ alanı), devletin üreticilere yaptığı iki sübvansiyon ödemesinin (bunlar yerli vergi mükelleflerinden yerli üreticilere yapılan gelir transferinden başka bir şey değildir) çıkarılmasından sonra ülke $P_f a h g P_c$ miktarında bir refah kaybına uğrar. Tüketici fiyatının P_f 'den P_c 'ye düşmesi sayesinde yerli tüketicilerin sağladığı refah kazançları bu zararın bir kısmını karşılar. Toplam olarak, devletin tarım programlarının yol açtığı verimlilik kaybı, dış ticaretin bulunmadığı bir durumda ülke için $P_f d m P_c - P_f a h g P_c = -d a h g m$ düzeyinde bir refah kaybına eşittir. Serbest ticarete geçildiği durumdaki kazançlar nasıl saptanır? Kazançlar, tarım programının neden olduğu verimlilik kaybına, yani $d a h g m$ alanına eşittir. Dış ticaretin net ekonomik etkileriyle kast edilen nedir? İç talebin D_1 olduğu bir ülke için ticaretin net ekonomik etkileri, ticarettten kaynaklanan klasik kazançlardan ($a d e$ alanı) devlet programlarının yol açtığı verimlilik kaybı ($-d a h g m$ alanı) çıkarıldıktan sonra kalan alana eşittir. Ortak $a d e$ alanı çıkarıldıktan sonra, ticaretin net ekonomik etkileri negatiftir ($-e h g m$ alanı). Bir başka deyişle, ülkenin kapalı ekonomi şartları altındaki refahı, saptırılmış bir ticaretin olduğu durumdakinden daha yüksektir. Aşağıdaki ampirik örnekte, bunun çok olası bir durum olduğunu gösteriyoruz. Bununla birlikte, iç üretimin iç tüketim ile ihracat arasındaki paylaşım oranları bu sonucu etkileyebilir.

Dış ticaretin net ekonomik etkileri birçok etmene bağlıdır. Örneğin, TD'nin içindeki yerli talep payı azaldıkça (yani ihracatın payı arttıkça) iç talep (Şekil 6'da D_1) sola döner. Ticaretin net ekonomik etkilerinin, kapalı ekonomi durumuna göre başlangıçta refah kaybına yol açmasına rağmen, D_1 'in eksenini etrafında dönerek k noktasını geçmesinden sonra ticaretin net ekonomik etkileri düzelmeye başlar. Örneğin, toplam talep içinde iç talebin küçük, ihracatın ise daha büyük bir paya sahip olduğu bir ülkeyi ele alalım (Şekil 6'daki D_s). Tarım programının neden olduğu verimlilik kaybının daha büyük olmasına karşın ($b a h g l$ alanı), ticaretin yol açtığı klasik kazançlar da daha fazladır ($a c b$ alanı). Bu durumda ticaretin net ekonomik etkileri $a c b - b a h g l$ 'ye eşittir. Ortak $b a k l$ alanı çıkarıldığında ticaretin net ekonomik etkileri $c k l - g h k$ 'ye eşittir. Şekil 6'da, ticaretin net ekonomik

Şekil 6. Pamuk Politikasının Etkisi

etkilerinin negatif olduğu görülmektedir. Demek ki, iç talebin payının düşük, ihracat payının yüksek olduğu bir ülkenin bile, ticaretin net ekonomik etkilerinin negatif olduğu bir durumla karşılaşması mümkündür. Buna karşılık, arz ve talebin göreceli konumlarına bağlı olarak, ticaretin net ekonomik etkileri pozitif de olabilir (*ckl* alanının *ghk* alanından büyük olduğu durum.) İç üretimin iç tüketim içindeki payının görece küçük olduğu durumda (Şekil 1'deki D_s), burada incelenen tarım programlarının belirli bir bileşimi, yabancı tüketicilere önemli ölçüde sübvansiyon sağlanması sonucunu verebilir (*bagl* alanı). Bu durumda, yerli vergi mükellefleri, ihraç edilen yerli malların yurt dışındaki tüketimine sübvansiyon sağlamaktadır.

Serbest ticaret koşullarında veri bir iç talep / ihracat oranı için, ihracat talebinin fiyat esnekliği azaldıkça toplam talebin de fiyat esnekliği azalır (yani *a* noktasında TD'nin eğimi artar) ve ticaretten sağlanan kazançlara göre tarım programının yol açtığı verimlilik kaybı daha büyük

olur. Belirli bir hedef fiyatın saptanması, dünya fiyatının serbest ticaret fiyatından daha da düşük olmasına yol açar, bu ise hedef fiyat programının maliyetini artırır.

Ticaretin net ekonomik etkileri, arz eğrisinin biçimine ve konumuna da bağlıdır. Örneğin, gerçek arz eğrisi olan S_c 'den biraz daha düşük bir kapanış fiyatını gösterdiğinde ckl alanı çok daha küçülecek ve ticaretin net ekonomik etkileri daha olumsuz olacaktır. Aslında, kapalı ekonomi koşullarındaki tüketici fiyatının devlet programlarındaki fiyattan daha yüksek olduğu sürece ticaretin her zaman net ekonomik kayıplara yol açacağı gösterilebilir.

Devletin Ticaret Faaliyetleri, Ticaret Sapmaları ve GATT

Devletin ticari faaliyetlere girmesi, sadece Türkiye'de değil dünyanın her yerinde yaygın olan bir durumdur. Tarımda şu örnekleri görüyoruz: Türkiye'de Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ); ABD'de Ticaret Kredi Kurumu (CCC); Kanada Buğday Kurumu (CWB); Avustralya'da Queensland Şeker Kurumu (QSC); Polonya'da Tarımsal Pazarlama Ajansı (AMA); ve Japonya'da Gıda Ajansı (JFA) ve Canlı Hayvan Sektörü Teşvik Kurumu (LIPC). Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve yeni Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde, devletlerin ticari faaliyetlerinin dünya ticaretinin ekonomik performansına etkisi konusunda yeni sorular sorulmaktadır. Devletlerin ticari faaliyetleri yeni GATT görüşmelerinin odak noktasını oluşturacaktır. Ne var ki, devletçe sürdürülen çeşitli ticari faaliyetlerin GATT kurallarına aykırı olup olmadığı konusundaki bilgi son derece eksiktir. Devletin ticari faaliyeti çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. Örneğin, Uruguay Oturumlarında kullanılan tanımlardan biri şöyledir: "yasalarla veya anayasayla verilen yetkiler de dahil olmak üzere kendilerine tanınan özel hakları veya imtiyazları kullanarak yaptıkları alımlar veya satışlarla ithalatın veya ihracatın düzeyini veya yönünü etkileyen, pazarlama kurullarını da içeren resmi veya gayriresmi kuruluşlar". (GAO, 1996). Başka tanımlar da önerilmiş olmakla birlikte bu tanımların çoğuna göre Türkiye'deki KİT'ler ve Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri devlete ait ticaret kuruluşlarıdır.

Türkiye'de yüksek destekleme fiyatlarından yararlanan önemli bir ürün olan buğdayı ele alalım. Dünya buğday piyasasında, devletlere ait birçok ticari kuruluş vardır. Dünya buğday ihracatı piyasasının yüzde 80'inden fazlasını kontrol eden Avrupa Birliği (AB), ABD, Kanada ve Avustralya, devlet eliyle ticaret yapan ihracatçılar arasındadır. Devlet eliyle ticaret yapan ithalatçılar arasında Japonya, Endonezya, İran, Cezayir, Mısır

ve Çin sayılabilir. Buğday ticaretinde devlete ait ticari kuruluşların ağırlığı zaman içinde artmıştır. 1990 ile 1994 arasındaki dönemde, devlete ait ticari kuruluşlar toplam buğday ihracatının yüzde 90'ını aşan bir bölümünde yer almışlardır.

Avrupa Birliği ve ABD devlet eliyle ticaret yapmalarına karşın, Kanada ve Avustralya'dan farklı olarak, buğdayın ihracat piyasalarında satışında tekel konumunda olan kurumlar yoluyla buğday satmamaktadırlar. CWB ve Avustralya Buğday Kurulu (AWB), esas itibariyle Kanada ve Avustralya buğday ihracatında tekel konumunda bulunan pazarlama kurullarıdır. Bu kurullar, genellikle devletin politika aygıtlarından özerk olarak faaliyetlerini yürütmektedirler. Buna karşılık, örneğin ABD'deki CCC, ABD hükümetinin politika uygulayıcısı olarak çeşitli tarım politikalarının amaçları doğrultusunda faaliyet göstermektedir. Türkiye'deki TMO da Türk Hükümetinin politika uygulayıcısıdır. Örneğin, piyasa fiyatları destekleme düzeylerinin altına düştüğünde Ofis üreticilerden buğday satın alır. Uluslararası piyasalarda satılan Amerikan buğdayının büyük bölümü çok uluslu tahıl şirketleri tarafından satılmaktadır. Sonuç olarak ABD'deki devlet ticareti, ihracat veya ithalat tekellerinin bulunduğu ülkelerdekinden çok farklı bir boyuta sahiptir. JFA da dahil olmak üzere, buğday ticaretindeki her önemli aktörün devlet eliyle yürüttüğü ticari faaliyetler, birbirleriyle etkileşime girerek sistemin ekonomik performansını etkiler. Buna ek olarak, ABD'deki İhracat Zenginleştirme Programı (EEP) ve AB'nin iade ödemeleri gibi politikalar, hem başlıca aktörlerin fiyat tespit kararlarını hem de ekonomik verimliliği etkiler.

WTO, devlete ait ticari kuruluşların kapsamını tanımlayan bir faaliyetler listesi hazırlamıştır. Tablo 3'te sayılan faaliyetlerden biri veya birkaçını yürüten bir devlet kuruluşu, devlete ait bir ticari kuruluş sayılabilir.

Tablo 3. Devlete Ait Ticari Kuruluşların Faaliyetleri: Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması

(a)	Yerli üretimini tamamının veya önemli bir bölümünün satın alınması
(b)	(Önceden saptanmış taban ve tavan fiyatlar temelinde) müdahale alımları ve satışları
(c)	Yerli üretimi destekleme programlarına katılım
(d)	Yönetim ve pazarlama düzenlemeleri
(e)	İthalat faaliyetleri (ithalatta olası tekel)
(f)	İhracat faaliyetleri (ihracatta olası tekel)
(g)	Ulusal üretimin yurt içinde dağıtımı (olası tekel)
(h)	İthalatın yurt içinde dağıtımı (olası tekel)
(i)	Yerli üretimin kalite kontrolü (ihracat için)
(j)	Depolama, sevkiyat, manipülasyon, ürün işleme, ambalajlama, sigortacılık ve ihracatla ilgili diğer faaliyetler
(k)	Üreticiler ve ulusal tüketim için kredi garantileri (ve diğer yardımlar)
(l)	Pazarlama faaliyetleri (ihracatı ve yerli tüketimi teşvik faaliyetleri)
(m)	Olağanüstü durum stokları tutulması (ulusal savunma hazırlıklılığı veya gıda güvenliği programlarının uygulanması)
(n)	(İthalat, ihracat veya üretim için) izin veya ruhsat verilmesi
(o)	İhracat için uzun dönemli ikili sözleşmeler yapılması
(p)	(İthalat/ihracat üzerine) miktar kısıtlamaları konması
(q)	İkili yardım anlaşmalarının uygulanması

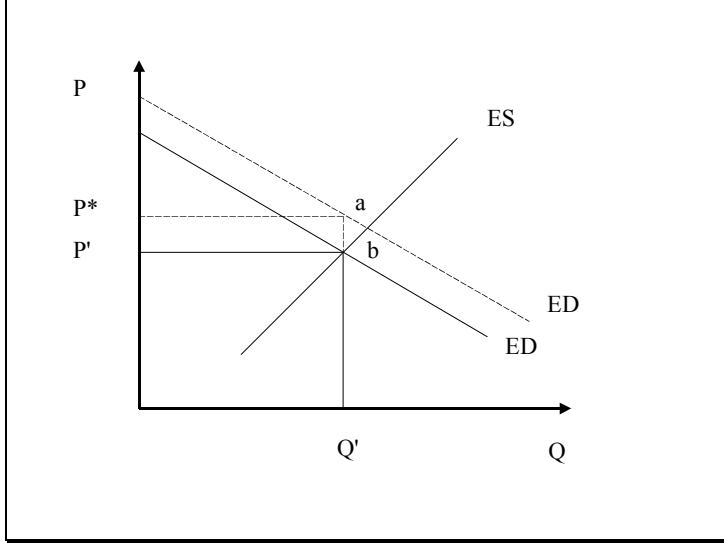
Kaynak: *Notified Operations of State Trading Enterprises* (WTO, 1995'ten alınmıştır).

GATT çerçevesinde, devlete ait ticari kuruluşların hangi faaliyetlerine izin verilir? GATT'ın devlete ait ticari kuruluşlarla ilgili üç şartı vardır: Birincisi, devlete ait ticari kuruluşlar, ticarete ayırım gütmemelidirler (yani, farklı fiyatlar siyasi gerekçelere değil ticari nedenlere dayanmalıdır.) Devlete ait ticari kuruluşların piyasa üzerinde büyük bir etkisi varsa, aynı ürünü farklı piyasalarda farklı fiyatlardan almaları ve satmaları mümkün olur. Her ne kadar bu tür faaliyet ticareti saptırıcı nitelikteyse de uluslararası ticaret düzenlemelerine mutlaka aykırı

değildir. Sadece ticari amaçlarla olması kaydıyla fiyat ayrımı, kendi başına, GATT'ın ihlali anlamına gelmez. İkincisi, GATT miktar kısıtlamalarının kullanımının sınırlandırılmasını zorunlu tutmaktadır. Üçüncüsü, devlete ait ticari kuruluşlar ve bunların faaliyetleri hakkında bilgiler GATT'a düzenli olarak iletilmelidir.

Devlete ait ticari kuruluşların analizini güçleştiren şey, her türlü ekonomik faaliyetin, devlet eliyle ticaret gibi geniş kapsamlı bir terimin tanımına giriyor olmasıdır. Örneğin, tarihsel olarak ABD, CCC vasıtasıyla yönetilen EEP programını uygulaması nedeniyle devlet eliyle ticaret yapan bir ülkedir. CWB gibi tek ihracatçısının olmamasına karşın burada devlet eliyle ticaret söz konusudur. Aslında, durum bunun tam tersidir. ABD tahıl ihracatı genellikle çok uluslu şirketlerce satılmaktadır. Öte yandan, CWB Kanada'da devlet politikasını genellikle etkilemediği gibi devletin politika uygulayıcısı değildir. Dolayısıyla hem Kanada'da hem de ABD'de devlet eliyle ticaretin var olmasına karşın Kanada'nın bu kategoriye girmesinin nedeni ihracat tekeli statüsü nedeniyle. ABD'de ise devletin ticari faaliyete katılması hükümet politikası nedeniyle. Analizi bir adım daha ileri götürürsek devlete ait ticari kuruluşlar ithal tahıl alımında yer alırlar ve bunu genellikle tek alıcı olarak yaparlar. Örnekler arasında Japonya'daki JFA ve Çin'deki COFCO sayılabilir. Sonuç olarak dünya buğday piyasasında birçok devlet kuruluşu hem ihracat hem de ithalat piyasasında yer almaktadır. Bunlardan bazıları iç tarım politikası ve dış ticaret politikası ile bağlantılıdır, bazıları ise değildir. Tek alıcılar, devlete ait ticari kuruluşların sadece bir alt kümesidir. Başka bir çalışmada ele aldığımız iki büyük ithalatçı olan JFA ve COFCO iç tarım politikasını anlamlı ölçüde etkilemez. Fiyat destekleri ve sübvansiyon parametreleri devletin çeşitli kademeleri tarafından belirlenir. Sonuç olarak, örneğin Çin'de, COFCO, hükümet tarafından belirlenen iç arz ve talep hedeflerini karşılamak için gereken ithalatı yapar.

GATT perspektifinden, en basit ticaret modeli Şekil 7'de gösterilmiştir. Dünya arz fazlası eğrisi ES ile, ihracatçı ülkelerin çiftlik düzeyine dayanan dünya talep fazlası ise ED ile gösterilmektedir. Serbest ticaretin olduğu ve nakliye maliyetlerinin hesaba katılmadığı bir dünyada "dünya fiyatı" P' ile hacim ise Q' ile gösterilmiştir. ED' ithalatçı talep fazlası eğrisi için rekabetçi pazarlama marjini $abP'P^*$ alanı ile gösterilir. Bu, sektördeki özel kesim ve kamu ihracatçıları ve ithalatçıları arasında paylaşılır. Devletin ticaret faaliyetleri ele alınırken önemli olan bu faaliyetin varlığının ticaret hacimlerini ve fiyatları saptırarak P' ve Q' noktalarından uzaklaştırıp uzaklaştırmadığı ve bu saptırmalara GATT çerçevesinde izin verilip verilmediğidir.

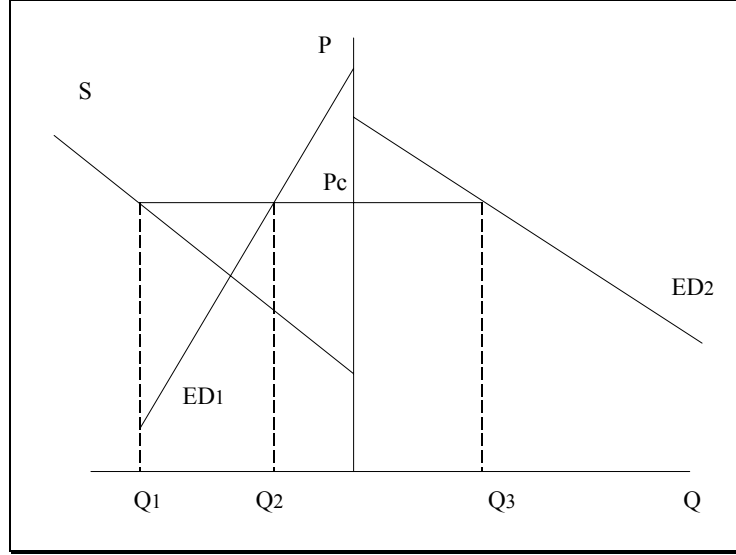
Şekil 7. Devlet Eliyle Ticaret ve Ticaret Sapmaları

İthalat ve/veya ihracatta tekel konumunda bulunan devlete ait bir ticaret kuruluşunun fiyat ayırımı yapip yapamayacağı konusunu ele alalım. En basit durumda, hükümet politikasının yol açtığı hiçbir sapma yoktur (Şekil 8). S arzı gösterir ve satıcı iki talep fazlası eğrisiyle, yani ED_1 ve ED_2 ile karşı karşıyadır. Rekabetçi koşullarda optimum fiyat P_c 'dir ve piyasalar setinin birisinde Q_1 miktarı, diğerinde Q_2 miktarı, bir başkasında ise Q_3 miktarı satılır. Ancak, tekel konumundaki ihracatçı devlet sübvansiyonu olmaksızın fiyat ayırımı yapma olanağına sahip olsaydı üretici getirilerini artırır. Bu durumda, fiyat esnekliğinin düşük olduğu piyasada P_c 'nin üzerinde bir fiyatla, fiyat esnekliğinin yüksek olduğu piyasada ise P_c 'nin altında bir fiyatla satış yapardı. Yukarıda anlatılan çerçevede, fiyat ayırımının ticareti saptırmasına rağmen bu tür faaliyet GATT çerçevesinde tamamen kabul edilebilir niteliktedir. Devletin ihracata sübvansiyon vermediği durumda yapılan bu tür fiyat ayırımına *katı* fiyat ayırımı denebilir. Esas olarak ihracat sübvansiyonlarının varlığı nedeniyle yapılabilen fiyat ayırımı ise GATT kurallarına aykırıdır. Bu durumda ticaret sapmalarının ortaya çıkmasının nedeni *yumuşak* fiyat ayırımıdır.

1980'lerin sonlarından 1990'ların başlarına kadar olan dönemin çoğu boyunca başlıca ihracatçıların tümü fiyat ayırımı yaptılar⁷. Sonuçta

⁷ Bkz. Schmitz ve Koo, 1996.

bazı ihracatçılar katı fiyat ayırımı yaparken bazılarının yapmadığı açıkça bellidir.

Şekil 8. Ticarete Fiyat Ayırımı

Bir malın fiilen pazarlanmasından farklı olarak hükümet politikasının etkilerinin ayırt edilebilmesinin önemini vurguluyoruz. Örneğin, Kanada'da CWB, az sayıdaki istisna dışında, tarım politikasını belirlemez ve tarım programları uygulamaz. AWB için de aynı genel yorum yapılabilir. CWB'nin yaptığı, Batı Kanada'lı çiftçilerin ürettiği buğday ve arpanın pazarlanmasından ibarettir. Ancak, TMO Türk hükümetinin buğday politikasını yürütmekten sorumlu aygıtı olduğundan TMO için aynı şey söylenemez.

Hükümet politikası yoluyla müdahalenin belirgin bir örneği Japon hükümetinin hem buğday ithalat kotalarını hem de iç fiyatları saptamasıdır. Japonya'da bu fiyatlar ithalat fiyatlarının çok üzerinde olagelmıştır. Carter ve diğerlerinin (1989) belirttiği gibi Japonya'da buğday konusundaki fiyat politikası büyük sapmalara yol açar. Arzın düşük olduğu zamanlarda Japonya'da çiftçiye ödenen buğday fiyatı dünya fiyatlarının dört ilâ beş katıdır. Japon tüketicilerin ödediği fiyat ise biraz daha düşük olmakla birlikte dünya ihracat fiyatlarının çok üzerindedir. Örneğin 1986'da, hükümetin İngiliz kilesi başına ödediği fiyat 29,95 ABD dolarıydı - bu fiyat ithal buğdayın maliyetinin yaklaşık altı katıdır. 7 Şubat 1987'de CWB'nin

907 kg'a eşit Amerikan tonu başına FOB buğday fiyatı, 146,90 ABD dolarıydı. Aynı miktardaki buğday JFA tarafından un fabrikalarına 555 ABD doları fiyattan satılıyordu. Japonya'da üretici ve tüketici fiyatlarının dünya fiyatlarıyla hiçbir ilgisinin bulunmadığı açıkça bellidir. Dünya fiyatları düşünce ithalat ucuzlar. İç fiyatlar, yani JFA'nın tüketiciler için saptadığı fiyat ise dünya fiyatlarının düştüğü dönemlerde azalmaz. Böylece, Japonya'nın iç fiyatları ile dünya ithalat fiyatları arasındaki fark açılır. Önemli olan, JFA'nın Japon hükümeti karşısındaki rolüdür: hükümet ticaret sapmalarının gerçekleştiği bağlamı oluşturan çerçeveyi belirler. JFA, buğdayın tek alıcısı olarak potansiyel bir monopsonist olarak hareket eder ve dünya piyasası fiyatlarını düşürücü baskı uygular.

Schmitz ve Furtan aşağıdaki sonuca varmışlardır:

Özel firmaların devlet ticaret tekelleri ile etkileşim içinde olduğu ve hükümetlerin tarım politikaları yoluyla müdahale ettikleri dünya tahıl ticaretinin karmaşıklığı göz önünde tutulduğunda, devlet ticaret birimlerinin ticareti saptırıcı etkileri üzerinde ihtilaf bulunmasında pek de şaşılacak bir taraf yoktur. Özellikle buğday ticareti konusunda açıkça belli olan bir husus vardır: ticaret sapmalarının büyük bölümü AWB ve CWB gibi tek satıcıların pazarlama faaliyetlerinden çok hükümet programlarından kaynaklanmaktadır. Bu kuruluşların uyguladığı katı fiyat ayırımına, yürürlükteki GATT ve WTO kuralları çerçevesinde izin verildiğini unutmamak lazımdır. Aynı şey, günlük alım faaliyetlerinde katı fiyat ayırımı yaptıklarını varsaydığımız tek alıcılar için de geçerlidir.

Tahıllara ilişkin bu çalışmaya eksiksiz bir genel bakış kazandırmak için tam bir yapı, davranış ve performans analizi gereklidir. Devlet ticaret kuruluşlarının etkilerini ayrıntılı biçimde analiz etmek için - sadece

ihracatçıların değil - tüm sektörün incelenmesi şarttır. İthalatçıların durumu nedir? (JFA ve COFCO, dünya buğday ihracatının %35'inden fazlasını satın almışlardır.) Bu ithalatçılar, tek elden alım yaparak çeşitli biçimdeki monopsoni güçleriyle ticareti etkilerler mi? İdeal dünya rekabeti için kullanılacak 'rekabet normu' nedir? Bir an için sadece tek elden alım ve satış yapan ithalatçılar ve ihracatçılar üzerinde yoğunlaşırsak, bunlar ortadan kalktığına daha önce ele aldığımız tam rekabetçi çerçevemize ulaşılması mı mümkün olacaktır yoksa onların yerine geçen çok uluslu şirketler rekabetçi olmayan bir biçimde mi davranacaklardır? Bu konuların, kendi pazarlama sistemlerinde değişiklik yapmayı düşünen çeşitli ülkelerdeki politika oluşturma mercileri tarafından dikkate alınması lazımdır. (23)

KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ (KİT'LER)

Aşağıda, Türkiye'deki dört önemli KİT üzerinde durulacaktır: TMO (tahıl), TŞFAŞ (şeker), TEKEL (tütün ve alkol) ve ÇAYKUR (çay). Bazı gözlemciler tahıl, şeker, tütün, alkol ve çayı "stratejik ürünler" olarak adlandırmaktadır.

Türkiye'de tarım fiyatlarına müdahalenin uzun bir geçmişi vardır. Bu müdahalenin tarihi, devletin Büyük Ekonomik Krizin olumsuz etkilerini hafifletmeye çalıştığı 1920'lerin sonu ile 1930'ların başlarına kadar uzanır. Türkiye'deki tarım politikası, Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) yıllık programları ve kalkınma planlarında tespit edilen hedefler doğrultusunda yürütülmüştür. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı (TKİB), Ziraat Bankası ve Hazine, tarım politikalarının fiilen uygulanmasında sorumluluğu paylaşmışlardır. Mali sorumluluk Ziraat Bankası'na verilmiştir. Banka, girdi sübvansiyonlarının ödenmesinden, düşük faiz oranlı kredi verilmesinden ve desteklenen ürünleri almakla görevlendirilen kurumların finansmanından sorumluydu. TKİB, tarım politikalarının uygulanmasından

sorumluydu ve karantina, denetim, kırsal gelişme ve küçük ölçekli sulama hizmetlerini yürütmekteydi. Ayrıca, destekleme alımlarına yardımcı olurdu.

Türkiye'de destekleme alımları 1932/2036 sayılı Buğday Koruma Kanunuyla 1932 yılında başladı. Bu kanunla, ekonomiyi istikrara kavuşturmak ve fiyatları artırmak amacıyla hükümete buğday alıp satma yetkisi verildi. Bu kanunla Ziraat Bankası 1938'e kadar buğday alımlarını gerçekleştirmekle görevlendirildi. Aynı yıl çıkarılan bir kanunla (1938/3491 sayılı kanun) Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) kurularak üreticilerin aldığı ve tüketicilerin ödediği fiyatları stabilize etmek için TMO'ya tampon amaçlı stok yapma görevi verildi. 1938 ile 1944 arasında buğday ve diğer tahıllar (örneğin, arpa, çavdar ve yulaf) ile başlıca sanayi bitkileri (örneğin, tütün ve pamuk) destekleme programına alındı. Yıllar içinde program kapsamına alınan ürünlerin sayısı önemli ölçüde değiştiyse de buğday her zaman kapsam içinde kaldı.

Devlet müdahalesinin başlıca araçları iç fiyat destekleri ve girdi sübvansiyonlarıydı. Ortalama olarak, fiyat destekleri iç müdahalenin en büyük bölümünü oluşturuyordu ve şu ya da bu ölçüde devlete bağlı çeşitli kuruluşların, kapsamda bulunan ürünleri destek alımlarında satın alması yoluyla uygulandı. Destekleme fiyatları Bakanlar Kurulu veya Yüksek Planlama Kurulu tarafından çıkarılan kararnamelerle ilan ediliyordu. Sübvansiyonlarda ikinci sırayı genellikle suni gübre ve krediler alıyordu. Suni gübre, tohumluk ve destekleme alımı giderleri Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu ve Kaynak Kullanımı Destekleme Fonundan ödeniyordu. Bu politikalar eskiden ithalat kısıtlamalarıyla, daha yenilerde ise yüksek gümrük vergileri ve ithalattan alınan başka vergilerle güçlendirildi. Tarım mallarının ithalatından, yani bütçe dışı fon kesintilerinden sağlanan fonlar da ihracatı desteklemekte kullanıldı. Bütün bu politika araçları içinde destekleme alımlarının Türkiye'de tarımın desteklenmesinde kullanılan en önemli araç olmaya devam ettiği söylenebilir.

Türkiye'de tarımdaki destekleme alımlarında uygulama sorumluluğu çok sayıda KİT ve devletçe yönetilen Tarım Satış Kooperatifleri ve bunların Birlikleri (TSKB'ler) yoluyla yapıldı. Nisan 1994'teki ekonomik reform paketinde, destekleme alımlarının kapsamının tahıllar, tütün ve şeker pancarı ile sınırlanması düşünülüyordu. Tahıl, tütün ve şeker pancarı satın alma hakkı sadece KİT'lere verildi. TMO'ya, buğday ve diğer tahılları alma hakkı tanındı. Birliklere bu alımlara katılma izni verilmedi. 233 sayılı Kararla KİT'lere, üreticilere üretim maliyetinin üzerinde fiyatlar ödeme yetkisi tanınarak bu kuruluşlara önemli bir özerklik verildi. Bu kararnamede, hükümetin destek alımları üzerinden %10 kâr marjı garanti ederek KİT'lerin ödediği tutarı karşılayacağı belirtiliyordu. Bu

işlemlerde KİT'lerin uğradığı zarar, görev zararı olarak Hazine tarafından karşılanıyordu. Bu kâr marjı garantisine ek olarak KİT'ler Fiyat İstikrar ve Destekleme Fonu gibi bütçe fonlarından ek sübvansiyonlar ve transferler alıyordu.

TMO: Türk Buğday Sektörü

Politika

Buğday destekleme alımlarına , yurt içi satışlara ve uluslararası tahıl ticaretine katılma yetkisi Türk hükümeti tarafından TMO'ya devredilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun TMO'dan, tahıllar dışındaki ürünler için (baklagiller, yağlı tohumlar, afyon ve uyuşturucu maddeler) devlet tekeli ve tampon stoklama kuruluşu işlevi görmesini istediği zamanlar da oldu. Tahıl destekleme fiyatları Bakanlar Kurulu tarafından belirli bir esneklikle tespit edilir ve Bakanlar Kurulu TMO'ya ürünleri sınıflandırma ve fiyat farklarını uygulama iznini verdiğinde bu fiyatlar TMO'ya aktarılırdı.⁸

1984'te miktar kısıtlamalarının yerini ithalat ve ihracat vergileri ile ihracat sübvansiyonları aldı. İthalattan alınan vergiler başlangıçta gümrük resimleri ile Toplu Konut Fonu (TKF) kesintilerinden oluşuyordu. Ayrıca, buğday, arpa ve pirinç için ithalat izni gerekiyordu. TMO, TKF kesintisinden muaf tutulduğundan diğer ithalatçılar karşısında belli bir üstünlüğe sahipti. Buğday ithalatından alınan vergiler 1984'te yüzde 15 iken 1993'te 100 ABD doları/ton veya *ad valorem* olarak yüzde 65'e tırmandı. 1993'ten itibaren TMO üreticilerden depolama ücreti almaya başladı ve tahıllarını istererse doğrudan doğruya TMO'ya isterlerse ticaret borsalarında satma seçeneğini tanıdı.

---

⁸ Buğday hem ekmeklik buğdayı hem de sert buğdayı içerir. Toplam buğday üretimi, 1989'da 16,2 milyon ton ile 193'te 21,0 milyon ton arasında değişir. Sert buğdayın toplam içindeki payı düşüktür: üretimi en çok 2 milyon ton ile 3 milyon ton arasındadır. Sert buğdayla ilgili olarak aşağıdaki hususlar ilgi çekicidir:

- Haziran 1997'de sert buğdayın destekleme fiyatı ton başına 340 ABD doları olarak açıklandı. Ekmeklik buğdayın destekleme fiyatı ise ton başına yaklaşık 270 ilâ 280 ABD doları arasındaydı.
- Suriye Türkiye'ye önemli miktarda sert buğday ihraç eder.
- Örneğin makarna üreticileri TMO'nun aracılığı olmaksızın sert buğday ithal edebilirler. Ekmeklik buğday işleyen değirmenler de aynı şeyi yapabilirler. Buğday işlenerek geri ihraç edilse bile bu geçerlidir.
- Makarna ihracatı önemli bir artış gösterdi. 1995'te 86.000 ton olan toplam ihracat 1997'de 134.000 tona çıktı. ihracatın çoğu Rusya'ya satılmaktadır.
- Sert buğday üretimi azami 2 milyon ton, bunun makarna üretimi için kullanılan kısmı ise 1 milyon tondur. Kalan kısım ekmek ve kırılmış buğday ürünleri için kullanılır.

Buğday ihracatı kimi zamanlar vergilendirildi, kimi zamanlar ise sübvansiyondan yararlandırıldı. 1980 ile 1985 arasında, yurt içi fiyatların dünya fiyatlarının altında kaldığı dönemde, yurt içi arzı düzenlemek için buğday ihracatı vergiye tabi tutuldu. 1990'dan beri buğday ihracatında vergi yoktur. Son yıllarda buğday ihracatı aynı ihracat sübvansiyonlarından yararlanabilmektedir. TMO, buğday unu veya makarna ihracatçılarını aynı buğday sübvansiyonları uygulayabilmiştir. 1 Haziran ile 15 Ekim 1994 arasında TMO, iç piyasadan buğday alıp bunu dökme olarak veya işledikten sonra ihraç eden buğday ve buğday mamulleri ihracatçılarına desteklemiştir (Resmi Gazete, 1994).

Tüccardan değil çiftçiden buğday satın alan TMO, 1994'ten sonra pirinç de dahil olmak üzere sadece tahıl ithal ve ihraç etmiştir. TMO'ya ek olarak özel sektör de tahıl ithal ve ihraç etmiştir. 1995'ten başlayarak hem TMO hem de özel sektör ithalat üzerinden maktu vergi ödemiştir. (İthalat, Tarım Bakanlığının saptadığı kalite standartlarına tabidir) TMO ve özel sektör Tarım Bakanlığından ithalat izni alır, ancak ithalat kotası olmadığından ithalat izinlerinin açık artırma ile satışa çıkarılması uygulaması yoktur. Kasım 1997 itibariyle gümrük vergisi yüzde 45'ti. Un veya makarna reeksportu amacıyla yapılan ithalat ise vergiye tabi değildir. 1997'de TMO 148.000 ton buğday ithal etti. Aynı yıl özel sektör, esas olarak un ve makarna olarak ihraç etmek amacıyla 1,5 ilâ 2 milyon ton miktarında ithalat yaptı. Sert buğday ithalatı ekmeçlik buğday ithalatına kıyasla daha küçük hacimdedir. (1995'ten önce tek buğday ithalatçısı TMO'ydu; TMO'nun yaptığı ithalattan sıfır oranında gümrük vergisi alınırken özel sektörün tabi olduğu vergi oranları ithalatı imkansız kılacak ölçüde yüksekti.)

İç destekleme programları, ithalat kısıtlamaları ve ihracat sübvansiyonları bir bütün olarak, sürdürülmesi güç, uygulaması pahalı ve saydamlıktan kesinlikle yoksun bir tarım politikası yapısı yarattılar. Buğdaya sağlanan destekler önemli düzeydeydi.

Tablo 4'te 1990 ile 1996 arasında Türkiye'deki buğday fiyatları verilmiştir. İki ay içinde bile değişebilen destekleme fiyatları çoğunlukla (7 yılın 4'ünde) ithalat fiyatlarının üzerindedir ve bazı durumlarda Türk çiftçilere ödenen fiyat ABD'li çiftçilere ödenen fiyatın epeyce üzerindedir. Destekleme fiyatları 1996'dan beri artmıştır.

Tablo 4. Türkiye'de ve ABD'de Buğday Fiyatları 1990 - 1996

Yıl	Türkiye'deki Destekleme Fiyatları ¹		Türk çiftçilere ödenen fiyat		ABD'deki fiyatlar ²	Ortalama İthalat Fiyatları (CIF)
	TL/kg	\$/kg	TL/kg	\$/kg	\$/kg	\$/kg
1990	500	0,19	510	0,20	0,11	0,18
1991	700	0,17	681	0,16	0,10	0,11
1992	1200	0,17	1148	0,17	0,13	0,15
1993	1900	0,17	2041	0,19	0,12	0,15
1994	3600	0,12	3962	0,13	0,13	0,15
1995	7000	0,15	8585	0,19	0,15	0,19
1996	18000	0,22	17907	0,22	0,18	0,23

¹ İstatiksel Göstergeler 1923-1995, DİE.

² Ortalama Buğday Fiyatı.
TEAE'den alınan dosya.

Örneğin 1998'de TMO çiftçilerden 3 numara buğdayı yaklaşık 222 dolar/ton fiyattan alıyordu. ABD'de buna tekabül eden üretici fiyatı ise yaklaşık 111 dolar/ton'du. ABD'den Türkiye'ye buğday taşımanın maliyeti ton başına 20 dolar ile 27 dolar arasında değişmektedir.

İhracat teşvikleri (yüksek destekleme fiyatlarının ortaya çıkardığı) arz fazlalarının ihraç edilmesini mümkün kıldı. Bu ise, hükümetin bazı ürünlere ihraç edildiğinde çifte sübvansiyon uyguladığı anlamına geliyordu.

Yıldırım ve diğerleri (1998) 1996 dönemi için buğday politikasının net maliyetini hesapladılar.⁹ Programın net maliyetinin yaklaşık 90 milyon ABD doları olduğunu saptadılar. Üreticilerin kazancı yaklaşık 650 milyon ABD doları olmuştu. Üreticilerin kazançları ithalat tarifelerinden elde edilen gelirin çok ötesindeydi (Türk buğday politikasında kotaların yerini artık ithalat vergileri almıştır.) Yüksek buğday destekleme fiyatlarının faturasını ödeyen ise devlet ve tüketiciler oldu.

⁹ Tarımı desteklemek üzere hükümetlerin büyük fonlar harcamasına karşın, uygulanan makroekonomik ve mikroekonomik politikaların karmaşık etkileşimi sonucu çiftçilerin sübvansiyondan yararlanmak bir yana vergilendirildiği dönemler olmuştur.

TMO

TMO, destekleme fiyatları ve diğer politika konuları hakkında hükümete görüş bildirmekle birlikte, uygulanacak politika türü de dahil olmak üzere tarım politikasını (örneğin, çiftçilere verilen destekleme fiyatlarının oluşumunu) önemli ölçüde etkilemez. TMO'nun yaptığı hükümet politikasını uygulamaktan ibarettir.

TMO'nun tahıllar için "gerçek" depolama kapasitesi 4,5 milyon tondur. Zaman zaman (örneğin 1997'de ve 1998'de) TMO'nun depoladığı miktar bu düzeyin üzerine çıkmış, ortalama olarak 6 milyon tonun üzerinde buğday depoladığı olmuştur (TMO buğdayı esas olarak toprakta depolamıştır.) Ofisin fiziksel depolarını çiftçilere kiraladığı da olur; başka zamanlarda, bu kapasiteyi çiftçilerden aldığı tahılı depolamakta kullanır.

Dünya fiyatları üretici destekleme fiyatlarının üzerinde olduğunda TMO çok az miktarda buğday satın alır; ancak, dünya fiyatları destekleme fiyatlarının altına düştüğünde alımları artar (Tablo 5). Örneğin 1990'da TMO çiftçilerden 5,2 milyon ton buğday satın almıştır. Bu miktar iç üretimin yüzde 25 ile 30'u arasındadır. 1997'de TMO çiftçilerden 3,5 milyon ton buğday, 1,8 milyon ton arpa, 500.000 ton mısır ve 60.000 ton pirinç satın almıştır. İthalat ve ihracat dahil TMO'nun toplam pazarladığı miktar ise bunun biraz üzerindedir. Tahılın çoğu depolandı. Dünya fiyatlarının düşmesi nedeniyle TMO bu miktarı (olağan politikasına göre) alım maliyetinin üzerine yüzde 15 marj koyarak satamadı. Dünya fiyatlarının düşük olması nedeniyle özel ithalatçılar TMO'dan buğday satın almak yerine yüzde 45 gümrük vergisi ödeyip ithalat yapmayı tercih ettiler. Şubat ayında hükümet dünya fiyatlarından satış yapılması için bir kararname çıkardı. Buna karşılık, dünya fiyatları yüksek olduğunda, TMO çok az miktarda buğday satın alır. Örneğin, 1995'teki alım miktarı sadece 41.000 ton'du (Tablo 5.)

Tablo 5. TMO'un Destekleme Alımları 1990-97 (1000 ton)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Buğday	5159	4435	2453	2671	1355	41	632	3435
Arpa	814	1115	569	1058	1100	74	623	1841
Çavdar ve Yulaf	66	129	52	58	29	2	26	71
Mısır	131	187	395	484	0	49	242	500

Çeltik	51	7	18	16	0	55	31	56
Pirinç	0				2			
Mercimek	28	2	14	173				
Nohut	14	53	18	0	0			
Haşhaş tohumu	3	20	6	3	12	25	5	11

Kaynak: TMO dosyaları 1998

TMO'nun buğday ithalat ve ihracat rakamları Tablo 6'da verilmiştir. Ofisin buğday ithalatı yıllık olarak 1 milyon tonun altında kalmıştır. Buna karşılık buğday ihracatı sık sık 1 milyon tonu geçmiştir (örneğin, 1991'de, 1992'de ve 1994'de). Söz gelimi 1992'de TMO 3,9 milyon ton buğday ihraç etmiştir. TMO ihracatının ve ithalatının hacmi fiyat desteklerinin düzeyinden, dünya fiyatlarından ve ihracat sübvansiyonlarından etkilenir.

Tablo 6. TMO'nun Buğday İthalatı ve İhracatı (ton)

TMO'nun İthalatı							
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Buğday (*)	52406	—	600200	144845	73000	40000	148000
Mısır	72669	74073	—	—	—	—	—
Arpa	—	35000	19941	39107	—	—	—
Pirinç	—	11000	11000	—	—	—	—

TMO'nun İhracatı							
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Buğday	2329000	3879810	155490	1016944	219173	—	—
Arpa	780936	854000	248201	751791	673350	132202	560000
Mısır	7800	7600	53052	67271	—	—	—
Nohut	—	3580	6681	—	—	—	—
Yulaf	—	—	15750	—	—	—	—
Mercimek	—	—	2200	1785	—	—	—

Kaynak: TMO dosyaları.

Not: (*) 1994'teki sert buğday ithalatı hariç bütün buğday ithalatı ekmeçlik buğdaydan ibarettir.

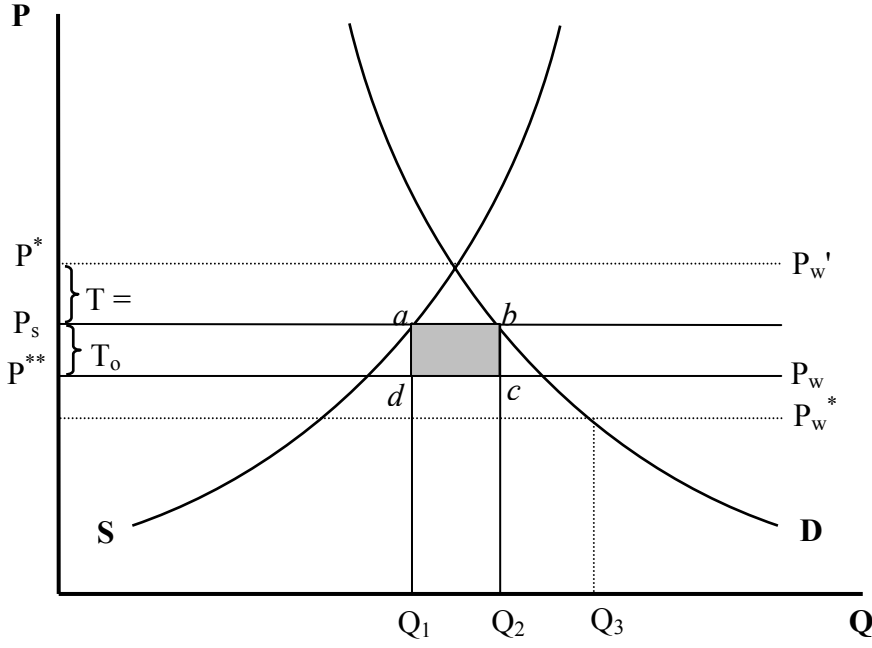
Hükümet politikasının uygulayıcısı olarak TMO (hem ekmeçlik hem de sert buğday dahil) un ve makarna biçiminde ihraç edilmek üzere yapılan buğday ithalatına aracılık eder. İşlenmiş ürün olarak ihraç edilmek üzere ithal edilen buğday Türkiye'de gümrük vergisine tabi değildir. İşlenmiş olarak ihraç edilen buğday TMO'dan veya doğrudan doğruya özel sektörden alınabilir.

TMO'nun Türk hükümetinin politikasını uygulama rolü grafik olarak Şekil 9'da gösterilmiştir. (1) Destekleme fiyatı P_s olarak saptanmış olsun ve dünya fiyatı P_w olsun (bütün durumlarda gerçekçi biçimde küçük ülke varsayımını kullanıyoruz). Bu durumda Türk üreticilerin eline geçecek fiyat P^* 'dir ve bu destek düzeyi P_s 'in üzerindedir. İthalat sıfır olacaktır. $P^* > P_s$, olduğundan tüm alımlar özel sektör tarafından ülke içinde yapılmaktadır. (2) Şimdi dünya fiyatı P_w olsun ve hükümet $T_0 = T$ düzeyinde bir tarife koyarak P_w dünya fiyatı artı tarife toplamının P_s destekleme fiyatına eşit olmasını sağlasın. Bu durumda ithalat miktarı Q_1Q_2 olur, hükümet $abcd$ tutarında tarife geliri sağlar ve üreticiler P_s destekleme fiyatını alırlar. Üreticiler TMO'ya ve tüccara Q_1 miktarını satarlar. Tüketiciler serbest ticaret durumunda ödeyeceklerinden daha yüksek bir fiyat öderler. (3) Dünya fiyatı P_w^* olduğunda tarife T_0 düzeyinde, destekleme fiyatı ise P_s düzeyinde kalırsa ne olur? Destekleme fiyatında ve tarifede hiçbir değişiklik yapılmazsa TMO bütün yerli üretimi P_s fiyatından alacaktır. Un üreticileri de dahil özel sektör iç tüketim için gereken bütün miktar olan Q_3 'ü ithal edeceğinden TMO satın aldığı tüm

buğdayı depolamak zorunda kalacaktır. Bu durumun ortaya çıkmasını önlemek üzere hükümetin P_s 'yi düşürmesi, T_0 'ı yükseltmesi ve/veya ithalatı izne bağlayarak kısıtlaması gerekecektir. Örneğin 1997 ve 1998'de iç fiyat destekleri tarife düzeyleri ve dünya fiyatlarıyla bağdaşmaz bir nitelikteyken bu son yönteme başvurulmuştur. Ancak bu durumda bile TMO, P_s destekleme fiyatından önemli miktarlarda tahıl satın almış ve bunun önemli bir bölümünü depolamıştır (örneğin 1998'de, toplam yerli buğday üretimi 17,5 milyon tonken TMO bunun 5 milyon tonunu satın almıştır). 1998 sonuna gelindiğinde TMO'nun depolarında, iç üretimin yaklaşık yüzde 30 ilâ 35'ini oluşturan 5 milyon ilâ 7 milyon ton buğdayın bulunması muhtemeldi.

Bazı gözlemciler TMO'nun destekleme fiyatlarının uygulayıcısı olduğu için son çare olarak başvurulmuş alıcı olduğunu ileri sürmektedirler. 1990'ların sonlarında görüldüğü gibi, fiyat esnekliğinin olmaması nedeniyle TMO'nun elinde fazla stoklar kalmıştır. Bu tahılın bir süre sonra iyi bir zamanlamayla satılması gerekecektir, bu ise TMO'yu zorlu bir yönetim görevi beklediğine işaret etmektedir.

Şekil 9. Fiyat Destekleri ve TMO'nun Rolü

Politikaların ve TMO'nun Değerlendirmesi

Başlangıçta, buğday politikası ile bu politikayı uygulamak için TMO'nun yürüttüğü faaliyetler arasında bir ayrım yapılmıştı. Tablo 7'de Türk tarım politikası, buğday ve ileride tartışılacak başka önemli ürünler açısından değerlendirilecektir. Türkiye'deki buğday politikası katma değerli faaliyetlere anlamlı bir katkıda bulunmaz; çiftçilerin refahını ve üretimi artırır, fakat tüketici refahı üzerinde olumsuz etkileri vardır: Küçük çiftçilere göre büyük çiftçileri kayırır; bütçe harcamalarını artırır; verimli değildir; ticaret hadlerini az da olsa etkiler. Bununla birlikte Türk buğday politikası genel olarak GATT kurallarına aykırı değildir (Bu sonuçlar Yıldırım ve diğerleri ile Schmitz ve Furtan'ın çalışmalarına dayanmaktadır). Buğdayda ithalat kotası olmadığından Krueger tipi rant arayışı yoktur. İthalat vergilerinin yerine kota konulsa bile, kota eşdeğeri vergilerin dolar değeri düşük olduğundan rant arayışı asgari düzeyde olacaktır. 1995'ten önce ithalat kotalarının mevcut olduğu dönemde ithalatın TMO tarafından yapılması nedeniyle rant arayışını asgari düzeyde olması da, sözü edilmesi

gereken bir başka önemli noktadır. TMO buğday ithal etmek üzere ithalat kotası almak için açık artırmaya girmek zorunda kalmamıştır.

TMO'nun performansının değerlendirilmesi bir başka konudur. Kavramsal bölümde TMO ve diğer KİT'ler piyasa gücü, rant arayışı ve GATT kurallarına aykırılık ölçütleriyle değerlendirildikleri gibi TMO, üreticilerin toplam refah, gelir dağılımı, üretim, hükümet harcamaları, istihdam ve transfer verimliliği üzerindeki etkisi açısından incelenmektedir. Bu ölçütler ve TMO'nun nitel etkileri Tablo 8'de verilmiştir. Birincisi, TMO dünya fiyatlarını ve piyasa paylarını anlamlı ölçüde etkileyecek piyasa gücüne sahip olmadığından GATT kurallarını ihlal etmemektedir. Dünya buğday ticaretinin hacminin 100 milyon ton civarında olmasına karşılık TMO'nun yıllık buğday ithalatı 1 milyon tonun altındadır ve ihracatı nadiren 3 milyon tonun üzerine çıkar. Ayrıca, TMO yurt içi arz ve ithalat için özel sektörle rekabet eder. Özel sektörün iç alımlarının TMO'nun alımlarını geçtiği dönemler olmuştur.

Tablo 7. Türkiye'de KİT'lerle ilgili Politikaları Değerlendirme Ölçütleri

Değerlendirme Ölçütleri (KİT'ler)												
Ürün	Uygulanan Politikalar	Katma Değer	Tüketiciler	Toplam Refah ¹	Üreticiler		Devlet		Transfer Verimliliği ³	Ticaret Hadleri ⁴	Rant Arayışı	GATT'a Aykırılık
					Dağılım	Üretim	Bütçe Harca-maları ²	İstihdam				
Buğday	Fiyat destekleri, tarifeler, ithalat sübvansiyonları	İE	-	+	+	+	+	İE veya +	-	İE veya +	İE	İE veya +
Şeker	İthalat kotaları, gümrük resimleri, ithalat sübvansiyonları	+	-	+	+	+	İE veya +	+	-	İE veya +	İE veya +	İE veya +

Tütün, Tuz ve Alkol	Telafi ödemeleri, üretim kontrolleri , ithalat sübvansiy onları	+	İE	+	+	+	+	İE veya +	-	İE veya +	İE veya +	İE veya +
Çay	Fiyat destekleri, telafi tarifeleri, ithalat sübvansiy onları	+	-	+	+	+	+	İE veya +	-	İE veya +	İE veya +	İE

Not: "İE" ihmal edilebilir anlamına gelir

¹ KİT'lere bağlı ürün işleme sektörünün teknik verimliliğinin özel sektörle aynı olduğu varsayılmıştır.

² Devlet (KİT) memurlarına ödenen ücretler.

³ Transfer Verimliliği, KİT'lerin destekleme fiyatları politikası yoluyla çiftçilere gelir transferinin verimliliği ve ürün işleme dahil politikanın diğer yönlerini uygulamadaki verimlilikleri olarak tanımlanır.

⁴ Ticaret Hadleri, iç fiyatları iyileştirme yeteneğini de içerir.

Bu, ithalat için de geçerlidir. Bazı yıllarda TMO yurt içi üretimin çok küçük bir bölümünü satın alır. İkincisi, politikayı etkilemek veya istihdam yaratmak amacıyla TMO'nun rant arayışına girmesi söz konusu değildir. Üçüncüsü, TMO'nun faaliyetlerinin katma değer, tüketiciler, toplam üreti refahı, üretim ve tarımsal gelirlerin dağılımı üzerindeki etkileri ihmal edilebilir düzeydedir. Hükümet, TMO'yu ayakta tutmak için harcama yapmaktadır. TMO personelinin maaşlarını çiftçiler değil devlet öder. 7.500'den fazla personeli olan TMO önemli sayıda işçi çalıştırmaktadır.

Tablo 8'de transfer verimliliği, TMO'nun fiyat destekleme politikaları yoluyla TMO'nun çiftçilere gelir transfer etmekteki verimliliği olarak tanımlanmaktadır. TMO'nun görevinin niteliği Kanada ve Avustralya'daki Buğday Kurullarından çok farklıdır. Bu kurullar üreticiler için en yüksek fiyatı elde etmeyi amaçlarlar ve esas olarak üretici pazarlama kurulları olarak faaliyet gösterirler. TMO'nun tersine, genellikle hükümet politikasının uygulayıcısı değillerdir. Bu kurullar verimli çalışmadığında üretici fiyatları düşer. TMO verimli çalışmadığında devletin harcamaları artar. TMO'nun varlık nedeni de hatırlanmalıdır: Ofisin işlevi fiyat destekleme politikasını uygulamakla sınırlı olmayıp gıda güvenliği ve fiyat istikrarı amaçlarını güden tampon fon işlevi de görür. Bu konuda, özel sektörün bulundurduğu stokların optimal düzeyde olmadığı genellikle kabul edilen bir görüştür. TMO'nun stoklarının zaman içinde optimal olup olmadığını ve stokları elinde çıkarma zamanını iyi seçip seçmediğini incelememiş olmamıza rağmen, gelir transferinde verimlilik kaybına yol açıp açmadığını saptamak amacıyla TMO'nun personel sayısına baktık. Kuzey Amerika'daki standartlara göre TMO'nun personel sayısının çok kabarık olduğu söylenebilir. Örneğin, 1997'de TMO'nun tahıl işlem hacmi (ithalat ve ihracat dahil) 6 milyon tonken istihdam ettiği personel sayısı 7.500 civarındaydı. Bazı dönemlerde TMO'nun tahıl alımları çok düşük düzeyde kalır. Öte yandan Kanada Buğday Kurulu (CWB), 20 milyon ton tahılı 500'den biraz daha az personelle pazarlar. Bununla birlikte, CWB tahıllarla ilgili olarak hiçbir fiziksel faaliyet yapmadığından bu karşılaştırmayı yapmak için rakamların düzeltilmesi gerekir. Kanada'nın Prairie Eyaletleri'nde 6 milyon ton tahılla ilgili fiziksel işlemlerin yaklaşık 300 kişiyle yapıldığı tahmin edilmektedir¹⁰. TMO'nun yaklaşık 6.500 personeli

---

¹⁰ Tahminler Parish ve Heinbecker, Moose Jaw, Saskatchewan Canada, 28 Kasım 1991'den alınmıştır. 12 kişinin çalıştığı elevatörlerinin işlem hacmi 240.000 tondur.

Tablo 8. Türkiye'deki KİT'ler İçin Değerlendirme Ölçütleri

Değerlendirme Ölçütleri (KİT'ler)											
Birim	Katma Değer	Tüketiciler	Üreticiler			Devlet			Ticaret Hadleri ⁴	Rant Arayışı	GATT'a Aykırılık
KİT'ler			Toplam Refah ¹	Dağılım	Üretim	Bütçe Harcamaları ²	İstihdam	Transfer Verimliliği ³			
Buğday	İE	İE	İE	İE	İE						
Şeker	+	+	+	İE	+	+	+	+ İE -	+ İE -	İE	İE
Tütün,Tuz ve Alkol	+	+	+ veya İE	İE	+ veya İE	+	+	+ İE -	+ veya İE	İE	İE
Çay	+	+	+ veya İE	İE	+ veya İE	+	+	+ İE -	+	İE	İE

Not: "İE" ihmal edilebilir anlamına gelir. ¹ KİT'lere bağlı ürün işleme sektörünün teknik verimliliğinin özel sektörle aynı olduğu varsayılmıştır. ² Devlet (KİT) memurlarına ödenen ücretler. ³ Transfer Verimliliği, KİT'lerin destekleme fiyatları politikası yoluyla çiftçilere gelir transferinin verimliliği ve ürün işleme dahil politikanın diğer yönlerini uygulamadaki verimlilikleri olarak tanımlanır. ⁴ Ticaret Hadleri, iç fiyatları iyileştirme yeteneğini de içerir.

fazladan çalıştırdığından verimliliktenlikten son derece uzak olduğu sonucuna varılabilir¹¹, (İstihdam fazlasının bürokratik rant arayışından mı, organizasyonun laçka oluşundan mı yoksa hükümet politikasının bir parçası olarak istihdam yaratma amacından mı kaynaklandığını saptamak için ek araştırmaya gerek vardır.) Maaş ve ücretlerin yılda 5.000 ile 10.000 ABD doları arasında olduğunu varsayarsak hükümetin sağlayacağı tasarruf yılda 32,5 milyon ile 65 milyon ABD doları arasında olacaktır. Ancak, TMO'nun eleman çıkarma yoluna gitmesi halinde bununla ilgili başka maliyetler ortaya çıkacaktır. Birincisi, işgücü hareketsizliğinin kısa dönemli maliyeti söz konusudur. İkincisi, kalan iş gücünün genellikle ilave teknik eğitim ve pazarlama eğitiminden geçmesi ve fiziksel depolama tesislerinin kalitesinin yükseltilmesi gerekecektir.

TŞFAŞ: Şeker

Genel Bilgiler ve Politika

Türk Şeker Sanayii, Alpullu Şeker Fabrikasının ilk "Türk şekerini"ni üretmesiyle 1926'da kuruldu. Aynı yıl Uşak Şeker Fabrikası da faaliyete geçti. Bunları 1933'te Eskişehir, 1933'de ise Turhal fabrikaları izledi. Bu dört fabrika talebi ancak kısmen karşılayabildiğinden tüketimin geri kalan kısmı eskiden olduğu gibi karşılanmaya devam etti. Çeşitli tarımsal, teknik, idari ve mali güçlükler nedeniyle bu dört fabrika 1935'te Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (TŞFAŞ) adı altında birleştirildi.

Nüfusun hızla büyümesi ve kişi başına şeker tüketiminin artması nedeniyle mevcut fabrikalar tevsi edilip modernleştirildi ve yeni fabrikalar kuruldu. 1998'e gelindiğinde 29 fabrika mevcuttu. Bunlardan 11'i 1953 ile 1956 arasında, 14'ü ise 1962 ile 1997 arasında kurulmuştu. Şeker sanayiinin ilk yıllarında, ilk kurulan dört fabrikaya ek olarak şeker fabrikaları için yedek parça üretmek üzere atölyeler inşa edilmişti. Zaman içinde beş atölye geliştirilerek büyük ve modern makina fabrikalarına dönüştürüldü.

Şeker sanayiinin ilk yıllarında, şeker fabrikaları için yedek parça üretmek üzere atölyeler inşa edilmişti. Zaman içinde beş atölye geliştirilerek

---

¹¹ Ülkeler arasında emeğe göre sermayenin fiyatında farklılıklar olduğundan bu karşılaştırmanın yapılmasıyla ilgili sorunu biliyoruz.

büyük ve modern makina fabrikalarına dönüştürüldü. Şeker sektörü ile ilgili temel veriler Tablo 9'dadır.

Tablo 9. Türk Şeker Sektörünün Özellikleri

Özellikler (1997)	TŞFAŞ	Özel	Toplam
Asgari günlük pancar işleme kapasitesi (ton)	100.000	19.000	119.000
Asgari şeker üretim kapasitesi (1000 ton)	1.600	350	1.950
Şeker pancarı yetiştiren çiftçi aileleri	375.000	65.000	440.000
Pancar ekim alanı (1000 ha)	382	85	467
Pancar üretimi (1000 ton)	14.908	3.492	18.400
Şeker üretimi (1000 ton)	1.900	450	2.350
Melas üretimi (1000 ton)	590	145	735

Kaynak: TŞFAŞ Personeli

1997/98'de Türk Şeker Sanayii hem pancar hem de şeker üretiminde en yüksek düzeylerine erişti. Fransa, Almanya, ABD ve Ukrayna'dan sonra Türkiye dünyanın en büyük beşinci şeker üreticisi haline geldi. Şeker pancarı üreten aile sayısı 440.000 olup bunların üretiminin yaklaşık yüzde 80'i TŞFAŞ eliyle işlenir.

Türkiye'de son üç yıldaki şeker üretimi ve tüketimi Tablo 10'da gösterilmiştir. Hükümet politikasının başlıca amacı yurt içi şeker talebini karşılamakta kendine yeterli olmaktır. Arz fazlası olduğunda şeker ihraç edilir. Türkiye'nin 1998'de 350.000 ton şeker ihraç etmesi bekleniyordu. Bir önceki yıl ihracat 175.000 tondur.

**Tablo 10. Türkiye'de şeker üretimi ve tüketimi, 1995/96 - 1997/98.
(1.000 ton ve kişi başına kg)**

Üretim			
	1000 ton		
Yıl	TŞFAŞ	Özel	Toplam
1995/96	1.110	275	1.375
1996/97	1.494	368	1.862
1997/98	1.900	450	2.350

Tüketim		
Yıl	1000 ton	Kişi başına kg
1995	1.850	29,6
1996	1.900	30,3
1997	1.933	30,9

Not: Tahminler TŞFAŞ personeline yapılmıştır.

Türkiye'deki tatlandırıcı tüketiminin çoğu şeker üretimine dayanır. Ancak, mısır şurubundan elde edilen tatlandırıcılar da önemli bir rol oynar. Örneğin 1997'de, 100.000 ton civarında üretilen yüksek fruktozlu mısır şurubunun (HFCS) üreticileri, merkezi Hollanda'da olan bir şirket ile Cargill, Inc.'di.

Türkiye'ye şeker ithalatı kotaya tabi değildir (Türkiye bazı dönemlerde şeker ihraç eder). Kota yerine gümrük vergileri uygulanır. 1998'de, ithal şekerden alınan vergi yüzde 144'tü. Ancak, Türkiye, Avrupa Birliği'nden yaptığı ithalatın 80.000 tonuna yüzde 50 gümrük vergisi uygulamaktadır. 1996'da ülkeye 620.000 ton şeker ithal edilmişti. 1997'de tüketim yaklaşık 2 milyon ton, üretim ise 2,4 milyon ton düzeyinde gerçekleşince sonuçta 400.000 ton rafine şeker ihracat fazlası ortaya çıktı.

Şeker ihracat fiyatını hükümet tespit eder. Bu fiyat 21 Aralık 1997'de 170.000 TL/kg'dı. Tablo 11'de, 1991- 97 dönemindeki şeker ihracat ve ithalat rakamları verilmiştir. 1991-94 döneminde hiç ithalat yapılmadı. Türkiye'nin şekerdeki temel politikası kendine yeterlidir ve bu amaca yüksek gümrük tarifeleri yoluyla erişilir.

Tablo 11. Türkiye'nin Şeker İthalatı ve İhracatı 1991-1997

Yıl	İthalat		İhracat	İhraç edilen veya TŞFAŞ tarafından ithal edilen %
	— 1.000 ton —			
1991			87	%100
1992			396	%100
1993			504	%100
1994			466	%100
1995	N/A		N/A	%38
1996	620			%10
1997			173	%100

Kaynak: TŞFAŞ Personeli.

Türk şeker üreticilerini korumanın maliyeti nedir? Yıldırım ve diğerleri tarafından Türk buğday politikası için yapılmış benzer bir analiz Leu ve diğerleri tarafından ABD şeker politikası için yapılmıştır. Kasım 1997'de eker pancarı destekleme fiyatı 140.000 TL/kg'dı. (Şeker pancarından şekere dönüşüm kabaca yüzde 13,5 olmakla birlikte bu oran 1997'de yüzde 14,25'ti. Aynı dönemde rafine şekerin toptan fiyatı 140.000 TL/kg (artı yüzde 8 KDV) idi. Rafine şekerin kişi başına tüketimi 31 kg'dır. Rafine şeker esasıyla fiyat desteği (1 Mayıs 1998'deki 1 ABD doları = 248.000 TL kuru üzerinden) 56,5 ABD senti/kg veya 25,5 ABD senti/libre'dir. New York vadeli işlemler piyasasında 11 Mayıs 1998'de geçerli olan 9 sent/libre fiyat esas alınıp buna nakliye, sigorta ve benzeri eklendiğinde "sınırdan teslim" fiyatı kabaca 15,5 sent/libre olur. Yaklaşık 2 milyon tonluk tüketim esasıyla, programın tüketiciye

maliyeti 440 milyon ABD dolarıdır. İhracat sübvansiyonu kabaca 22 milyon dolardır ve üreticinin toplam kazancı 250 milyon dolar ile 275 milyon ABD doları arasındadır¹². ABD ve AB üyeleri gibi Türkiye'nin de şeker politikası son derece korumacıdır. Ancak, ABD'dekinden farklı olarak Türkiye'de rafine şeker üretiminin büyük bölümü kamu sektörü tarafından yapılır.

Şekerle buğday arasında önemli bir benzerlik vardır. Bu iki üründeki stok fazlası devletin elindedir. Hem buğday hem de şekerde dünya fiyatlarının son derece düşük olması nedeniyle bu stoklardan kurtulmanın maliyeti yüksek olacaktır. Devletin elinde stok fazlası bulunmasının nedeni Türk hükümeti tarafından uygulanan fiyat ve ticaret politikalarının esneklikten yoksun olmasıdır.

TŞFAŞ

1998'de, ülkedeki 29 şeker fabrikasının 24'ü TŞFAŞ'a aitti, yani devlet mülkiyetindeydi. İki fabrika TŞFAŞ'ın yan kuruluşlarına aitti, üçü ise özeldi. 1997'de TŞFAŞ 20.252 eleman çalıştırıyordu. 1998'de personel sayısı, üç özel fabrikanın personeli de dahil olmak üzere, 23.000'e yükselmişti.

Şeker fabrikalarının yanı sıra TŞFAŞ'ın beş makina fabrikası, dört etil alkol fabrikası, bir elektromekanik donanım fabrikası, bir tohum işleme tesisi, 18 kurutulmuş pulpa ve 17 kesme şeker fabrikası, bir şeker araştırma enstitüsü ve iki tohum üretim çiftliği vardır. Ayrıca, iki yeni şeker fabrikasının inşaatı sürmektedir.

TŞFAŞ 286 milyon dolar sermayeli bir KİT'tir. Yıllık cirosu 1 milyar dolar, katma değeri ise 400 milyon dolar civarındaydı.

1998'de TŞFAŞ kendi kaynaklarıyla bir şeker projesinin tümünü üstlenecek bir noktaya erişti: Bilgi, birikim ve deneyimi sayesinde makina, imalat, inşaat ve şeker fabrikası işletimini üstlenecek konuma geldi. Şirket yurt dışında şeker fabrikaları inşa etmeye başladı. Örneğin, proje maliyeti 83,3 milyon dolar olan Özbekistan'daki Şarkyıldızı Şeker Fabrikası işletmeye alınmak üzeredir.

---

¹² Hesaplamalar veri dünya fiyatları üzerinden yapılmıştır. Ancak, bütün ülkelerin şekerde serbest ticarete geçmesi halinde dünya fiyatları yükselecektir.

Makina fabrikaları difüzyon birimleri, evaporatörler, ısı eşanjörleri, vakumlu panlar, kristalleştiriciler ve presler gibi bir şeker fabrikası için gereken makinaların tümünü üretebilecek durumdadır. Ayrıca, çimento sanayii için döner fırınlar, farin ve kömür değirmenleri, pinomatik siklonlar ve elevatörler; petrol ve kimya fabrikaları için basınç kapları; ve çeşitli sanayiler için yüksek basınçlı buhar kazanları, hidrolik türbinler, santrifüj pompaları, çelik ve demir dökme elemanlar, ağır iş tezgahları vb. üretmektedirler. Özet olarak TŞFAŞ yerli kaynakları kullanarak bir şeker fabrikasının yüzde 95'ini, çimento fabrikasının yüzde 85'ini ve hidrolik ve termik santralin yüzde 60'ını imal edebilmektedir.

Elektromekanik donanım fabrikası, şeker sanayii ile diğer sanayilerin ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlar. İmal ettiği başlıca ürünler, elektrik enerjisi distribütörleri, motor ve proses kumanda panoları, düzenleyici hız kontrol elemanları, elektronik kontrol elemanları, pH sayaçları, iletkenlik sayaçları ve şeker tartı aletleri bulunur. Ayrıca alkol fabrikaları, şeker fabrikalarının bir yan ürünü olan melastan yılda yaklaşık 30 milyon litre etil alkol üretir ve ülkenin ihtiyacını karşılayabilir.

Şeker pancarı ekimi Şubat ile Mayıs arasında yapılır. Ekim ve Kasım'da TŞFAŞ, bir tür alivre sözleşme esasıyla ekicilerle sözleşme imzalar. (Hasat Eylül ayında başlar ve Kasım'da sona erer.) TŞFAŞ çiftçilere tohum, mibzer ve suni gübre sağlar ve teknik faaliyetlere ilişkin malzemeler için üreticilere faizsiz avans ödemesi yapar. Çiftçilere yüzde 16 şeker muhtevasına dayanan bir baz fiyat ödenir. Fiyat primleri veya indirimleri bu norma dayanır.

Politikanın ve TŞFAŞ'nin Değerlendirmesi

Türkiye'de şeker üreticilerinin esas olarak tarife yoluyla korunmasının maliyeti yüksektir. Fiyat destekleri ile gümrük tarifelerinin bir bileşiminden oluşan Türkiye'deki türden şeker politikası tüketicilerden üreticilere önemli bir gelir transferine neden olur. Üreticilerin aldığı fiyatın maliyetini esas olarak tüketiciler yüksek şeker fiyatları biçiminde öderler. Bununla birlikte, gizli sübvansiyonlar da söz konusu olabilir. Hükümetin işleme sektörünü sübvansiyonla desteklediği ölçüde tüketici fiyatları sübvansiyonsuz duruma göre daha düşük olacaktır. Ancak, daha fazla ayrıntıya girmeden, TŞFAŞ'nin faaliyetleri karşısında şeker politikasının tartışılmasını sağlayacak bir çerçevenin geliştirilmesi gereklidir.

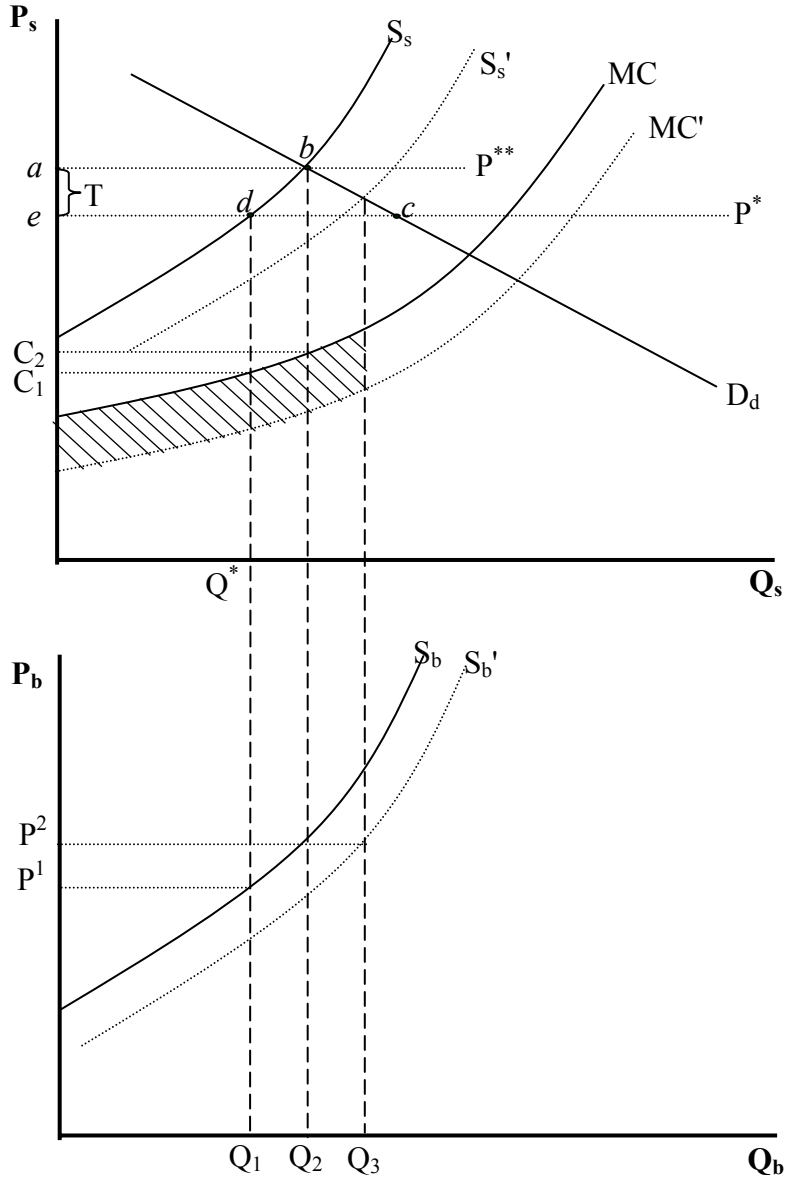
Şekil 10'da, hem şeker üretimini hem de ürün işlenmesini içeren bir model sunuyoruz. Şeker pancarı arzı S_b 'dir. Şekere dönüştürüldüğünde arz eğrisi S_s olur. Şeker talebi D_d , dünya fiyatı ise P^* 'dir. Serbest ticaret koşullarında, tüketici fiyatı P^* , şeker pancarı üretimi ise Q^* rafine şeker üretimine tekabül eden Q_1 'dir. Şeker rafinasyonu için maliyet eğrisi MC 'dir. Şeker, C_1 birim maliyetiyle üretilir.

Şeker ithalatına T gümrük tarifesi konulduğunda şekerin yurt içi fiyatı P^{**} 'ye yükselir. Şeker pancarı üretimi Q_1 'den Q_2 'ye çıkar ve fiyat P^2 'ye yükselir. Üreticiler ve rafinerilerin kazancı abde alanına, tüketicilerin kaybı ise abce alanına eşittir. (Bu, şeker gümrük tarifesi politikasının maliyetlerine ilişkin olarak daha önce tahmin edilen modeldir.)

Modelde, MC tüm maliyetlerin şeker satışından karşılanmasını sağlayacak şekilde oluşturulmuştur. (Şeker ithalatının kotaya tabi olmasına rağmen rafinasyon işlemini devletten hiç dolaysız sübvansiyon almayan ya da çok az sübvansiyon alan özel sektörün yaptığı ABD'deki durum budur.) Eğer Türkiye'de olduğu gibi şeker işleme sektörüne sübvansiyon sağlansa durum ne olurdu? Bu sübvansiyonlardan biri devletin TŞFAŞ personelinin maaşlarını ödemesinden kaynaklanır. Bu, pancarın işlenmesi ile ilgili arz eğrisini MC^1 'e kaydırır, bu ise şeker pancarı arz eğrisinin S_b^1 'e ve şeker arz eğrisinin S_s^1 'e kaymasına yol açar. Daha fazla şeker pancarı işlendikçe

şeker fiyatı düşer. İşleme sektörüne sağlanan sübvansiyonu çapraz taramalı alan gösterir.

Esas olarak, buradaki model kullanılarak ticaret politikasının sadece üreticiler üzerindeki değil fakat sübvansiyonlardan kaynaklanan ilave işlemenin etkilerine ek olarak ürün işleme sektörü üzerindeki etkileri gösterilebilir. İşleme derecesi arttıkça TŞFAŞ personelinin sayısı da artar. Serbest ticaret koşullarında sadece Q_1 miktarında pancar üretilir ve işlenir; tarife konulduğunda (yurt içinde işlenen) pancar üretimi Q_2 'ye çıkar. Sübvansiyonlu işleme koşullarında üretilen ve işlenen pancar miktarı daha da artar. Türk hükümeti, tarife ve sübvansiyonlara başvurduğunda bu politikaların istihdam yaratacağını bilerek daha fazla işleme amacını gütmüş olabilir. TŞFAŞ'nin 20.000'i aşan istihdam rakamı değerlendirilirken bu nokta hatırd tutulmalıdır.

Şekil 10. Şeker Üretimi ve İşlenmesi

Son bir noktaya değinelim. Şeker pancarı işlenmesinde özel sektör kamu sektörünün yerine alırsa ne olur? Her iki durumda da ürün işleme için MC eğrisi aynı olduğunda, her olasılıkta işleme sübvansiyonu kaldırılacağından üreticiler daha kötü durumda olacaklardır. Ancak, özel sektör işleme faaliyetinde daha verimliyse, yani marjinal maliyet eğrisi MC'den MC1'e kayarsa, şeker fabrikaları arasında rekabet olduğu varsayımıyla üreticiler genellikle daha iyi durumda olacaklardır.

Yukarıdaki çerçeveyi kullanarak şeker ticareti politikasının etkilerini yukarıda Tablo 7'de sıraladık. Katma değer ve istihdam üzerindeki etki pozitifdir, tüketiciler üzerindeki etki ise negatiftir. Bütçe harcamaları hiç etkilenmemekte ya da çok az etkilenmektedir. Fakat bu politika üreticilere gelir transferinde verimli olmaktan son derece uzaktır. Şeker politikası üreticilerin refahını artırır, görece büyük üreticilere yarar sağlar ve şeker pancarı üretiminin artmasını teşvik eder. Ayrıca, dünya şeker fiyatlarını pek az etkiler ve büyük olasılıkla GATT kurallarına aykırı değildir. Ayrıca, rant arayışı yoktur.

TŞFAŞ'nin etkileri, işleme faaliyetlerinin hükümet politikasının bir parçası olduğu kabul edilerek Tablo 8'de sıralanmıştır. Katma değerli faaliyetlerin yanı sıra tüketiciler ve üreticiler olumlu etkilenmektedir. Bütçe harcamaları ve istihdam artmaktadır. TŞFAŞ'nin faaliyetleri GATT kurallarına aykırı değildir, dünya şeker fiyatlarını pek az etkilemektedir ve rant arayışı genellikle yoktur. Transfer verimliliği açısından temel soru şudur: TŞFAŞ, şeker üretiminde ne ölçüde verimlidir?

Bu sorunun doğrudan yanıtlanmasını sağlayacak ampirik veriler elimizde yoktur. Bununla birlikte, Türkiye'de şeker üreten özel sektör ileride yapılacak bir araştırmada karşılaştırma amacıyla kullanılabilir. Ancak, başka ülkelerde yapılan araştırmalarda kamu sektöründeki işleme faaliyetlerinin verimliliğinin özel sektördekinden düşük olduğu görülmüştür. Özellikle Meksika'da durum böyledir. Aynı şeyin Türkiye için de geçerli olması halinde, aradaki verimlilik farkının en azından bir bölümünün istihdam düzeyinden kaynaklandığı görülecektir¹³. Örneğin, istihdam yarıya düşürülebilse yılda

---

¹³ 1997'de Türkiye'de şeker pancarısı üretimi kabaca 18,4 milyon tondur. Bunun tamamının TŞFAŞ tarafından işlendiğini varsayalım. ABD'deki Güney Minnesota Şeker Fabrikasında, en çok 250 işçi çalıştırılarak 2 milyon ton şeker pancarı üretilmektedir. (Veriler Şeker Pancarı Ekicileri Birliği, Washington, DC, 30 Kasım 1998'den alınmıştır.) Türkiye'deki üretim için bu baz alındığında kabaca 2250 kişi, yani TŞFAŞ'nin mevcut personelinin onda biri istihdam edilecektir.

yaklaşık 50 milyon ABD doları tasarruf edilecektir. (Burada kısa dönemli uyum maliyetleri yok sayılmıştır.)

TEKEL: Tütün, tuz ve alkol

Genel Bilgiler

Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TEKEL) Türkiye'nin önde gelen KİT'lerinden biridir. TEKEL Genel Müdürlüğü tütün, alkollü içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddelerle ilgili "tekel hizmetleri"ni vermek üzere "İnhisarlar Umum Müdürlüğü" adıyla 1932'de kurulmuştur.

Bu yapı önce 1941'de, daha sonra 1983'te değiştirilmiştir. 8 Haziran 1994 tarih ve 233 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile TEKEL Genel Müdürlüğü bir Kamu İktisadi Teşebbüsüne dönüştürülmüştür. Türkiye'de TEKEL sigara piyasasında %70, ispiroto ve alkollü içkiler piyasasında %95 ve şarap piyasasında %43 paya sahiptir. TEKEL Türkiye'deki en büyük tütün ihracatçısıdır. 1997'de TEKEL'in tütün ihracatı 200 milyon ABD doları değerindeydi.

TEKEL, 1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu, 4250 sayılı İspiroto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Kanunu ve 3078 sayılı Tuz Kanunu'nda belirlenen bütün görevleri ve hizmetleri yerine getirmekle görevlidir. TEKEL, bira, viski, şarap, alkollü ve alkolsüz içkiler, kibrit, kahve ve kahve hülusalalarının imalat, ithalat ve satışını kontrol eder. Ayrıca, kalite, üretkenlik ve işletme verimliliğini artırmaya yönelik araştırmalara katılır ve bu amaçla laboratuvarlar işletir. Ürün işleme ve paketleme tesisleri vardır. Kendisine bağlı ekicileri desteklemek ve ürünün kalitesini ve verimini artırmak için avans verir. Bunların yanı sıra TEKEL:

- Yurt içinde ve dışında görev alanıyla ilgili her türlü mal ve hizmetin pazarlamasını üstlenir ve gümrüksüz satış mağazaları işletir;
- Ortaklıklar kurar ve mevcut veya kurulacak şirketlere katılır;
- Devlet adına yaprak tütün satın alır ve ürün satılana veya ihraç edilene kadar ilgili işlemleri yapar;

- Tütün üretimi ve ticaretini organize eder, izler ve kontrol eder;
- Şarap üretimini izler, şarapların kalitesini kontrol eder ve ihracat amacıyla gerekli izinleri verir;
- Çeşitli ham ve yardımcı maddeler ile mamullerin ithalatını düzenler;
- CORESTA, OIV, ISO ve ECSS gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliğine girer. (TEKEL Genel Müdürlüğü, kaliteli şarap üretimi ve ihracatına yönelik olarak şarap üretimini teşvik etmek amacıyla her yıl uluslararası şarap yarışması düzenler.)

TEKEL, Türk ekonomisindeki sanayi kuruluşlarına kıyasla önemli bir büyüklüktedir. GSMH içinde yaklaşık %3 paya sahip olan TEKEL'in 1997'de GSMH'ye katma değer olarak katkısı 350 trilyon TL'ydü. 1997'de, Hazine tarafından toplanan toplam vergiler ve gelirler içinde TEKEL'in payı %5,2 civarındaydı. Türkiye'nin tüm tarım ürünleri ihracatı içinde tütün ihracatının değer olarak payı yaklaşık %8'dir. TEKEL'in en önemli içki markalarından olan Yeni Rakı, Türkiye'de en çok satılan içkilerdendir. 1996'da TEKEL, Türkiye'deki tüm şirketler içinde net varlık bakımından birinci, gayrisafi katma değer vergilere katkı bakımından ikinci ve tarım şirketleri arasındaki cirosu bakımından dördüncü sıradaydı. TEKEL Genel Müdürlüğü, dünyadaki en büyük 30 sigara ve alkollü ve alkolsüz içki üreticisi arasındadır.

TEKEL'in yönetim kurulu bir başkan ile 5 üyeden oluşur. Başkan aynı zamanda Genel Müdür sıfatını taşır. Altı Genel Müdür Yardımcısı vardır ve bunlardan ikisi yönetim kurulu üyesidir.

TEKEL görevini aşağıdaki 5 müessese eliyle sürdürür: (1) Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticaret Müessesesi; (2) Sigara Sanayii İşletmeleri Müessesesi; (3) Alkollü İçkiler Sanayii Müessesesi; (4) Tuz Sanayii Müessesesi; ve (5) Pazarlama ve Dağıtım Müessesesi.

Araştırma Enstitüsü Bölümü 1927'de Tütün Deneme Ekimi Birimi adıyla kurulmuştur. 1946'da tütün ve içki araştırma birimleri birleştirilerek faaliyetlerini TEKEL'e bağlı bir kurum olarak sürdürmeye başlamışlardır. Araştırma Enstitüsü, tütün, sigara, ispiro, tuz ve kibrit gibi ürünlerin yanı sıra

diğer ham ve yardımcı maddelerin kalitesinin yükseltilmesiyle ilgili her türlü bilimsel ve uygulamalı araştırma ve kalite kontrol analizini yapar. Araştırma Enstitüleri tarafından yılda 200.000 civarında fiziksel ve kimyasal analiz ve duman testleri yapılır. Müesseselerin Kalite Kontrol Birimleri, Araştırma Enstitüleri ile koordinasyon halinde çalışır.

TEKEL personelinin sayısı ve dahil oldukları kategoriler Ek A'da verilmiştir. Memurlar, sözleşmeli personel, daimi ve mevsimlik işçiler dahil toplam personel sayısı 1997'de 33.216'ydı. Bu rakam 1995 ve 1996'daki rakamlardan yaklaşık 3200 daha azdır.

TEKEL'in satın aldığı ham tarımsal ürünler Tablo 12'de verilmiştir. Satın alınan ürünler arasında yaprak tütün birinci, kuru üzüm ise ikinci sırada geliyordu.

Tablo 12. Satın Alınan Tarım Ürünlerinin Değeri (milyon TL)

	1995	1996	1997
Yaprak Tütün	14.356.313	24.066.448	24.013.806
Üretim için alım	4.945.502	11.776.223	24.013.806
Desteklenen (Prim + Ödeme)	9.410.811	12.290.225	35.289.330
Arpa	20.428	61.907	59.731
Anason	307.015	303.557	766.401
Şerbetçiotu	3.753	6.514	5.483
Kuru Üzüm	1.818.615	5.798.440	10.205.272
Üzüm	407.602	1.498.440	3.591.911
Saf Etil Alkol	813.237	753.300	5.490.418
Ham Etil Alkol	96.575	124.900	170.801
TOPLAM	17.823.538	32.613.417	79.593.153

Kaynak: TEKEL 97 Faaliyet Raporu s. 27

TEKEL'in üretim rakamları Tablo 13'te gösterilmiştir. Üretilen ürünler içinde en önemlileri filtreli sigaralar ve rakıdır. 1995 ile 1997 arasında filtreli sigara üretimi azalırken rakı üretimi artmıştır.

Tablo 13. Üretim Hacmi: 1995 - 1997 (milyon adet) (bin kg-litre)

	1995	1996	1997
Tütün Ürünleri			
Filtreli Sigara	75.810	71.412	72.765
Filtresiz Sigara	5.314	3.033	2.692
Diğer Tütün Ürünleri	331	291	238
Puro	2	2	3
Alkollü İçkiler			
Rakı	67.222	73.273	72.023
Votka	6.677	8.404	7.815
Cin	3.248	4.078	3.136
Diğer Alkollü İçkiler	2.678	3.423	3.264
Şarap (Şişelenmiş)	14.176	15.351	11.721
Şarap (Dökme)	175	172	7.586
Bira	8.439	8.231	5.880
Tuz	1.436.992	2.069.215	2.308.037
Kibrit	1.954	2.358	1.374

Kaynak: TEKEL 97 Faaliyet Raporu s. 29

TEKEL'in yurt içi satışlarının miktarı Tablo 14'te gösterilmiştir. En büyük hacimli satışlar filtreli sigara ve rakı satışlarıdır.

Tablo 14. Yurt İçi Satış Miktarları (milyon adet) (bin kg - litre)

	1995	1996	1997
Tütün Ürünleri			
TEKEL'in filtreli sigaraları	73.627	72.112	68.613
TEKEL dışındaki filtreli sigaralar	40	22	0.1
Filtresiz sigaralar	5.061	3.423	2.783
İthal tütün ürünleri	151	60	81
Diğer tütün ürünleri	350	293	259
Alkol ve alkollü içkiler			
Alkol	19.006	18.522	11.671
Rakı	68.721	68.218	64.825
Votka	6.920	7.937	7.897
Diğer alkollü içkiler	6.736	6.668	6.046
Şarap	14.054	14.148	11.551
Bira	8.846	8.081	6.041
İthal alkollü içkiler	2.063	825	505
Kibrit	2.311	1.749	962
Çay	12	—	1.048
Tuz	1.626.349	1.814.328	1.986.355

Kaynak: TEKEL 97 Faaliyet Raporu s. 32

Yurt içi satışların değeri Tablo 15'te verilmiştir. Filtreli sigara satışları açık farkla birinci sırayı almaktadır. TEKEL, yerli tütünden imal edilmiş sigara piyasasında %90'un üzerinde bir paya sahiptir.

Tablo 15. Yurt İçi Satış Değerleri, TEKEL 1995 - 1997 (milyon TL)

	1995	1996	1997
Tütün Ürünleri	82.101.343	145.630.262	291.988.971
TEKEL'in Filtreli Sigaraları	80.571.667	143.620.446	288.481.350
TEKEL dışındaki Filtreli Sigaralar	82.166	45.366	382
Filtresiz Sigaralar	1.020.839	1.487.805	2.852.853
İthal Tütün Ürünleri	334.484	303.257	286.185
Diğer Tütün Ürünleri	92.187	173.388	368.201
Alkol ve Alkollü İçkiler	21.475.261	43.049.130	88.683.321
Alkol	1.126.191	2.354.723	3.277.551
Rakı	15.542.984	32.553.028	68.800.098
Votka	1.319.640	3.146.460	7.018.576
Diğer Alkollü İçkiler	1.213.308	2.390.436	4.913.180
Şarap	544.353	1.132.543	2.279.308
Bira	190.411	372.905	538.462
İthal Alkollü İçkiler	1.538.374	1.099.035	1.856.146
Kibrit	155.933	227.291	251.170
Çay	1.560	0	671.720
Kahve	0	0	0
Tuz	932.967	2.001.015	6.502.439
Diğer Ürünler	38.671	667	253
GENEL TOPLAM	104.705.735	190.908.365	388.097.874

Kaynak: TEKEL 97 Faaliyet Raporu s. 37

Politika

Yaklaşık 600.000 tütün ekicisi vardır. 1997'deki tütün üretimi 300 milyon kg'dı. Çiftçiler ürünlerini, TEKEL'e kayıtlı olup olmadıklarına bakılmaksızın TEKEL'e veya tüccara satabilirler. Üretim başlamadan önce ekiciler TEKEL'e üretecekleri miktarı bildirirler ve buna göre kendilerine kupon verilir. Çiftçiler bu kuponları kullanarak Ziraat Bankasından kredi alırlar. TEKEL çiftçilere kredi vermez.

Ekiciler, tütün üretmek için TEKEL'den ruhsat alırlar. Eskiden tütün üretimi engebeli araziyle sınırlıydı; fiyatlandırma politikaları sonucunda üretim ovaları da kapsar hale gelmiştir. Kasım 1993'te çıkarılan bir kararnameyle (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı ve TEKEL'den sorumlu Devlet Bakanlığından oluşan) bakanlıklar arası bir komite kuruldu. Aynı kararnamede tütün için telafi ödemeleri ve üretim kotaları tespit edildi. Üretimlerini kısıtlamak zorunda kalan çiftçilere telafi ödemeleri verildi. Kota kısıtlamalarının temel amacı üretimi sınırlayarak 200.000 ile 225.000 ton arasında tutmaktı.

Tütün politikalarının uygulanmasında kesintiler oldu. 1995'te telafi ödemeleri yapılmadı, fakat 1996'da bu ödemeler yeniden yapılmaya başladı. Sabit azami hedef fiyat ile müdahale fiyatı arasındaki fark olarak tanımlanan telafi ödemesi, 1996'da müdahale fiyatının %5'i kadardı. 1997'de üretim kotası kısıtlaması ilan edilmedi, fakat 1998 üretim yılında bu uygulama yeniden tesis edildi. 1997'de üretim 300.000 tona çıktı.

Destekleme fiyatlarının düzeyi nedeniyle tütündeki başlıca sorun aşırı üretim sorunudur. Örneğin, 1996'da üretim fazlası yakıldı. 1998'de 235 milyon tonluk bir (ham tütün) üretim kotası tespit edildi. Tüccar 80 ilâ 100 milyon kg tütün satın aldı. Kalan tütünü ise TEKEL aldı.

Hükümet ortalama fiyatı kaliteye göre tespit eder. 1994'te en üstün kalitede tütünün kilosu 900.000 TL'den satılıyordu. Satılan bütün tütünlerin ortalama fiyatı ise 700.000 TL'ydı. Tütün piyasası Şubat veya Mart ayında açılır ve Temmuzda sona erer. 1998'de işlenmiş tütünün ihracat fiyatı kilogram başına 3 ilâ 4 ABD dolarıydı.

Tütün üretimindeki sorun yüksek kaliteli tütünle ilgili değildir. Esas sorun, Doğu Anadolu'da üretilen düşük kaliteli tütünden kaynaklanır. Bu

tütünün alıcısı çok azdır. Alıcılar uluslararası şirketlerdir. 1997'de düşük kaliteli bu tütünün kilosu 2 ABD dolarından satıldı. Sonuçta, hükümet ilan edilen fiyat ile piyasa fiyatı arasındaki farkı telafi ödemeleri yoluyla kapattı.

Tütün stoklarıyla ilgili verilerin kolayca bulunması mümkün olmasa da stok düzeylerinin son yıllarda yükseldiği anlaşılmaktadır. Bu, üretimin kontrol altına alınmasını gerekli hale getirmiştir.

Büyük piyasa payı ve devletle ilişkileri nedeniyle TEKEL sektörde fiyat lideri olarak hareket eder. Tütün açık artırmayla satılmaz. hem TEKEL hem de tüccar köylere birlikte giderek bireysel üreticilerin üretim kalitesini tespit ederler. Ekiciler son çare olarak ürünlerini TEKEL'e satabilir.

Türkiye'deki tütün politikası Türk tütün sektöründe temel bir rol oynar. Bu politikanın esas amacı Doğu Anadoludaki tütün ekicilerine yardımcı olmaktır. Bu politika telafi ödemeleri biçiminde uygulandığından tüketiciler, ekicilere verilen tütün fiyat desteklerinin maliyetinin tamamını ödemezler. Tüketiciler, tütün işleme faaliyetlerine devlet tarafından sağlanan sübvansiyondan yararlanırlar.

Özel sektör tütün sektöründeki faaliyetlere, özellikle alım, satış ve işleme faaliyetlerine yoğun biçimde katılmaktadır. İhracat ve ithalat hem özel sektör hem de TEKEL tarafından yapılır.

TEKEL'in ithalat rakamları Tablo 16'da gösterilmiştir. 1997'de ithalat, 1995 ve 1996'ya göre önemli bir artış göstererek 290,9 milyon ABD dolarına çıktı.

Tablo 16. Tütün İthalatı: 1995 - 1997

1995 (1.000 dolar)	1996 (1.000 dolar)	1997 (1.000 dolar)
--------------------	--------------------	--------------------

Hammadde	166.200	165.770	262.175`
Yabancı Ürünler	12.814	9.611	3.364
Gümrüksüz Ürünler	14.799	19.600	25.417
TOPLAM	193.813	194.981	290.956

Kaynak: TEKEL 97 Faaliyet Raporu s.20

TEKEL'in ihracat rakamları Tablo 17'de verilmiştir. İhraç edilen en önemli kalem yaprak tütündür. Yaprak tütün ihracatı 1996 ile 1997 arasında büyük bir düşüş göstermiştir.

Tablo 17. TEKEL'in İhracatı: 1995 - 1997.

	<u>1995</u>		<u>1996</u>		<u>1997</u>	
	(1.000dolar) (Milyon TL.)		(1.000dolar) (Milyon TL.)		(1.000dolar) (Milyon TL.)	
Desteklenen Yaprak Tütün	193.980	7.574.204	367.518	29.687.478	198.111	23.677.000
Tütün ve tütün ürünleri	16.431	798.952	31.351	2.506.689	44.809	5.948.052
Rakı	6.313	290.062	6.788	576.902	5.196	799.379
Votka	318	13.230	79	6.538	10	1.633
Şarap	680	31.080	470	38.851	2.934	466.488
Likör	29	1.353	9	810	11	1.824
Diğer Alkollü İçkiler	9	448	13	989	3	470
Alkol	74	3.153	0	0	0	106
Tuz	11	442	21	1.848	116	19.861
Toplam	23.865	1.138.720	38.731	3.132.627	53.079	7.237.813
Gümrüksüz Satışlar	45.247	2.066.080	45.070	3.896.651	47.854	7.486.437
KKTC'ye İhracat	0	12.031	0	22.222	0	561.697
TOPLAM	263.092	10.791.035	451.319	36.738.978	299.044	38.962.947

Kaynak: TEKEL 97 Faaliyet Raporu s. 41

İthal tütün ve tütün ürünlerine uygulanan gümrük vergileri yıldan yıla değişmekle birlikte bu vergiler ithalatın büyük bölümünün Türkiye'de işlenecek hammadde olmasını sağlayacak şekilde tespit edilir. İhracatın büyük bölümü ise işlenmiş ürünler şeklindedir ve bu TEKEL'in yaptığı önemli ürün işleme faaliyetini yansıtır. TEKEL Türk üreticilerden satın aldığı tütünü işlemekle kalmaz, ithalata da değer katar.

TEKEL ve Devlet Politikası

Şekerde olduğu gibi işleme ve paketlenme başlıca faaliyetlerden biridir. Bu faaliyetler hem TEKEL hem de özel sektör tarafından yürütülür. Şekerde olduğu gibi, TEKEL'in işleme faaliyetleri ile üretici destek politikalarını birbirinden ayırmak güçtür. TEKEL, başlıca görevlerinden biri olarak önemli işleme faaliyetlerinde bulunuyor olabilir. Bu faaliyetlere sübvansiyon sağlandığından, tütün ve alkol için şeker sektöründekine benzer sonuçlar çıkarılabilir.

Tablo 7'de tütün politikasının etkileri gösterilmiştir. Katma değer üzerinde pozitif bir etkisi, tüketiciler üzerinde ise ihmal edilebilir bir etkisi vardır; üreticilerin refahını ve toplam üretimi artırır, engebeli arazide yetiştirilen görece düşük kaliteli tütün ekicilerini kayırır. Önemli devlet harcamaları gerektirir, fakat telafi ödemeleri niteliğinde olduğundan maliyeti şeker programlarından daha düşüktür. Rant arayışı asgari düzeydedir. Piyasa payı mülahazaları nedeniyle tütün politikası dünya fiyatlarını ve ticaretini önemli ölçüde etkilemez, dolayısıyla da büyük ihtimalle GATT kurallarını ihlal etmemektedir.

Şeker konusunda yukarıda belirtilen görüşler TEKEL'in faaliyetleriyle ilgili olarak da geçerlidir. Ham tütünün işlenerek çeşitli mamul maddelere dönüştürülmesinin devletçe verilmiş bir görev olduğu anlaşılmaktadır. Faaliyetlerine sübvansiyon sağlandığından tüketiciler kazançlıdır (Tablo 8). İstihdamın yanı sıra önemli miktarda katma değer yaratılmaktadır. Tütün politikasının mevcut olduğu bir durumda, üreticiler üzerindeki etki muhtemelen ihmal edilebilir ölçüdedir veya çok küçük de olsa pozitifdir. Bütçe harcamaları önemlidir. TEKEL'in fiyatlar üzerindeki etkisi pozitifdir. Rant kazanmaya yönelik faaliyetler asgaridir ve TEKEL, GATT kurallarına aykırı değildir. TEKEL özel sektörle rekabet ettiği için transferden kaynaklanan verimlilik kayıpları büyük ölçüde azalmaktadır. Bununla birlikte, özellikle mevcut olduğu anlaşılan aşırı istihdama bağlı olarak verimlilik kayıplarının var olması mümkündür. Özel tütün sektörü ile TEKEL'in verimliliklerini anlayabilmek için ek bir çalışmayla iki sektörün karşılaştırılması lazımdır. Fakat bu konudaki verilerin toplanması çok güç olabilir.

Verimlilikle ilgili olarak, üreticiler için destek düzeyleri ve bununla bağlantılı telafi ödemelerinin imalat sektörünün işleyiş verimliliğinden bağımsız olarak tespit edildiği durumda, TEKEL'in verimli olup olmadığı

üreticileri fazla etkilemeyecektir. Dolayısıyla verimlilik durumu tüm vergi mükelleflerini ilgilendirecektir.

ÇAYKUR: Çay

ÇAYKUR

Türkiye'de çay ilk kez 1880'de yetiştirilmeye başladıysa da bu girişim 1934'e kadar başarısız kaldı. Deneme üretimi Çay Araştırma Enstitüsünde yapıldı. İlk önemli çay işleme fabrikası 1946'da kuruldu. Varlığını hâlâ sürdüren bu fabrika günde 200 ton yeşil çay yaprağı işleme kapasitesine sahiptir. (Kuru çaya dönüşüm oranı %20'dir).

ÇAYKUR'a bağlı bir araştırma enstitüsü, 3 paketleme tesisi ve 45 adet çay işleme fabrikası vardır. 45 fabrika günde yaklaşık 6600 ton yeşil çay yaprağı işleyebilir. Yılda 110.000 ton kuru çay üretilir. Sezon Mayıs'ta başlar ve Ekim'de biter.

İlk olarak 1984'te çay işine giren özel sektöre ait 300 küçük fabrikada yılda 250.000 ton yeşil çay işlenir. Kişi başına çay tüketimi yılda 2,3 kg'dır. Kişi başına çay tüketiminde Türkiye dünyada beşinci sıradadır.

ÇAYKUR, 10-11 çeşit çayı 22-23 farklı ambalajda üretmektedir. ÇAYKUR, Türkiye'ye kaçak olarak giren çay miktarını azaltmak amacıyla, kaçak çaya benzer türde bir çay çeşidini bir süre önce piyasaya sürmüştür.

ÇAYKUR'un organizasyon yapısı, kuruluşun 1997 yılı faaliyet raporunda ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Diğer birlikler gibi, ÇAYKUR'un da genel müdürü Türk hükümeti tarafından atanır.

İstihdam rakamları Tablo 18'de verilmiştir. 1996 ile 1997 yılları arasında personel sayısının arttığını belirtmek gerekir.

Tablo 18. ÇAYKUR (Personel Sayısı) 1996–1997

Kategori	1996		1997	
	Ortalama	Yıl Sonu	Ortalama	Yıl Sonu
Memur	393	394	396	433
Sözleşmeli	1.165	1.140	1.099	1.055
İşçi	10.889	3.205	11.992	4.933
TOPLAM	12.447	4.739	13.487	6.421

Kaynak: ÇAYKUR s. 15

ÇAYKUR tarafından satın alınan yeşil çay yapraklarının miktarı Tablo 19'da verilmiştir.

Tablo 19. Türkiye: ÇAYKUR Tarafından Satın Alınan Çay Miktarı 1983-1997 (Ton)

Yıl	Miktar	Yıl	Miktar
1983	436.032	1990	472.211
1984	569.058	1991	507.103
1985	602.474	1992	620.000
1986	669.770	1993	525.744
1987	566.609	1994	566.467
1988	581.339	1995	427.180
1989	520.511	1996	526.690
		1997	542.321

Kaynak: ÇAYKUR s. 30

ÇAYKUR tarafından satın alınan yeşil çay yapraklarının parasal değeri Tablo 20'de gösterilmiştir.

Tablo 20. Türkiye: Çay Fiyatları: Bahçe Önünde Teslim 1983 - 1997

Yıl	Toplam Miktar	Ortalama TL/kg	Fiyat	Yıl	Toplam Miktar	Ortalama TL/kg	Fiyat
1983	31.612	73		1990	428.447	907	
1984	57.475	101		1991	728.859	1.437	
1985	84.346	140		1992	1.453.751	2.345	
1986	118.549	177		1993	1.861.139	3.540	
1987	124.654	220		1994	3.469.893	6.125	
1988	188.935	325		1995	5.255.085	12.302	
1989	296.293	569		1996	13.184.750	25.000	
				1997	28.236.143	52.066	

Kaynak: ÇAYKUR s. 32

ÇAYKUR'un kuru çay üretimi rakamları Tablo 21'de verilmiştir. Üretimin en büyük kısmı 5. evsafa girer. Türkiye'de üretilen çayın %40 ilâ %50'si bu evsiftadır.

Tablo 21. Türkiye: ÇAYKUR'un Kuru Çay Üretimi 1996–97

Evsaf	----- (Kg.) -----	
	1996	1997
1	3.643.455	3.512.768
2	21.361.151	22.027.261
3	8.880.956	8.386.257
4	7.567.459	7.381.660
5	46.274.093	48.739.689
6	0	0
7	4.494.247	4.722.582
TOPLAM	100.374.492	100.516.879

Kaynak: ÇAYKUR s. 46

Çay da stoklanabilir. 1997 sonunda ÇAYKUR'un depolarında 77,7 milyon kg kuru çay stoku vardı. Bu miktar, ÇAYKUR'un bir yılda işlediği miktarın kabaca %75'ine tekabül eder. Kuru çay üretiminin 1988'den bu yana hızla düşmüş olmasına rağmen bu durumla karşılaşmıştır (Tablo 22). ÇAYKUR'un kuru çay üretimi 1997'de yaklaşık 100,5 milyon kg düzeyindeydi.

Tablo 22. Türkiye: ÇAYKUR – Satın Alınan Çay Yaprağı ve Üretilen Kuru Çay 1988–1997

Yıl	-----ton-----	
1988	581.339	121.486
1989	520.511	108.289
1990	428.477	95.948
1991	507.103	103.748
1992	620.000	123.961
1993	525.744	106.527
1994	566.467	116.547
1995	427.180	83.295
1996	526.690	100.374
1997	542.321	100.517

Kaynak: ÇAYKUR s. 51

ÇAYKUR'un satış rakamları Tablo 23'te verilmiştir. Yurt içi satışlar ihracat satışlarının epeyce üzerindedir. Yurt içi satışların parasal değeri, yurt dışına satışların kabaca 40 katıdır.

Tablo 23. Türkiye: ÇAYKUR Çay Satışları—İhracat/Yurt İçi 1988–1997*

Yıl	Miktar		Değer	
	İhracat	Yurt İçi	İhracat	Yurt İçi
	-----ton-----		-----milyon TL-----	
1988	38	90.640	137	242.421
1989	25.170	102.419	76.775	396.912
1990	28.150	89.014	98.967	641.646
1991	1.931	87.065	12.237	1.410.025
1992	4.591	78.631	44.271	2.022.650
1993	38.102	84.568	371.649	2.928.766
1994	4.335	83.069	100.979	5.809.471
1995	1.423	94.135	92.344	11.061.383
1996	3.283	93.214	289.452	24.596.563
1997	17.042	103.900	1.284.161	47.664.443

Kaynak: ÇAYKUR s. 62

* Özellikle 1997 yılı ile ilgili olarak, önceki tablo ile Tablo 23 arasında çok büyük fark vardır. Tablo 23'teki 1997 ihracat rakamı çok daha fazladır.

Politika

Yaklaşık 200.000 çay üreticisi vardır. Ancak bunlar kooperatif birliğine resmen üye değildirlir. Mevcut olan birkaç üretici kooperatifi özel kooperatif (çay üretim kooperatifi) niteliğindedir. Bu kooperatifler üreticilerin aldıkları kredilere kefil olurlar ve üreticiler adına suni gübre satın alırlar. Üreticiler mahsülü ÇAYKUR'a getirdiklerinde ÇAYKUR kredi geri ödemelerine mahsuben kesinti yapar. Çay alım fiyatlarını Bakanlar Kurulu tespit etmekle birlikte ilk fiyat tavsiyesini ÇAYKUR yapar. 1997'de,

işlenmemiş çay fiyatı kilogram başına 30 ile 35 sent arasında değişiyordu. 1997'de iki farklı fiyat uygulandı. H hasatın ilk kısmı için fiyat 82.000 TL/kg, ikinci kısım için fiyat ise 90.000 TL/kg'dı (bunlar en yüksek kaliteli çay mahsulüne uygulanan fiyatlardı.) Çay fiyat politikası sürekli değişim halindedir. Bazen telafi ödemeleri yapılır, bazen bu ödemeler kaldırılır.

Üreticiler çay üretmek için ruhsat almak zorundadır. Örneğin, Aralık 1993'te çıkarılan bir kararnameyle, kaliteyi yükseltmek ve üretimi kısmak için ruhsatlar yenilendi ve çay bahçelerinin beşte biri için zorunlu budama kuralı getirildi. Zorunlu budama yapan çay üreticilerine tazminat ödendi. Zorunlu budama uygulaması amacına ulaşmadı. 1997'de bu uygulama kaldırıldı.

Türkiye'nin çay ithalat ve ihracat rakamları Tablo 24'te verilmiştir. 1997'de ithalatta büyük bir artış görülmüş, çay ihracatı ise değer olarak azalmıştır. 1997'de, yüksek ihtalat vergilerine rağmen ithalat ihracatı önemli ölçüde geçmiştir.

Tablo 24. Çay İthalatı ve İhracatı 1994 - 1997

Yıl	İthalat		İhracat	
	Ton	1.000\$	Ton	1.000\$
1994	5.214	5.529	1.233	2.798
1995	2.301	3.506	1.300	2.983
1996	4.747	4.122	1.848	3.528
1997	15.622	7.813	1.600	3.685

İthal çay %145 vergiye tabi olmakla birlikte bazı ithalatta %30'luk bir vergi uygulanır. Ayrıca Kıbrıs yoluyla Türkiye'ye büyük miktarda çay gümrüksüz olarak girmektedir. 1 Ocak 1998 ile 30 Haziran 1998 arasında ÇAYKUR (paketlenmiş ve dökme olarak) 11.000 ton çay ihraç etmiştir. 1997'de ihracat 18.000 tona çıkmıştır. Çayın ihraç edildiği ülkeler Irak, Polonya, Hollanda, Almanya, İngiltere ve ABD'dir. Türkiye'de özel çay ihracatçıları yoktur.

Çay ekim alanları ve üretici sayısı Tablo 25'te verilmiştir. Çay üretiminde Rize bölgesi %65 paya sahiptir ve tüm üreticilerin kabaca %60'ı aynı bölgededir.

Tablo 25. Türkiye: Çay Ekim Alanları ve Üretici Sayısı: 1996–1997

İller	1996				1997			
	Alan		Üretici Sayısı	%	Alan		Üretici Sayısı	%
	Dekar	%			Dekar	%		
Rize	500.537	65,2	122.069	60	500.689	65	122.239	60
Trabzon	158.422	20,6	49.956	25	158.415	21	50.003	25
Artvin	86.002	11,2	18.341	9	85.973	11	18.451	9
Giresun-Ordu	22.468	3,0	11.478	6	22.468	3	11.264	6
TOPLAM	767.429	100	201.844	100	767.545	100	201.957	100

Kaynak: ÇAYKUR s. 30

Aşırı üretim sorunu yüzünden halen hükümete fiyat kontrolleri getirmesi yolunda baskı yapılmaktadır. Buğday, şeker ve tütünde olduğu gibi çayda da üretim fazlası vardır. Tütün politikası gibi çay politikasının da, ülkenin belirli bölgelerinde istihdam yaratmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Çay konusunda bu politikadan en çok etkilenenler Rize ilindeki üreticilerdir.

Özel sektörün çay işlenmesi ve pazarlamasındaki payı son derece sınırlıdır. Çay ihracatı sadece ÇAYKUR tarafından yapılmaktadır. ÇAYKUR başlıca çay ihracatçıları arasında yer aldığından bu kuruluşun etkisi WTO'yu ilgilendirebilecek düzeydedir. Ancak, ihracat sübvansiyonlarının kullanıldığı ölçüde bu, ÇAYKUR tarafından uygulanan bir devlet politikasıdır. Tarifeler gibi ihracat sübvansiyonlarının da GATT kurallarına uygun olarak zaman içinde azaltılması gerekecektir.

Tarım Politikası ve TEKEL'in Ürün İşleme Faaliyetleri

Şeker ve tütünle ilgili olarak tartışılan konular TEKEL için de geçerlidir. Çeşitli türdeki çayların işlenmesi, paketlenmesi ve satışı TEKEL'in başlıca faaliyetleri arasında yer almaktadır. Çeşitli öğeleri bulunan çay fiyat ve

gelir politikası katma değer yaratmakla birlikte, yüksek fiyatlar nedeniyle bu politikanın maliyetini tüketiciler ödemektedir (Tablo 7). Politikanın üreticiler ve istihdam üzerindeki etkileri pozitifdir. Çay politikasının uygulanması önemli bütçe harcamaları gerektirmektedir. Politikanın, rant arayışı etkileri önemsiz düzeydedir. Çay politikaları, çiftçilere gelir transferinde verimli olmayan araçlardır. Bu politikalar dünya çay fiyatlarını da etkilediğinden GATT kurallarını ihlal ediyor olabilirler.

Tablo 8'de TEKEL çeşitli ölçütlere göre değerlendirilmiştir. TEKEL, devlete ait imalatçı bir kuruluş olduğundan katma değer yaratır, imalat faaliyetleri sübvansiyonla desteklendiğinden tüketici refahını artırır ve üreticileri olumlu biçimde etkiler. İstihdam ve bütçe harcamaları artar. TEKEL, GATT kurallarına aykırı olmadığı gibi önemli ölçüde rant arayışı da yoktur. Özel sektörün faaliyeti son derece sınırlı olduğundan TEKEL'in faaliyetlerinde aşırı istihdamdan kaynaklanan verimlilik kayıpları olması çok muhtemeldir.

TÜRKİYE'DE KİT'LER: GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye'deki dört önemli KİT, buğday, şeker, tütün, alkol ve çayla ilgili tarım politikasını uygulamaktan sorumludurlar. Bunların arasında birçok benzerlik vardır:

- Son birkaç yıldır uygulanan politikalar genel olarak çiftçilere gelir desteği sağlamıştır. Bu yüksek fiyat politikalarının maliyeti genellikle devlet tarafından değil tüketiciler tarafından ödenmiştir.
- Genel olarak, ithalat kotaları politika aracı olarak kullanılmadığından Krueger tipi rant arayışı mevcut değildir. Ayrıca, daha yüksek destekleme fiyatları elde etmek için üreticilerin KİT'leri kullanarak önemli bir rant arayışına girdiklerini ya da KİT'lerin kurum olarak rant arayışına girdiklerini tespit etmedik. Ancak, bunun doğrulanması için ilave araştırma gerekmektedir.
- Buğday sektörü hariç KİT'ler önemli ürün işleme faaliyetlerinde bulunmaktadır. Örneğin, şeker pancarının nerdeyse tümü, devlete ait olan ve TŞFAŞ'ye bağlı bulunan şeker fabrikalarında işlenerek rafine şekere dönüştürülmektedir.

- Genel olarak, Türkiye'de KİT'lerle ilgili fiyat ve ticaret politikası dünya fiyatlarını pek az etkilediğinden ticareti saptırma etkileri asgari düzeydedir. Devletin politika uygulayıcıları olarak KİT'ler çok daha az ticaret sapmasına neden olduklarından, muhtemelen ÇAYKUR hariç olmak üzere faaliyetleri GATT kuralına aykırı değildir.
- KİT'ler tarafından pazarlanan ürünlerin üreten pek çok ekici mevcuttur. Örneğin, sadece tütün ve çayda ekici sayısı 800.000'in üzerindedir.
- KİT'ler çok sayıda personel istihdam ederler; en büyük işveren TEKEL'dir, ikinci sıra ise TŞFAŞ'ye aittir. Personel sayısı 90.000'den fazladır.
- Üretici refahı, KİT'lerin devlet politikasını uygulamadaki verimliliğine genellikle bağlı değildir. Hükümet destekleme fiyatlarını ve ticaret politikasını tespit ettiğinde, üretim riski hariç olmak üzere üretici geliri belirlenmiş olur. KİT'lerin personel ücretleri devletçe ödendiğinden bunların ne derecede verimli faaliyet gösterdikleri devlet harcamalarını ve diğre tür harcamaları elbette etkiler.
- Başlıca ürünler olan buğday, şeker, tütün ve çayda üretim fazlası ve aşırı stok vardır. Örneğin, TMO'nun elevatör tesisleri Temmuz 1998'de dolmuş, ilave buğday toprakta depolanmıştır. (Bu, buğdayın yere uzun sıralar halinde yığılması, üzerinin plastikle örtülmesi ve örtünün toprağa bağlanması şeklinde yapılır.) Bu aşırı stok olgusu fiyat politikasının esnek olmadığına, dolayısıyla da piyasaların verimli biçimde işleyişine izin verilmediğine işaret eder.
- Bütün sektörlerdeki devlet politikası son derece değişkendir ve tahmin edilebilirlikten son derece uzaktır. Çoğu durumda farklı politika unsurlarının bir "bileşimi" biçimindedir.
- Şeker ve çay sektörlerinde özel sektörün rolü asgari düzeydedir. Örneğin şekerde, işleme faaliyetinin %80'den fazlası devletçe yapılır. Tütünde bu oran %60-65 mertebesindedir. Buğdayda devlet müdahalesinin ölçüsü daha azdır ve yıldan yıla değışir. Örneğin, 1995'te dünya fiyatları destekleme düzeylerinin üstüne çıktığında TMO buğday alımlarını çok sınırlı tutmuştur. Ancak, 1997 ve 1998'de TMO Türkiye'nin üretiminin %20 ilâ 30'unu satın almıştır.

- Özel sektörün rolü asgari düzeyde olmakla birlikte artmaktadır. Örneğin, 1994'ten sonra özel sektörün buğday ithal etmesine izin verilmiştir.
- KİT'ler üretici pazarlama kurulları olarak faaliyet göstermezler. Üreticilerin eline geçen fiyatlar büyük ölçüde devlet politikasıyla belirlenir. İşleme faaliyetlerindeki verimliliğin artması en çok devlet bütçesinden yapılan tasarrufu artırır.
- Genel olarak, KİT'lerin personel sayısı aşırı kabarıktır. Personele özellikle en yeni pazarlama teknikleri konusunda eğitim verilmesi KİT'lerin verimliliğini önemli ölçüde yükseltebilecektir. Ayrıca, özellikle buğdayda alınan ve stoklanan ürün miktarı yıldan yıla büyük ölçüde değiştiğinden istihdam düzeylerinin yönetimi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, TMO bazı yıllarda çok az buğday satın alırken bazı yıllarda Türkiye buğday rekoltesinin büyük bölümünü satın alabilmektedir. İstihdam düzeylerinin bu olguya uyarlanmamış olduğu anlaşılmaktadır.
- ÇAYKUR Türk çayının tek ihracatçısıdır ve ihracat piyasasında büyük bir paya sahiptir. Bununla birlikte, ihracat sübvansiyonlarından yararlanmaksızın uluslararası piyasalarda fiyat ayırımı yapmasına rağmen (katı fiyat ayırımı) ÇAYKUR, GATT kurallarına aykırı değildir.
- KİT'lerin gerek politika araçları biçiminde gerek fiyat destek düzeyleri üzerinde, politikayı anlamlı ölçüde etkilemedikleri anlaşılmaktadır.
- Tarım politikasının çiftçi gelirleri ve gelir dağılımı ile tüketici fiyatları, dolayısıyla da tüketici refahı üzerindeki etkisi, KİT'lerin faaliyetleri sonucu yarattıkları etkiden çok daha büyüktür. Genel olarak, KİT'ler devlet politikasını yürütmekle sorumlu oldukları alanlarda, politikanın oluşturulmasından sonra bu politikayı uyguladılar. ABD hükümetinin bir dairesi olan Ürün Kredi Kurumunun tarım mevzuatını uygulamakla sorumlu olduğu ABD tarım politikasında da durum aynıdır.

Hükümet politikasının kendisinin neden istenmeyen bir unsur içerdiğini (örneğin, neden telafi ödemeleri yerine destekleme fiyatlarının yaygın olarak kullanıldığını) belki de açıklayabilecek ilginç bir tespit vardır.

Çay ve tütünden sorumlu KİT'ler Devlet Bakanlıklarına bağlıdır. Çay ve tütün Maliye, şeker Sanayi ve Ticaret, tahıl ise Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının sorumluluk alanına girmektedir. Bu farklılığın siyasi yararları olsa bile tarım politikasının farklı sektörler arasında koordinasyonunu güçleştirmektedir.

TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİ (TSKB'LER)

Genel Bilgiler

Türkiye'de çeşitli TSKB'ler vardır (yukarıdaki tabloya bakınız). Burada aşağıdaki TSKB'ler ele alınacaktır: TRAKYABİRLİK, FISKOBİRLİK ve TARİŞ. Bu birliklerin toplam üye sayısı 450.000 civarındadır. TRAKYABİRLİK (ayçiçeği ve soya fasulyesi) ve FISKOBİRLİK (fındık) en büyük iki kooperatif birliğidir. Bunların ardından ise TARİŞ (pamuk, incir, zeytinyağı ve kuru üzüm) gelmektedir.

TSKB'ler ile devlet işletmeleri arasındaki önemli farklardan biri, TSKB'lerin tümüyle devlet denetimi altında olmamalarıdır. Devlet işletmelerinden farklı bir mevzuata tabidirler. Ayrıca, buğday hariç olmak üzere, KİT'ler TSKB'lere göre üretim ve ticaret içinde çok daha büyük bir paya sahiptirler.

1994'ten önce bu birlikler devlet adına destekleme alımları yaparlardı. Esas olarak, fiyat destekleme önlemlerinin uygulanmasında devletin araçlarıydılar. Bu bakımdan, yukarıdaki bölümlerde tartışılan devlet işletmelerine benzer nitelikteydiler. Ne var ki, 1994'e gelindiğinde bütçe krizi nedeniyle bu birlikler destekleme fiyatları politikasını uygulamakta etkisiz hale gelmişlerdi. 1995'ten başlayarak devlet TSKB'lerle bağlarını kopardığını açıkladı. TSKB'ler tarafından satın alınan ürünler devletin değil birliklerin malıydı. Fiiliyatta ise bu böyle olmadı. TSKB'lerin sorumluluk alanındaki bazı ürünlerde destekleme fiyatları, 1994 öncesi düzeylerde olmasa bile hâlâ yürürlüktedir. Ayrıca, devlet TSKB'lere sübvansiyonlu faiz oranlarıyla (genellikle %50 faizle) kredi vermektedir. Bu krediler "Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu" çerçevesinde yönetilir.

Bazı birliklerde (örneğin kuru üzümde) kooperatif (örneğin, üzümün nasıl kurutulacağı konusunda) üyelerine eğitim verir, erken budama için küçük teçhizat ve makina sağlar ve söz gelimi suni gübre sağlar. Çiftçi kuru üzümünü kooperatife getirdiğinde kredi miktarı satış bedelinden kesilir. Çiftçi ürününü

istediğine satabilir. Üye olmayanlar kooperatife satış yapabileceği gibi üyeler de ürünlerini tüccara satmakta serbesttir. Ancak, bir çiftçi bir kooperatifle sözleşme yapmasına rağmen ürününü kooperatife teslim etmemişse Genel Kurula katılamaz.

TSKB'ler yoluyla satılan ürün miktarı yıllara ve ürünlere göre değişir. (Ek B ve C). Örneğin 1996'da kuru üzüm üretiminin %33'ü kooperatifler aracılığıyla satılmıştır. Bazı kooperatiflerin ticaret hacmi çok düşüktür. Örneğin, KARADENİZBİRLİK 1997'de ayçiçeği üretiminin sadece %4,3'ünü almıştı. Pamukta üç kooperatif birliği vardır: ANTBİRLİK, ÇUKOBİRLİK ve TARIŞ PAMUK. Bunlar toplam yurt içi üretimin yaklaşık %15'ini satın alırlar. Çırçır ve yağ çıkarma tesisleri vardır. Ayrıca pamuk ipliği fabrikaları mevcuttur.

TARIŞ kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm ve zeytinyağı alım satımında da yer alır. Kuru üzümdeki payı % 10 ile 15 arasında değişir. Zeytinyağı ticaretinin %17'si TARIŞ aracılığıyla gerçekleşir. Birliğin ürün işleme tesisleri de vardır.

Birlik üyeleri olan Kooperatifin seçilmiş yöneticileri ile hükümet arasında her zaman mutabakat vardır. Üreticiler TSKB'ler yoluyla hükümet nezdinde sürekli lobi faaliyetinde bulunurlar. Örneğin, TSKB'lerin üyeleri fiyatların yükseltilmesi yolunda baskı yaparlar. TSKB'lerin en önemli etkileri aşağıda verilmiştir.

- TSKB'lerin alım fiyatının açıklanmamasına rağmen birlik varsayılan bir fiyatı baz alarak kredi verir.
- "Havuzlanmış" fiyatlar yoktur. Bazı birliklerin işleme tesisleri de vardır.
- TSKB'lerin faaliyetine konu olan ürünler için garantili fiyat ilan edilmesi genellikle söz konusu değildir.
- TSKB'lerin bir sorunu da depolamadır. Üreticilerden satın aldıkları ürün için ödeme yaptıklarında ürün (örneğin, pamuk) genellikle depoya konulur. Buradaki sorun depolama maliyetlerini kimin ödediğidir. Bu konuda devlet ve TSKB'lerin sorunları olmuştur.

- Küçük çiftçiler için TSKB'ler daha yüksek fiyat alabilirler. TSKB'ler çiftçileri fiyat dalgalanmalarından da korur. Bazı durumlarda TSKB'ler lobi faaliyetlerinde (örneğin, tarifeler ve ihracat sübvansiyonları ile ilgili lobi) başarılı olmuşlardır. Söz gelimi kuru üzümde fiyatı 1 dolar/kg düzeyinde tutmaya çalışmaktadırlar. Zeytinyağında da hükümet katma değer vergisini %8'den %1'e düşürmüştür.
- Bu Birlikler özel işleme tesisleriyle pazarlıklarında da çok etkili değildirler. Genellikle etkili "pazarlık birlikleri" yoktur. Ancak TSKB'ler, tüccarla işbirliği yapmaya çalışırlar.

TRAKYABİRLİK: Ayçiçeği

13 ilde TRAKYABİRLİK'e bağlı 48 kooperatif vardır. Bu kooperatifler Türkiye'de üretilen ayçiçeğinin %30'dan fazlasının ticaretini yaparlar. 1997'de yaklaşık 900.000 ton olan Türkiye ayçiçeği üretiminin %40'ını kooperatifler satın almıştır. Kooperatiflerin üye sayısı 130.000 civarındadır. Bu üyeler, ürünlerini kooperatiflere satmak zorunda değildirler. Kooperatif üyelerinin üretiminin %70-75'i kooperatiflere satılır.

Öteki ayçiçeği kooperatifi yaklaşık 55.000 üyesi olan KARADENİZBİRLİK'tir. Bu birlik genellikle toplam yurt içi üretimin yaklaşık %5'ini satın alır.

1997'de kooperatifler 35.000 ton ayçiçeği satın almışlar, bunun 50.000 tonu ham ayçiçeği yağı üretimi için özel sektöre satılmış, 150.000 tonu ayçiçeği olarak iç pazarda satılmış, kalanı ise kooperatiflerin sahip olduğu yağ çıkarma tesislerinde işlenmiştir.

Türkiye 1996'da 700.000 ton ayçiçeği, 280.000 ton ham ayçiçeği yağı üretmiştir. Ayçiçeği yağına rakip yağlar soya fasulyesi yağı, pamuk tohumu yağı ve mısırözü yağıdır.

Sadece ayçiçeği yağı ve pamuk tohumu yağı Türkiye'de üretilir. Diğer yağların tümü ithal edilir. Ayçiçeği yağı ve pamuk tohumu yağı ithalatı da vardır. 1996 ve 1997 yıllarında ortalama ithalat, ayçiçeğinde 590.000 ton, ham ayçiçeği yağında 210.000 ton, soya fasulyesi yağında 135.000 ton, mısırözü yağında 86.000 ton ve çeşitli palmye yağlarında 250.000 tondur.

Kooperatifler, kendilerine ait iki tesiste 150.000 ton ayçiçeğini yağ çıkarmak amacıyla ezerler. Bu 55.000 ton rafine ayçiçeği yağına eşdeğerdir ve bunun 7.000 tonu yemeklik yağ, 19.000 tonu ise sofrâ margarinini olarak kullanılır. Kooperatifler rafine ayçiçeği yağı ile yemeklik ve sofrâ margarinini ihraç ederler.

1997'de aşağıdaki gümrük vergisi oranları uygulanıyordu: ham ayçiçeği yağı çekirdeği için %29, ham ayçiçeği yağı için %38,8, rafine ayçiçeği yağı için %50 ve soya yağı, mısırözü yağı ve palmiye yağı için %12. Ayçiçeği ezme tesislerinde işlenip ihraç edilmek üzere kullanılacaksa ham rafine yağı ülkeye gümrüksüz olarak ithal edilir. Ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tanıdığı taviz çerçevesinde 18.000 ton ayçiçeği sıfır gümrükle ithal edilir. İkili anlaşmalar çerçevesinde kooperatifler ithalatta özel sektöre göre tercihli muameleden yararlanırlar.

1997'de, ayçiçeğinin üreticiden alım fiyatı dünya piyasası fiyatlarının üzerinde olup yaklaşık 400 ABD doları/ton'du. Bu esas olarak hükümetçe açıklanmış fiyat olup devlet müdahalesi olmasa gerçekleşecek olan piyasa fiyatının üzerindedir. Kooperatiflerin alıp sattığı ham üretimin toplam hacmi kabaca 120 milyon ABD dolarıdır. Ayrıca, üreticiler devletten sübvansiyonlu kredi alırlar. Ticari faiz oranının yaklaşık yarısını öderler. Buna ek olarak kooperatifler fiyat lideri olarak hareket eder.

Kooperatiflerin piyasa payının bir bölümü vergi mülhazaları ile belirlenir. Çiftçiler hem kooperatiflere hem de tüccara satış yapmak ister. Ürünlerinin bir bölümünü tüccara sattıklarında vergi bakımından kazançlı çıkarlar ve buna işlerinin "karaborsa" kısmı denir.

Kooperatifler çeşitli sorunlarla karşı karşıyadırlar. Birincisi, personelleri yurt içi ve yurt dışı pazarlama ve işletme yönetimi konusunda yeterince eğitimli değildir. İkincisi, kooperatiflerin personel fazlası vardır. (Personel sayısı 1000'in çok üzerindedir ve bunların 300'ü merkezdedir.) Örneğin, TRAKYABİRLİK personeli merkezde sadece 30 elemana ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Üçüncüsü, bazı kooperatifler verimli olamayacak kadar küçüktür. Örneğin, bir kooperatif yılda sadece 30.000 ton ayçiçeği satın almaktadır.

TRAKYABİRLİK, serbest piyasa fiyatları üzerinde fiyat destekleri elde etmeyi amaçlayan bir üretici lobisi olarak çalışır ve çiftçilere devlet

sübvansiyonlu krediler sağlar. Bu konuda ne ölçüde verimli olduğu bilinmemektedir. Pazarlama açısından da bu kooperatifin, üretimin görece önemli bir bölümünü kontrol etmesine rağmen piyasa gücünü ne ölçüde kullanabildiği belirsizdir (iki kooperatifin toplam piyasa payı %45'tir.) Fiyat destek düzeyi belirlendikten sonra kooperatifler bu fiyattan ürün alıp satarlar. Piyasa fiyatlarını yükseltmedeki verimliliği devlet harcamalarını doğrudan doğruya etkiler. Ürün işleme açısından, kooperatiflerin işleme tesislerini ayakta tutmak için devlet sübvansiyonuna ne ölçüde bağlı oldukları da belli değildir.

Gelir dağılımı üzerindeki etkileri açısından TRAKYABİRLİK'in tüketiciler ve üreticiler üzerindeki doğrudan etkisi, ticaret politikasının etkisinden ve devletin ayçiçeğinin işlenmesine katılım derecesinden çok daha azdır.

Dış ticaret açısından ayçiçeği, işlenmek üzere ithal edilip re-eksport edilen ürünün ülkeye gümrüksüz girmesi bakımından buğdayla benzerlik gösterir. Ancak, görece küçük miktarların söz konusu olması nedeniyle bu tür faaliyet ve kendi başına TRAKYABİRLİK'in faaliyetleri GATT kurallarına aykırı değildir. Bu birlik, faaliyetleri nedeniyle dünya fiyatlarını etkilemez. Ayrıca, Türkiye'nin ihracat ve ithalat piyasalarındaki payı gerçekten küçüktür.

FISKOBİRLİK : Fındık

Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (FISKOBİRLİK), beş fındık satış kooperatifinin katılımıyla 28 Temmuz 1938'de kurulmuştur. Merkezi Giresun'da bulunan Fiskobirlik'in temel işlevi üye kooperatiflerin sunduğu ürünler için mümkün olan en yüksek fiyatı almak, üyelerinin çıkarlarını korumak ve çalışmalarını genel olarak koordine etmektir. En önemli faaliyetleri fındık alımı, depolanması, kırılması ve işlenmesi, araştırma ve pazarlama, yurt içi satışlar ve ihracat, tanıtım ve reklam, tarım makinelerinin, donanımın ve zirai mücadele ilaçlarının alımı ve dağıtımını ve çeşitli eğitim işlerinden ibarettir.

62 kooperatifi bünyesinde barındıran FISKOBİRLİK'in 215.000 kayıtlı üyesi vardır. Dünyanın her yerindeki sanayicilerin ve tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere dikkatle hazırlanan ürünlerinin üstün kalitesi sayesinde uluslararası bir üne sahiptir.

FISKOBİRLİK muazzam bir kooperatif birliğidir. Toplam 267.510 ton kapasiteli 262 fındık deposu; 16 fındık kırma fabrikası; işlenmiş ve yarı işlenmiş malların üretildiği otomatik makinalarla donatılmış entegre fındık işleme tesisi; 3.300'den fazla personeli, iç ve dış piyasalarda faaliyetleri; ve dünya toplam ihracatının %70'ini aşan bir ihracat piyasası payı vardır.

FISKOBİRLİK Entegre Fındık İşleme Tesisi, 18 Aralık 1981'de Giresun'da kurulmuştur. Tesisin amacı, Türkiye'de fındık tüketimini artırmak ve ihracat potansiyelini geliştirmektir. Daha önce fındık sadece işlenmemiş olarak, doğal halinde ihraç edilirdi. İşlenmiş ve yarı işlenmiş biçimde yapılan satışların artması ulusal ekonomiyi daha fazla katma değer katkısı sağlamıştır.

Giresun'un 5 km dışında 127.000 m² bir alanda kurulmuş bulunan bu tesisin yıllık üretim kapasitesi, yılda 42.000 ton fındık içi ya da 84.000 ton kabuklu fındıktır. Sistem, girdi beslenmesinden paketleme aşamasına kadar tamamen otomatiktir ve her prosesin her aşamasında sıkı kalite kontrolleri vardır. Standartlar, TSE tarafından belirlenmiştir.

Fındık, Türkiye'nin Karadeniz kıyısının yerli bitkisidir. 2.400 yıl öncesinden kalan kanıtlar, bu ürünün bölgenin doğu kesiminde ilk kez yetiştirildiğini ve oradan antik Yunan ve Roma'ya yayıldığını ortaya koymaktadır. Türkiye, dünya üretiminde %65-75, dünya ihracat piyasasında ise %70'in üzerinde bir paya sahiptir.

1998'de, esas olarak Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşayan yaklaşık 250.000 aile, 450.000 hektar alanda fındık tarımıyla uğraşmaktaydı. Geçimini doğrudan doğruya veya dolaylı olarak fındıktan sağlayan nüfus yaklaşık 8 milyondur.

Toplam fındık üretimi 1985'te 180.000 tondan 1995'te 455.000 tona çıktı. Kalite bakımından, Türkiye'de iki tür vardır: Giresun ve Levant. Giresun fındığı, yüzyıllardır fındık üretim merkezi olan Giresun ilinde ve Trabzon'un Beşikdüzü, Vakfıkebir ve Çarşıbaşı ilçelerinde üretilir. Karadeniz kıyısında yetiştirilen Levant evsafındaki fındıklar ise, yetiştirildikleri bölgeye göre Trabzon Levantı, Ordu Levantı ve Akçakoca Levantı olarak alt gruplara ayrılır. Lezzeti ve yüksek yağ içeriği nedeniyle Giresun fındığı dünyada en çok aranan fındık cinslerindedir.

Fındık piyasaya çeşitli biçimlerde sunulur: kabuklu fındık, fındık ezmesi, fındık içi, nuga, beyazlatılmış fındık, kavrulmuş fındık, fiskat, kırılmış fındık, fisko, fındık unu, dilimlenmiş fındık, pralin ve fişel.

Türkiye fındık ithal etmez. 1997'de Türkiye, 8 sent/kg ihracat vergisine tabi olarak yaklaşık 200.000 ton fındık içi (400.000 ton kabuklu fındık eşdeğeri) ihraç etmiştir. İhracatın çoğunu özel sektör yapar. 1997'de FİSKOBİRLİK'in ihracatı sadece 20.000 tondur.

1997'de FİSKOBİRLİK toplam üretimin %14'üne tekabül eden 64.000 ton fındık satın aldı; üretimin %87'si ise tüccar tarafından satın alındı. Piyasa payı değişmektedir. Örneğin, 1989'da kooperatifin piyasa payı %56 iken bu oran 1993'te %1'in altındaydı.

1 Temmuz 1998 itibariyle kooperatiflerin depolarında 60.000 ton fındık vardı ve 1997 mahsulünden hiç satış yapmamışlardı. Özel sektörün depolama tesisleri yoktur.

Birliğin 215.000 üyesi vardır, ancak bu üyeler ürünlerini kooperatife satmak zorunda değildir. Alım amaçlı 60 kooperatif vardır. 17 kırma ve ayıklama tesisi vardır. İç tüketim için yapılan işleme faaliyetinin büyük bölümü kooperatiflerce gerçekleştirilir. İşleme faaliyetindekiler dahil kooperatifin personel sayısı yaklaşık 3.000'dir.

Devlet politikası genellikle yüksek fındık fiyatına yöneliktir. Yüksek fiyatlar çoğu durumda üretimin talepten daha hızlı artması sonucunu getirmiş, bu ise aşırı üretim sorununa yol açmıştır. Artan üretime yer bulunması için depolama kapasitesi genişlemiştir. Ayrıca, yağ çıkarılması yoluyla stokların azaltılması için sübvansiyon sağlanmaktadır. 1994/1995'te 100 kg fındık içinin fiyatı 230-250 ABD doları arasında değişiyordu. 1997'de fiyat 430 dolara çıktı. 1998'de üretimin 500.000 tona ulaşacağı tahmin edilmektedir, bu ise stokların artacağı anlamına gelir. Üretim fazlasının bir bölümü fındık yağı üretiminde kullanılmakla birlikte, bunun değeri, iç piyasada satılan fındığın değerinin beşte biridir. Bu nedenle devlet fındık yağına dolaylı olarak yüksek sübvansiyonlar sağlar. (Bu, arz fazlasını azaltmanın bir yoludur.) Zarar devletçe üstlenilir ve "görev zararı" olarak adlandırılır.

Çiftçiler FİSKOBİRLİK'ten, piyasa faiz oranlarının yarısını ödeyerek sübvansiyonlu kredi alırlar. Kooperatifler ayrıca zirai mücadele ilaçları, suni gübre ve eğitim sağlarlar.

Fındık üreticilerine verilen destek önemli düzeydedir ve bunun varlık nedeni milyonlarca kişinin fındık sektörüyle ilişkili olmasıdır. Ayrıca, fındık yerine başka ürünlerin konulması zordur ve fındık yetiştiricilerinin hareketlilikleri çok sınırlıdır. Bir gözlemciye göre, fındığa fiyat desteği sağlanmadığı takdirde Türkiye'nin bir bölgesinin tamamı yoksullaşacaktır.

FİSKOBİRLİK'in piyasa payı doğrudan doğruya üretim miktarı ile ilgilidir. Üretim az olduğunda kooperatifin piyasa payı da küçülür. 1985, 1987, 1993 ve 1995'te ortalama piyasa payı sadece %5,6 iken 1989 ve 1991'de bu pay 41,5 düzeyine çıkmıştır. Buna tekabül eden ortalama üretim sırasıyla 305.000 ton ve 437.000 tondur. Bu, üretimin az olduğu yıllarda fiyatların görece yüksek olduğunu ve piyasanın FİSKOBİRLİK'in müdahalesine gerek kalmadan dengeye geldiğini; üretim fazla olduğunda ise fiyat desteklerinin zorunlu hale geldiğini ve çiftçilerin yüksek fiyat alabilmek için ürünlerini kooperatife sattıklarını gösterir.

Piyasa payının çoğu yıllar çok düşük olması nedeniyle FİSKOBİRLİK'in faaliyetleri üretici fiyatlarını, üretimi, ihracatı ve ithalatı anlamlı ölçüde etkilemez. Faaliyetleri GATT kurallarına aykırı değildir. İhracatın çoğu özel sektör tarafından yapılır. Bununla birlikte, Türkiye'nin ihracat piyasasındaki büyük payı nedeniyle faaliyetleri bazı yıllarda ticareti saptırıcı nitelikte olabilir.

Türkiye'nin fiyat politikası nedeniyle tüketiciler fındık için olması gerekenden daha yüksek fiyat öderler. Ancak, fındık yağı ürünlerine sağlanan dolaysız sübvansiyon nedeniyle, hiçbir politika uygulamasının söz konusu olmadığı duruma göre tüketicilerin daha düşük fiyat ödemeleri mümkündür. Fındıkta, esas olarak alım fiyatı destekleme programı ile ne kadar dolaylı da olsa telafi ödemeleri sisteminin bir bileşimi uygulanmaktadır.

TARİŞ: Pamuk, Zeytin ve Zeytinyağı, Kuru Üzüm ve İncir.

Genel Bilgiler

TARİŞ, dört tarım kooperatifi birliğinin birleşmesiyle 1950'lerde kurulmuş bir işletmedir. Bu birlikler pamuk, zeytinyağı, çekirdeksiz kuru üzüm

ve incir pazarlamasında uzmanlaşmışlardır. TARİŞ, ayrıca, bu dört temel ürünün pamuk ipliği, ham bez, incir ezmesi, sirke, margarin, sabun ve deterjan gibi çeşitli yan ürünlerini de pazarlamaktadır. TARİŞ, 67 yerde 120.000 üretici üyesi bulunan 125 kooperatiften oluşur. TARİŞ halen 400'ü pazarlamada 1700'ü ise ürün işleme ve ileri düzeyde işleme tesislerinde çalışan 3.000 eleman çalıştırmaktadır. TARİŞ, ayrıca, kalite kontrolü ve ürün geliştirme çalışmaları gibi bağlantılı faaliyetlerde de bulunmaktadır. Yüksek kaliteleriyle tanındıkları için birçok TARİŞ ürünü piyasada yüksek fiyatla alıcı bulur.

Pamuk, zeytin, kuru üzüm ve incir birliklerinin her biri çok sayıda farklı kooperatiften oluşur. Her birliğin yöneticileri, üye kooperatiflerin gönderdiği delegeler tarafından seçilir. Her kooperatifin göndereceği delege sayısı üretimdeki payına bağlıdır. Bu delegeler birliği yönetmek üzere dört yönetim kurulu üyesi ve iki denetçi seçerler. Söz konusu dört birlik mali açıdan birbirlerinden bağımsız olarak faaliyet göstermekle birlikte her biri TARİŞ'in ortak faaliyetlerinin finansmanına katkıda bulunur. TARİŞ, bu dört birliğin temsilcileri tarafından yönetilir, ancak TARİŞ genel müdürü hükümet tarafından atanır ve tüm kararlar üzerinde veto hakkına sahiptir.

1960'lara kadar TARİŞ devletin doğrudan mali desteği olmaksızın faaliyet gösterdi. Her birlik üyelerine bir ilk ödeme yapar, ürünü satar ve bakiye kalmışsa üyelerine yıllık bir nihai ödemede bulunurdu. Satışlar ürünlerin gönüllü olarak bir havuzda toplanması şeklindeydi. 1960'larda mali güçlüklerle karşılaşan kooperatifler hükümetten mali destek istediler. O noktada devlet ürün fiyatlarının tespiti çalışmalarında ve TARİŞ'in yönetiminde rol oynamaya başladı. Toplu alım sorununa çözüm getirmek için kooperatif üyelerine tüm ürünlerini TARİŞ'e satma, TARİŞ'e de üyelerinin sunduğu tüm ürünü satın alma konusunda yasal zorunluluk getirildi. Devletin işin içine girmesinden kısa süre sonra da alım fiyatlarının tespiti hükümet açısından hem bir gelir destekleme mekanizması hem de siyasi araç haline geldi. Bir ürünün o yılki destekleme fiyatı hükümet ve TARİŞ yetkililerinden oluşan bir komite tarafından belirlenirdi. Bu dönemde devlet havuz hesabındaki bakiyeyi elinde tutar, ancak zarardan da sorumlu olurdu. Bu noktada TARİŞ artık mali bakımdan üyelerine karşı sorumlu olmaktan çıkmıştı.

1994 yılında TARİŞ'i yeniden ticari bir kuruluş haline getirme girişiminde bulunuldu. Devlet artık taban fiyatını tespit etmiyor ve ek kâr almıyor, üyelere son ödemelerin yapılmasına olanak tanıyordu. Ağustos

ayında başlayan üretim yılında TARİŞ bünyesindeki her birlik taban fiyatını açıklar. O üretim yılında ürünlerini TARİŞ'e teslim eden üreticilere bu fiyat ödenir. Ürünler genellikle sonbaharda, iki üç aylık bir dönemde teslim edilir. İncir ve kuru üzümde ürünün teslim edilmeden önce güneşte kurutulması gerekir. Zeytinde ise TARİŞ ürünün büyük bir bölümünü işlenip zeytinyağı haline getirildikten sonra satın alır. Bazı üretim yıllarında alım fiyatlarında bir miktar ayarlama yapılır. Örneğin, Eylülde ve Ekimde teslim edilen ürün için farklı fiyat uygulanabilir. TARİŞ o üretim yılında teslim edilen ürünü sattıktan sonra, havuz hesabı 31 Temmuzda kapatılır. Ambara konulan ürüne ise muhasebe amacıyla değer biçilir. Havuz hesaplarında herhangi bir bakiye kalmışsa bunlar önce birlik yönetimi tarafından hesaplandıktan sonra yerel kooperatiflere dağıtılır; onlar da bunu kendi üyelerine dağıtırlar. Bu ödemeler normal olarak üretim yılının kapanmasından altı ay önceki dönemde yapılır. Havuz hesabının açık vermesi halinde üreticilere nihai ödeme yapılmaz ve açığı finanse etmesi için devlete başvurulur.

Devlet 1994 yılında alım fiyatlarının tespitini doğrudan doğruya kontrol etmekten vazgeçtiyse de bu fiyatları hâlâ dolaylı olarak etkilemektedir. Birincisi, TARİŞ genel müdürü hâlâ devlet tarafından atanmaktadır ve TARİŞ'te alınan tüm kararlar üzerinde veto hakkına sahiptir. İkincisi, , birlikler hâlâ devletten düşük faizli borçlanma şeklinde kredi almaktadırlar. Bu kredilerin içerdiği büyük sübvansiyon nedeniyle devlet, alım fiyatlarının seviyesini dolaylı olarak etkileyebilir. Söz konusu alım fiyatları politikacılar tarafından hâlâ şaşaalı bir biçimde açıklandığı ve üreticilerin çoğu hükümetin fiyatlarla ilişkili olduğunu düşünmeye devam ettikleri için, bu fiyatlar hâlâ hükümetin elindeki bir politika aracı olarak görülmektedir.

Döviz Kurları ve Enflasyon

Türk para politikası Türk Lirasının (TL) uluslararası piyasalardaki değeri açısından TARİŞ'in faaliyetleri için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu, aynı zamanda, raporda ele alınan TSKB'ler ve KİT'ler için de geçerlidir. Karşılaştırma olanağı sağlamak için, 1990 - 1997 yılları arasında TL'nin ABD doları karşısındaki yıllık ortalama değeri Tablo 26'da gösterilmiştir. Örneğin, 1997 yılında 1 ABD dolarının karşılığı ortalama 151.900 TL'ydü. Demek ki ABD doları karşısında lira 1996 ile 1997 arasında %87 oranında değer kaybetmişti. Türk Lirasının 1990-1997 yılları arasında ABD doları karşısındaki yıllık ortalama değer kaybı ise %74'tü.

Liranın bu şekilde değer kaybetmesi TARİŞ üyelerini nasıl etkilemektedir? Birincisi, Türk üreticilerine Türk Lirası olarak ödeme yapıldığı ve TARİŞ taban fiyatını yılda bir kez saptadığı için, üreticilerin ürünlerini teslim ettikleri tarih ürünün reel değeri üzerinde önemli bir etki yapmaktadır. İkinci olarak, TARİŞ'in havuz hesaplarını kapatıp ek kârı dağıtmasına (ya da kayıplarını tahsil etmesine) kadar geçen sürede üreticinin aldığı nihai ödemenin reel değerini önemli ölçüde etkilemektedir. Üçüncü olarak, döviz kuru değişimleriyle ilişkili olan bu yüksek enflasyon oranı, faiz oranlarının son derece yüksek olması sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla hükümetin TARİŞ üyelerine girdi almaları için verilen kredilere uyguladığı faiz sübvansiyonları TARİŞ üyelerinin girdi için ödedikleri reel fiyatlar üzerinde çok büyük bir etki yapmaktadır. Son olarak da, Tablo 26'ya göre enflasyon oranlarının çok değişken olması, doğru muhasebe usullerine uyulmadığı zaman kâr-zarar hesaplarıyla oynanmasını beraberinde getirebilir.

Tablo 26: Döviz Kurları ve Türk Lirasının ABD Doları Karşısındaki Değeri (1990-1997)

YILLAR	Nominal Döviz Kuru (ABD \$ / 1.000 TL)	Bir yıldaki değer kaybı
1990	2,6	%23
1991	4,2	%60
1992	6,9	%65
1993	11,0	%60
1994	29,6	%170
1995	45,8	%55
1996	81,4	%78

1997	151,9	%87
Ortalama		%74

Kaynak: Nominal Bilateral Exchange Rates, Foreign Currency per US \$
International Financial Statistics'ten (IMF) hesaplanmıştır (elektronik veriler)

1999 Ocak ayı itibariyle Türk Lirası için vadeli işlemler piyasası yoktu. Dolayısıyla TARİŞ ve üyeleri paranın değerindeki büyük dalgalanmalara veya enflasyon oranlarındaki değişkenliğe karşı kendilerini garantiye alamamaktadırlar.

Türk Pamuk Sektörü

Türkiye'de pamuk belli başlı dört bölgede yetiştirilmektedir. 1987/88 - 1997/98 dönemine ait bölgesel pamuk üretimi verileri Tablo 27'de gösterilmiştir. Genel olarak, en kaliteli pamuk Ege bölgesinde yetiştirilmektedir. TARİŞ, esas olarak, Türkiye'nin en fazla pamuk üreten bölgesi olan bu bölgede faaliyet göstermektedir. 1987/88 - 1997/98 döneminde Türkiye'de ortalama 656.000 ton çırçırlanmış pamuk üretilmiş olup, Ege bölgesinin ortalaması 275.000 tondur. Türkiye'de pamuk üretimi 1995/96'da önemli bir artış göstermiş ve ondan sonra da 1995/96 öncesi döneme göre daha yüksek seviyede seyretmiştir.

Tablo 27. Türkiye'de Çırçırlanmış Pamuk Üretimini (1000 Ton olarak) Bölgesel Dağılımı (1987/88 - 1997/98)

YILLAR	YÖRE				
	Çukurova	Ege	Antalya	G.Doğu Anadolu	Toplam
1987/88	185	224	36	92	537
1988/89	196	305	42	107	650
1989/90	197	254	46	113	617
1990/91	190	285	38	142	655
1991/92	161	263	22	115	559
1992/93	194	260	26	95	575

1993/94	152	272	25	153	602
1994/95	178	265	20	164	627
1995/96	284	308	34	208	834
1996/97	225	278	32	226	761
1997/98	166	308	19	302	795
Ortalama	193	275	31	156	656

Kaynak: Türk Pamuk Danışma Kurulu (Tülay Yıldırım ile yazışma).

Türkiye'nin Ege bölgesinde üretilen pamuk testere çırçır ile değil merdaneli çırçır ile işlenir. Bu nedenle Ege bölgesindeki pamuk işleme tesisleri çoğunlukla üretim proseslerinde yalnız merdaneli çırçır tezgahlarında işlenmiş pamuk kullanabilmektedirler. Dolayısıyla Ege kıyılarında pamuk yerine kullanılacak diğer girdiler pek bulunmamaktadır. Türkiye'nin Ege pamuğu yerine kullanılacak yakın bir benzerinin üretildiği tek ülke Mısır'dır. Ne var ki Türkiye'deki işleme kapasitesi yerli üretimin karşılayabileceğinden daha fazladır. Bu iki olgu, Türkiye'nin hem önemli bir balya pamuk ithalatçısı hem de ihracatçısı olmasına katkıda bulunmaktadır.

Türkiye'nin 1990/91 - 1996/97 dönemindeki pamuk tüketimi, ithalatı ve ihracatına ait veriler Tablo 28'de verilmiştir. Türkiye'nin pamuk tüketimi son yıllarda hızla artmıştır. Bu durum Türkiye'deki pamuk işleme kapasitesinin gösterdiği hızlı artışa bağlanabilir. 1990/91 - 1996/97 arasında Türkiye ortalama 766.000 ton pamuk tüketmiştir. Son birkaç yıldır Türkiye'nin pamuk ithalat hacmi pamuk ihracat hacmini genellikle aşmaktadır. Ortalama olarak Türkiye 133.000 ton ithalat yapmış, fakat ancak 70.000 ton ihraç etmiştir. Dolayısıyla tipik bir yılda Türkiye'nin pamuk ithalat hacmi, ihracat hacminin yaklaşık iki katı kadardır. Türkiye pamuk ihracatının aslan payı İtalya'ya gitmekte (1996/97'de 11.769 ton), ithalatta ise Türkmenistan başı çekmektedir (1996/97'de 24.431 ton).

Tablo 28. Türkiye'de Pamuk Tüketimi, İthalatı ve İhracatı (1000 ton olarak) (1990/91 - 1996/97)

YILLAR	Tüketim	İthalat	İhracat
1990/91	557	48	164
1991/92	646	95	56
1992/93	676	236	58
1993/94	700	121	109
1994/95	850	239	2
1995/96	944	114	58
1996/97	991	77	45
Ortalama	766	133	70

Kaynak: İthalat ve ihracat rakamları Tülay Yıldırım'la yapılan yazışmalardan derlenmiştir.

Tüketim verileri ise USDA PS&D Elektronik Veri Tabanından alınmıştır.

TARİŞ Pamuk Birliği

Pamuk birliği, TARİŞ'i oluşturan dört birliğin en büyüğüdür. Kendisine bağlı 54 kooperatif ile iki testereli çırçır tesisi de dahil olmak üzere 32 çırçır fabrikası vardır. En büyük birliği oluşturdukları için pamuk kooperatifleri Tariş Pamuk Birliğine yaklaşık 200 delege gönderirler. TARİŞ pamuk birliği Türkiye içinde pamuk pazarlayan üç birlikten biridir. TARİŞ, Türkiye'de en kaliteli pamuğun üretildiği Ege bölgesinde faaliyet göstermektedir. Türkiye'de pamuk işi yapan diğer kooperatifler ise ANTBİRLİK ve ÇUKOBİRLİK'tir.

TARİŞ'in pamuk alımları ve gayri safi gelirleri Tablo 29'da gösterilmiştir. 1996/97'de TARİŞ 178.000 ton pamuk satın almış ve ürün karşılığında 113 milyon dolar tahsil etmiştir. TARİŞ pamuk birliği 1993/94 döneminde 1997/98 yılda ortalama 170.049 ton pamuk almıştır. Türkiye'nin toplam pamuk üretimi yılda yaklaşık 2 milyon tondur. Dolayısıyla TARİŞ'in Türkiye'nin pamuk üretimindeki payı tipik bir yılda %10 civarındadır. Diğer

kooperatifler pamuk piyasasının toplam %5 ilâ %7'sine sahiptirler. Dolayısıyla tüm kooperatifler birlikte kabaca %20'lik bir paya sahiptir.

Tablo 29. TARİŞ'in Pamuk Alımları ve Gayri Safi Gelirleri 1992/93 - 1997/98)

YILLAR	Alımlar (Ton)	Gayri safi Gelirler (Milyar Türk Lirası)	Gayri safi Gelirler (Milyon ABD doları)
1993/94	251.238	1.818	89
1994/95	91.487	2.394	61
1995/96	159.383	7.067	112
1996/97	178.000	13.136	113
1997/98	170.137	24.905	
Ortalama	170.049	9.864	

Kaynak: TARİŞ yetkilileriyle bizzat yapılan görüşmeler.ABD doları cinsinden gayri safi gelirler, IMF International Financial Statistics'deki aylık kurların Ağustos-Temmuz ortalaması kullanılarak hesaplanmıştır.

TARİŞ, ayrıca, İzmir'de 1980 yılından beri faaliyet göstermekte olan büyük bir iplik tesisi de işletmektedir. Yılda 15.000 ton ring ipliği, 1500 ton açık uçlu iplik, 1.500 ton bükülmüş iplik ve 1.800 ton ham bez üreten bu 100.000 iğ kapasiteli fabrika, Orta Doğunun en büyük iplik üretim tesislerinden biridir. TARİŞ üretiminin yaklaşık %20'sini işleyerek iplik haline getirmekte, geri kalan %80'ini de İzmir pamuk borsasında satmaktadır. Bunun küçük bir kısmı uluslararası alıcılara satılmakla beraber satışların çoğu yerli alıcılara yapılmaktadır.

TARİŞ, üyeleri adına İzmir pamuk borsasında satış yapan tek bir aracı kurum kullanmaktadır. İzmir pamuk borsası hem yerli hem de uluslararası piyasalardan satıcı ve alıcılardan oluşmaktadır. 22 Haziran 1998'de STD-1 SIRA pamuğunun kilo fiyatı 530.000 TL'ydi. Bu, New York borsasında kilo başına 435.490 TL Temmuz civarındaki vadeli işlem fiyatı ile karşılaştırılabilir. Ticaret borsasına göre aradaki fiyat farkı Ege pamuğuna ödenen kalite primi ile TARİŞ tarafından satılan pamuğa ödenen ek prime bağlanabilir. Ege pamuğuna uygulanan kalite primleri genellikle önemli miktarlardadır ve aynı zamanda büyük farklılıklar gösterebilirler. Örneğin, Ağustos - Temmuz 1995/1996

üretim yılında EGE STD-1 İzmir pamuğu ile Memphis pamuğu arasındaki fiyat bağıntısı 0,31'di¹⁴. İzmir pamuk borsasının bir üyesine göre, diğer Ege pamuğu çeşitlerini satanlara kıyasla TARİŞ pamuğuna ödenen prim kilo başına 0,10 - 0,15 ABD doları arasında değişmektedir (yüzde beş - sekiz). Buna karşılık TARİŞ temsilcisi primin yüzde iki ilâ yüzde üç arasında değiştiğini söylemektedir. TARİŞ'e verilen prim, hiç değilse kısmen, TARİŞ pamuğunun yaklaşık yüzde 90'ının tek cins olarak seçilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra TARİŞ taşıma ve depolama tesislerinin kalitesiyle de tanınmıştır.

Türkiye'nin ham pamukta net ithalatçı durumunda olmasının nedeni, yıllık işleme kapasitesinin 1.100.000 ton olmasına karşılık yerli üretimin yılda ortalama sadece 700.000 ton olmasıdır. Dolayısıyla İzmir pamuk borsasında başlıca TARİŞ pamuğu alıcıları yerli imalatçılardır. Bu imalatçılar iplik ve ham örme bez ihraç etmektedirler. TARİŞ pamuğunun tümü açık borsada satıldığı için alıcılar arasında farklı fiyat uygulaması mümkün değildir. Bu nedenle İzmir borsasındaki fiyatlar, varsa ithalat masrafları dışında dünya fiyatlarını yansıtmaktadır.

Pamukta havuz hesabının açık vermemesi için 1994'ten beri taban fiyatları yeterince düşük tutulmaktadır. Gelecekte açık verme olasılığı mevcut olmakla beraber, bu şimdiki kadar bir sorun olmamıştır. Devlet TARİŞ'e büyük faiz sübvansiyonlarını içeren krediler vermeye devam etmektedir ve bu da sübvansiyonlu krediler şeklinde üyelere aktarılmaktadır.

TARİŞ, ham pamuğunu İzmir pamuk borsasında satmaktadır. Dolayısıyla ne iç piyasada ne de uluslararası piyasada alıcılar arasında farklı fiyat uygulaması yapamaz. Üreticilerin ürünleri için piyasa fiyatına çok yakın bir fiyat elde ettikleri, piyasa fiyatından tek sapmanın kredi uygulaması olduğu anlaşılmaktadır.

Pamuk işleme tesisleri TARİŞ pamuğunun önemli bir unsurunu oluşturduğu ve işletmelerin kâr ve zararı pamuk üreticilerine geri döndüğü için, düşey çapraz sübvansiyon olasılığı mevcuttur. Örneğin, eğer bu tesisler çok kârlı olsalar pamuk üreticileri ürünleri için fiilen dünya fiyatlarının üzerinde bir

---

¹⁴ İzmir Ticaret Borsası, Mart 1997, "Pamuk Üzerine Teknik ve İstatistiki Araştırmalar Bülteni", sayfa 26.

fiyat elde edeceklerdir. Öte yandan, eğer bu tesisler verimli ve kârlı değillerse, o zaman da üreticiler üzerinde bir vergi etkisi yapacaklardır.

Taban fiyatlarının havuz hesabının açık vermesine meydan vermemek için yeterince düşük olarak tespit edildiği mevcut iş ortamında TARIŞ'ın WTO kuralları ve mevzuatıyla tutarlı bir şekilde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hükümet politikası ile destekleme fiyatları arasındaki doğrudan ilişki yukarıda belirtildiği gibi 1994 yılında kaldırılmış olmakla beraber, taban fiyatlarının dolaylı olarak etkilenmesi olasılığı mevcuttur. TARIŞ'e verilen sübvansiyonlu krediler, devlete aslında ticari gerekçelerle verilecek kararları etkileme olanağı sağlamaktadır. Ayrıca, TARIŞ genel müdürü hükümet tarafından atandığı sürece usulsüz nüfuz kullanma olasılığı mevcut olacaktır. Bununla birlikte, 1998 sonbaharı için genel müdürün TARIŞ bünyesindeki birlikler tarafından seçilmesini öngören bir kanun teklifi hazırlandığı da unutulmamalıdır.

İşleme faaliyetlerinin satış faaliyetlerinden ve ham pamuk havuz hesabından ayrılması TARIŞ içinde tartışılmıştır. Böyle bir uygulama iki faaliyet arasında çapraz sübvansiyon olasılığını azaltacaktır. Ne var ki, düşey yapılanmanın kaldırılması iki kademe arasında meydana gelebilecek sinerjik koordinasyonu zayıflatabilir. Örneğin, yeni bir ürünün tarla üretimi kademesinde yeni çeşitleri gerekli kılmaması halinde, bunun düşey yapılanmada gerçekleşme olasılığı bağımsız işletmelere oranla daha yüksektir.

Hükümetin TARIŞ pamuk birlikleri üzerindeki devam eden etkisi, çalışanların maaş yapısının devlet kurumlarındakilere benzerlik göstermesi sonucunu getirmiştir. Pazarlama gibi bazı faaliyetlere rakiplere göre daha düşük, fabrika işçilerine ise daha yüksek ücret ödenebileceği için bu durum söz konusu işletmelerin rekabet gücünü azaltabilir. Dolayısıyla hükümet etkisinin kaldırılması bu firmaların daha esnek ve verimli bir ücret sistemi benimsemelerine olanak tanıyabilir. Örneğin, daha yüksek maaş vermek suretiyle daha iyi üst düzey yöneticileri bulabilirler.

TARIŞ Zeytin ve Zeytinyağı Birliği

Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, yani TARIŞ ZEYTİNYAĞI, birlik yönetimine yaklaşık olarak toplam 100 delege gönderen 34-36 kooperatiftan oluşmaktadır. TARIŞ Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, Türkiye'de zeytin veya

zeytinyağı alıp satan tek birliktir. Hem Türkiye'deki zeytin üretimi hem de TARİŞ'in bundaki payı son derece değişkendir. TARİŞ'in Zeytin ve Zeytinyağı Alımları ve Gayri Safi Gelirleri Tablo 30'da verilmiştir. 1995/96'da TARİŞ 4.034 ton zeytinyağı satın almış ve 756 milyar TL (12 milyon ABD doları) gayri safi gelir elde etmiştir. Öte yandan 1996/97'de 40.299 ton alım yapmış ve 11,7 trilyon TL gayri safi gelir elde etmiştir. TARİŞ'in 1993/94 - 1997/98 yılları arasındaki zeytin ve zeytinyağı alımlarının ortalaması 11.328 tondur. Türkiye'de toplam zeytinyağı üretimi, örneğin 1991 yılında 60.000 ton düzeyindeyken TARİŞ'in o tarihteki piyasa payı %32'di. Bununla birlikte piyasa payının %2'ye kadar düştüğü de olmuştur (örneğin, 1987'de). Dolayısıyla TARİŞ'in piyasa payı zaman içinde büyük bir değişkenlik göstermiştir. İleride değineceğimiz gibi bu TARİŞ tarafından ilan edilen alım fiyatlarıyla bağlantılıdır.

TARİŞ, ayrıca, bir adet konvansiyonel zeytin işleme tesisi ile bir zeytinyağı fabrikası da işletmektedir. Zeytinyağı fabrikası günde 80 ton zeytin işleme kapasitesine sahiptir. Bu fabrikada ayrıca TARİŞ tarafından ambalajlanıp kendi markasıyla satılan, fakat ayrı bir üretici birliği bulunmayan ayçiçeği yağı da işlenmektedir. TARİŞ tarafından işlenen zeytinyağının yaklaşık %90'ı uluslararası ihracat piyasasına satılmaktadır. Azami asitlilik düzeyi %1 olan TARİŞ sızma

Tablo 30. TARİŞ'in Zeytin ve Zeytinyağı Alımları ve Gayri safi Gelirleri (1993/94 - 1997/98)

YILLAR	Alımlar (Ton)	Gayri Safi Gelir (Milyar TL)	Gayri Safi Gelir (Milyon Dolar)
1993/94	1,761	39	2
1994/95	5,843	386	10
1995/96	4,034	756	12
1996/97	40,299	11,734	101
1997/98	4,702	1,349	
Ortalama	11,328	2,853	

Kaynak: TARİŞ yetkilileriyle bizzat yapılan görüşmeler, ABD doları cinsinden gayri safi gelirler, IMF International Financial Statistics'deki aylık kurların Ağustos-Temmuz ortalaması kullanılarak hesaplanmıştır.

zeytinyağı dünyanın en kaliteli zeytinyağı ürünlerinden biri olarak kabul edilmektedir. TARİŞ Marmara bölgesinden Edremit, Ege bölgesinden de Aydın zeytinleri satmakta ve bunları vakumlu ambalajlarda ihraç etmektedir. TARİŞ hem yeşil hem de siyah zeytin işlemektedir. TARİŞ, ayrıca, zeytinyağının bir yan ürünü olan %100 pirina yağından yapılmış sabunlar da üretmekte ve bunları ambalajlayarak tüketiciye sunmaktadır.

1994 yılında Türkiye'de yasada değişiklik yapıldığı için devlet artık açıkça fiyat desteği sağlamamaktadır. Bununla birlikte, TARİŞ'in faaliyet alanına giren diğer dört üründe de olduğu gibi yıllık taban fiyatı yine üretim yılının başında TARİŞ tarafından belirlenmektedir. Pamuktaki durumdan farklı olarak TARİŞ Zeytinyağı Birliği zaman zaman taban fiyatını piyasa koşullarına göre aşırı yüksek saptamıştır. 1995/96'da İtalya'daki kuraklık nedeniyle dünya zeytinyağı fiyatı ton başına ortalama 1.400 dolardan 4.000 dolara çıktığında TARİŞ'e bağlı üreticiler ürünleri için yüksek fiyatlar almışlardır. Ne var ki 1996/97'de fiyatın 2.500 dolara düşmesine rağmen fiyatlardaki düşüşü tümüyle yansıtmak istemeyen TARİŞ taban fiyatını bu düzeyin üzerinde tespit etmiştir. Taban fiyatının fazla yüksek olması sonucunda TARİŞ'e yapılan teslimatlar 1996/97 üretim yılında on kat artmıştır.

Muazzam bir zararın önüne geçmek için TARİŞ zeytinyağının çoğunu depolamış ve bu stokların bir kısmı hâlâ eritememiştir. Ertesi yıl fiyatlar ton başına 1.500 doların altına düşmüştür. Yüksek taban fiyatı nedeniyle TARİŞ zeytinyağı birliğinin iki yılda 100 milyon dolar zarar ettiği tahmin edilmektedir. Bu zararın büyük kısmı büyük bir ihtimalle ya dolaysız devlet ödemeleri ya da sübvansiyonlu kredi miktarındaki artış yoluyla Türk vergi mükellefleri tarafından karşılanacaktır.

Türkiye'nin zeytinyağı ihracatında hakim konumu nedeniyle TARİŞ'in alıcılar arasında belli bir ölçüde farklı fiyat uygulaması yapabileceği düşünülebilir. Ancak, İtalya'nın piyasa payının büyüklüğü dikkate alındığında, İtalya piyasasındaki ihracatçıların rekabetçi davranmaları halinde farklı fiyat uygulaması yapma olanağı pek bulunmayacaktır. Bununla birlikte, İtalyan ihracat sektörünün temelde rekabetçi olmaması nedeniyle önemli ölçüde farklı fiyat uygulaması olanağı bulunabilir. Türk piyasasındaki bir eksper, bazı İtalyanların dökme Türk sızma zeytinyağını (şişesi yaklaşık 2 dolardan) ithal edip bunu İtalyan etiketiyle yeniden ambalajlayıp başka piyasalarda

satabileceklerini söylemiştir. Kısmen Ortak Tarım Politikası uyarınca Avrupa Birliği dışına yapılan ihracata verilen iade ödemeleri sayesinde şişe başına 15-30 dolar elde edebilecekleri belirtilmiştir.

Piyasa üzerindeki en önemli etkinin 1996/97'de tespit edilen yüksek taban fiyatı kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yüksek taban fiyatı sadece TARİŞ'in alımlarını çarpıcı bir şekilde artırıp birlik ve vergi mükellefi için büyük bir mali yük yaratmakla kalmamış, aynı zamanda piyasayı kuşkusuz başka şekillerde de etkilemiştir. Taban fiyatı iç piyasada bir taban oluşturacak ve gerek tüketicilere gerekse üreticilere yönelik fiyatı artıracaktır.

Hükümet taban fiyatını belirlediği ölçüde TARİŞ zeytinyağı birliğinin bir devlet ticaret işletmesi olarak hareket etmiş olması mümkündür. Eğer yüksek taban fiyatının yarattığı büyük açık devlet sübvansiyonuna yol açarsa, Türkiye'den yapılan ihracat ticari yaptırımlara maruz kalabilir. Bununla birlikte, bu olay karşısında geçmişte hiçbir önlem alınmadığına göre, bir daha tekrarlanmadığı sürece herhangi bir önlem alınması olası değildir.

Zeytinyağı piyasalarında verim ve fiyatlardaki yüksek değişkenlik nedeniyle hükümet taban fiyatı üzerinde pamukta olduğundan daha fazla etkili olabilmektedir. 1998 sonbaharı için yapılan yasa teklifi onaylansa ve genel müdür TARİŞ'inden atansa bile, gelecekte de açık verme olasılığı hükümetin TARİŞ zeytinyağı birliğine taban fiyatının saptanması konusunda önemli ölçüde baskı yapacağı anlamına gelmektedir.

Fiyatlardaki değişkenlik dikkate alındığında büyük açıklar verme olasılığını azaltmak için ürünü havuzda toplama süresinin kısaltılması gibi seçenekleri düşünmek gerekebilir. Bu istikrarsızlık nedeniyle şu veya bu şekilde devlet desteği olmaksızın birliğin zeytinyağı havuz sistemini finanse etme olasılığı bulunmamaktadır.

TARİŞ Çekirdeksiz Kuru Üzüm Birliği

1934 yılında kurulan Çekirdeksiz Kuru Üzüm Birliği daha sonra TARİŞ'e katılmıştır. TARİŞ'in bünyesindeki diğer birliklerle karşılaştırıldığında, esas alınacak yıla bağlı olarak ikinci veya üçüncü en büyük birliktir. Birlik yönetimine toplam 85 delege gönderen 16 kooperatiften oluşmaktadır. TARİŞ Çekirdeksiz Kuru Üzüm Birliği Türkiye'de kuru üzüm alıp satan tek birliktir.

TARİŞ'in 1992/93 - 1997/98 yılları arasındaki kuru üzüm alımları ve gayri safi gelirleri Tablo 31'de verilmiştir. 1996/97'de TARİŞ 45.130 metrik ton çekirdeksiz kuru üzüm satın almış ve 32 milyon ABD doları karşılığı gayri safi gelir elde etmiştir. 1992/93 - 1997/98 yılları arasında TARİŞ ortalama 50.163 metrik ton kuru üzüm almıştır. Türkiye'nin yıllık ortalama çekirdeksiz kuru üzüm üretimi 150.000 ton olduğuna göre TARİŞ'in Türkiye kuru üzüm piyasasının yaklaşık %30'unu kontrol ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu piyasa payları son derece değişkendir. Örneğin, TARİŞ 1993'de piyasanın %59'una, 1991'de ise sadece %17sine sahipti.

Tablo 31. TARİŞ'in Çekirdeksiz Kuru Üzüm Alımları ve Gayri Safi Gelirleri (1992/93 - 1997/98)

YILLAR	Alımlar (Ton)	Gayri Safi Gelir (Milyar TL)	Gayri Safi Gelir (Milyon Dolar)
1992/93	60.362	427	48
1993/94	93.155	966	47
1994/95	7.205	160	4
1995/96	31.802	1,196	19
1996/97	45.130	3,685	32
1997/98	63.324	10,478	
Ortalama	50.163	2,819	

Kaynak: TARİŞ yetkilileriyle bizzat yapılan görüşmeler, ABD doları cinsinden gayri safi gelirler, IMF International Financial Statistics'deki aylık kurların Ağustos-Temmuz ortalaması kullanılarak hesaplanmıştır.

Üzümler üreticiler tarafından güneşte kurutulduktan sonra kuru üzümler TARİŞ'in Alaşehir'deki kuru üzüm tesisine gönderilir. Bu fabrikada uygulanan işlem, esas olarak, eleme, yıkama, kükürtleme, elle seçme ve tartma işlemlerinden ibarettir. Çekirdeksiz kuru üzüm türleri ve uygulanacak işleme şekli alıcının tercihlerine göre saptanır. Sevkiyattan önce nihai ürünün fümigasyonu ve standart kontrolü ilgili makamlar tarafından yapılır.

TARİŞ'in yıllık çekirdeksiz kuru üzüm ihracat hacmi ortalama 10.000 ton, yani satın alınan miktarın yüzde 30'udur. TARİŞ tarafından satın alınan ürünün yaklaşık yüzde 90'ı ihraç edilir. İhraç edilen ürün Avrupa Birliği, Rusya, Orta Doğu, Avustralya, Kanada, Güney Kore ve son zamanlarda Çin'e sevk edilmektedir. Türkiye dünyanın ikinci en büyük kuru üzüm ihracatçısıdır. California kuru üzümleri Birleşik Amerika dışında dünyanın tüm ülkelerinde Türk çekirdeksiz kuru üzümüyle doğrudan rekabet halindedir. Kurşun muhtevası kısıtlamaları nedeniyle Birleşik Amerika Türk kuru üzümlerinin ithalatına izin vermemekte, bu da Türkiye'den ithalatı fiilen engellemektedir.

TARİŞ 1978 yılında bir çekirdeksiz kuru üzüm entegre paketleme tesisi kurmuştur. Bu tesisin yıllık kapasitesi 40.000 tondur. Tesiste kuru üzümler elenir, yıkanır, ayıklanır, hijyen kurallarına uygun olması için sofralık olarak temizlenir ve yerli ve yabancı alıcıların spesifikasyonlarına göre natürel, yağlı veya beyazlatılmış olarak paketlenir. TARİŞ'in sofralık kuru üzüm için ileri nitelikte bir kontrol sistemi vardır. Rutin kalite kontrolünün yanı sıra paketleme tesisi bünyesindeki bir araştırma ve geliştirme bölümünün tesisin tüm bölümlerinde uygulanan kalite kontrolünün başarısını değerlendirmesi gerekmektedir. Bu sistem ayrıca Risk Analizi ve Kritik Kontrol Noktası protokollerine de uygundur. Son olarak her parti mal Türk resmi makamları ve laboratuvarları tarafından muayene edilir.

TARİŞ sofralık çekirdeksiz kuru üzümün yanı sıra kuru üzümünden üretilen pekmezi 50 cl'lik şişelerde doğrudan doğruya tüketiciye pazarlamaktadır. Ayrıca, üzüm sirkesi de üretmekte ve 500 gramlık ve 2 kiloluk şişeler halinde ambalajlamaktadır. Bu ürünlere ek olarak nispeten düşük kaliteli kuru üzümlerden kolonyalarda ve alkollü içkilerde kullanılmak üzere etil alkol de üretilmektedir. Alımların talebi aştığı bazı yıllarda TARİŞ bir yılın mahsulünü ertesi yıl kullanılmak üzere depolamaktadır.

Çekirdeksiz kuru üzüm havuz hesaplarının açık vermesini önlemek için 1994 yılından beri taban fiyatları yeterince düşük tutulmaktadır. Gelecekte açık verme olasılığı mevcut olmakla beraber şimdiye kadar böyle bir sorunla karşılaşmamıştır. Devlet TARİŞ'e büyük miktarlarda faiz sübvansiyonlu kredi vermeye devam etmekte olup bunlar sübvansiyonlu krediler şeklinde Kuru Üzüm Birliği üyelerine aktarılmaktadır.

Türkiye'nin çekirdeksiz kuru üzüm ihracatındaki hakimiyeti nedeniyle TARİŞ'in belli ölçülerde alıcılar arasında farklı fiyat uygulaması yapabileceği düşünülebilir. Birleşik Amerika ve Türkiye dünyanın başlıca iki kuru üzüm ihraç eden ülkesidirler. İki ülke arasındaki uzaklık nedeniyle belli bir coğrafi farklı fiyat uygulaması kuşkusuz mümkündür. California kuru üzüm

sektörünün de kooperatifler halinde örgütlenmiş olması da başka farklı fiyat uygulaması olanakları yaratabilir.

TARİŞ'in tek tesisinde işlediği ürün hacmi ihraç malı kuru üzüm için imrenilecek bir kalite kontrol sistemi geliştirmesine olanak tanımıştır. TARİŞ olmasaydı böyle bir sistemin nispeten küçük rakip firmalar tarafından geliştirilip geliştirilemeyeceği belli değildir. Kuru üzüm işleme tesisleri TARİŞ kuru üzüm birliğinin kâr ve zararının önemli bir bölümünü oluşturduğu ve bunlar kuru üzüm üreticilerine geri döndüğü için, düşey çapraz sübvansiyon olasılığı mevcuttur. Örneğin, bu tesislerin çok kârlı olmaları halinde kuru üzüm üreticileri ürünleri için fiilen dünya fiyatının üzerinde bir fiyat elde edebileceklerdir. Öte yandan, verimli olmamaları ve kâr etmemeleri halinde ise bu tesisler üreticiler üzerinde vergi etkisi yapacaklardır.

Taban fiyatlarının havuz hesabının açık vermesine meydan vermemek için yeterince düşük olarak tespit edildiği mevcut iş ortamında TARİŞ'in WTO kural ve yönetmelikleriyle tutarlı bir şekilde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, TARİŞ tarafından ihraç edilen kuru üzümler dünya çapında birçok ülke tarafından benimsenmekte olan Risk Analizi ve Kritik Kontrol Noktası protokollerine şimdiden uymaktadır.

İthal kuru üzüme uygulanan belki de gereğinden sıkı kurşun muhtevası sınırlaması yoluyla Türkiye kaynaklı çekirdeksiz kuru üzüm ithalatını engelleyen ABD'ye karşı TARİŞ'in dava açabilmesi mümkün görünmektedir. Örneğin, 1995 yılında Kanadalılar aynı şekilde katı bir kurşun muhtevası sınırlamasını neden göstererek TARİŞ'in bir çekirdeksiz kuru üzüm sevkiyatını geri göndermişlerdi. Bununla birlikte, daha sonra politikalarını gözden geçirerek kurşun muhtevası toleransını ABD'ninkine oranla önemli ölçüde artırmışlardır. Bu da son yıllarda Türkiye'nin Kanada'ya çekirdeksiz kuru üzüm ihracatı yapılmasına yol açmıştır. Sağlık ve bitki sağlığı şartları açısından genel olarak en kısıtlayıcı politikaları uygulayan Avrupa Birliğinin de Türkiye'den çekirdeksiz kuru üzüm ithalatına izin vermeye devam etmesi ilginçtir.

Hükümet politikası ile destekleme fiyatları arasındaki doğrudan ilişki yukarıda belirtildiği gibi 1994 yılında kaldırılmış olmakla beraber, taban fiyatlarının dolaylı olarak etkilenmesi olasılığı mevcuttur. TARİŞ'e verilen sübvansiyonlu krediler hükümete bunlar olmasa salt ticari saiklerle verilecek bir kararı etkileme olanağı sağlamaktadır. Dahası, TARİŞ genel müdürü hükümet tarafından atandığı sürece bir miktar usulsüz etkileme olasılığı da mevcut olacaktır. Bununla birlikte, 1998 sonbaharı için genel müdürün TARİŞ bünyesindeki birlikler tarafından seçilmesini öngören bir yasa teklifi yapıldığı da unutulmamalıdır.

TARİŞ İncir Birliği

TARİŞ incir birliği Aydın bölgesindeki incir üreticileri tarafından 1913 yılında kurulmuştur. TARİŞ'e katılan ilk birlik olmasına rağmen şu anda gayri safi gelirleri açısından TARİŞ bünyesinde örgütlenmiş olan dört birliğin en küçüğüdür. Dünya çapında kaliteleriyle ünlü olan TARİŞ incirleri İNTASKO markasıyla ihraç edilmektedir. TARİŞ İncir Birliği, birlik yönetimine Büyük Menderes ve Küçük Menderes çevresinde yaşayan 30.000 incir üreticisini temsilen 41 delege gönderen 21 kooperatiften oluşmaktadır. Bu bölgede toplam 343.000 dekar incir üretimi için kullanılmakta olup bunun 177.650 dekarı TARİŞ ortaklarınca işlenmektedir. TARİŞ üreticileri bölgede en fazla üretimi gerçekleştirmekte ve en kaliteli inciri yetiştirmektedirler. TARİŞ İncir Birliği Türkiye incir piyasasının yaklaşık yüzde 10'unu kontrol etmektedir. Dolayısıyla da Türkiye piyasa payı açısından diğer Birliklere göre nispeten daha az önem taşımaktadır.

1992/93 - 1997/98 dönemine ait TARİŞ incir alımları Tablo 32'de verilmiştir. 1997/98'de TARİŞ 3.429 metrik ton incir satın almıştır. TARİŞ incir alımları 1993/94'den beri nispeten istikrarlı bir seyir izlemiştir. 1993/94 - 1997/98 yılları arasında TARİŞ Türk üreticilerden ortalama 3.653 ton incir almıştır.

Tablo 32: TARİŞ İncir Alımları (1992/93 - 1997/98)

YILLAR	Alımlar (Ton)
1993/94	4.729
1994/95	3.328
1995/96	3.845
1996/97	2.933
1997/98	3.429
Ortalama	3.653

Kaynak: TARİŞ yetkilileriyle bizzat yapılan görüşmeler ABD doları cinsinden gayri safi gelirler, IMF Uluslararası Mali İstatistiklerindeki Ağustos-Temmuz ortalama aylık döviz kurları esas alınarak hesaplanmıştır.

TARİŞ, ayrıca, büyük bir incir işleme işletmesine de sahiptir. TARİŞ incir işleme tesisinin yıllık kapasitesi 10.000 tondur. TARİŞ-INTASKO

kurutulmuş incirleri yerinde yapılan fümigasyondan sonra ana depodan paketlenme tesisine sevk edilir. Orada UV lambalarının altından geçirildikten sonra alıcının spesifikasyonlarına uygun olarak çeşitli biçimlerde paketlenirler. Üç tür kurutulmuş incir vardır: (1) Natürel incirler, (2) çukulatalı incir, Lokum incir, tabaka incir, çekme incir, Protchen incir, Garland incir ve Lerida incir çeşitlerinden oluşan işlenmiş incirler ve (3) esas olarak yemek yapımında ve hamurlu mamullerde kullanılan incir ezmesi.

TARİŞ incir tesisi çekirdeksiz kuru üzümde olduğu gibi Risk Analizi ve Kontrol Noktası protokolüne uygundur. Rutin kalite kontrolünün yanı sıra paketlenme tesisi bünyesindeki bir araştırma ve geliştirme bölümünün tesisin tüm bölümlerinde uygulanan kalite kontrolünün başarısını değerlendirmesi gerekmektedir. İhraç edilmeden önce tek tek her konteynır yüksek basınçlı sıvı kromatografisi yöntemiyle aflatoksin muayenesinden geçirilir.

TARİŞ incirleri, başta Avrupa Birliği, Avustralya ve ABD olmak üzere dünyanın her yerine ihraç edilmektedir. TARİŞ tüm üretiminin yaklaşık yüzde 90'ını ihraç etmekte olup bu ihracatın büyük bir kısmı Noel döneminde gerçekleşmektedir. Buna ek olarak bir süre önce "biyolojik yöntemlerle yetiştirilmiş" ya da organik incir üretimine ve Almanya'ya ihracatına da başlayan TARİŞ bu konuda yeni siparişler almıştır.

Pamukta havuz hesabının açık vermemesi için 1994'ten beri taban fiyatları yeterince düşük tutulmaktadır. Gelecekte açık verme olasılığı mevcut olmakla beraber, bu şimdiye kadar bir sorun olmamıştır. Devlet TARİŞ'e büyük faiz sübvansiyonlarını içeren krediler vermeye devam etmektedir ve bu da sübvansiyonlu krediler şeklinde üyelere aktarılmaktadır.

Türkiye incir piyasasının sadece yüzde 10'unu kontrol etmesi nedeniyle TARİŞ'in ne iç piyasada ne de uluslararası piyasada alıcılar arasında farklı fiyat uygulaması olası görülmektedir. İNTASKO markasının itibarı ve HAACP protokolünün kullanılmasına dayalı kalite kontrolü nedeniyle bir fiyat primi söz konusu olabilir. Ayrıca, Almanya'ya ihraç edilen organik yöntemlerle yetiştirilmiş incir de prim almaktadır. TARİŞ olmasaydı böyle nitelikli bir kalite kontrol sisteminin geliştirilip geliştirilemeyeceği belli değildir.

İncir işleme tesisleri TARİŞ incir birliğinin kâr ve zararının önemli bir bölümünü oluşturduğu ve bunlar incir üreticilerine geri döndüğü içi, düşey çapraz sübvansiyon olasılığı mevcuttur. Bununla birlikte, fiyatların rakip firmaların verdiği fiyatlardan farklı olması halinde üreticilerin kooperatife girmesi veya kooperatifi terk etmesi çapraz sübvansiyon olanağını kısıtlayacaktır.

Taban fiyatlarının havuz hesabının açık vermesine meydan vermemek için yeterince düşük olarak tespit edildiği mevcut iş ortamında TARİŞ'in WTO kural ve yönetmelikleriyle tutarlı bir şekilde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, TARİŞ incir ihracatı dünyanın çeşitli yerlerindeki birçok ülke tarafından benimsenmekte olan Risk Analizi ve Kritik Kontrol Noktası protokollerine şimdiden uygundur.

Devlet politikası ile destekleme fiyatları arasındaki doğrudan ilişki yukarıda belirtildiği gibi 1994 yılında kaldırılmış olmakla beraber, taban fiyatlarının dolaylı olarak etkilenmesi olasılığı mevcuttur. TARİŞ'e verilen sübvansiyonlu krediler hükümete bunlar olmasa salt ticari saiklerle verilecek bir kararı etkileme olanağı sağlamaktadır. Dahası, TARİŞ genel müdürü hükümet tarafından atandığı sürece bir miktar usulsüz etkileme olasılığı da mevcut olacaktır. Bununla birlikte, 1998 sonbaharı için genel müdürün TARİŞ bünyesindeki birlikler tarafından seçilmesini öngören bir kanun teklifi yapıldığı da unutulmamalıdır.

Hükümetin TARİŞ incir birlikleri üzerindeki devam eden etkisi, çalışanların maaş yapısının devlet kurumlarındakilere benzerlik göstermesi sonucunu getirmiştir. Pazarlama gibi bazı faaliyetlere rakiplere göre daha düşük, fabrika işçilerine ise daha yüksek ücret ödenebileceği için bu durum söz konusu işletmelerin rekabet gücünü azaltabilir. Dolayısıyla hükümet etkisinin kaldırılması bu firmaların daha esnek ve verimli bir ücret sistemi benimsemelerine olanak tanıyabilir. Örneğin, daha yüksek maaş vermek suretiyle daha iyi üst düzey yöneticileri bulabilirler.

TARİŞ Birliklerinin İzleyebileceği Yollar

TARİŞ birlikleri Türkiye'nin en rekabetçi ve piyasaya yönelik birlikleri olarak görülmektedir. Uzun vadede varlıklarını sürdürebilmelerinin maliyetlerini düşürüp üyelerine hizmet sunmalarına bağlı olduğunun bilincindedirler. Örneğin, verimliliği artırmak için TARİŞ'in işgücü 1980 ile 1998 arasında 12.000'den 3.000'e indirilmiştir. Yönetim, verimliliğin gelecekte de artırılması gerektiğini kabul etmektedir.

Devlet desteği TARİŞ için, özellikle de zeytinyağı birliği için önemini korumaktadır. Devletin mali desteği kaldırılacak olursa, bu, birliklerin daha verimli hale gelmelerine ve rekabet ortamına geçişi kontrol etmelerine olanak tanıyacak kadar yavaş bir süreçle gerçekleştirilmelidir.

Halen hükümet TARİŞ ile ilgili üç büyük faaliyet yürütmektedir. Havuz hesaplarını garanti etmekte, TARİŞ'e faiz sübvansiyonlu krediler

vermekte ve son olarak da doğrudan doğruya üreticilere tarım faaliyetleri için kredi vermektedir.

Havuz hesaplarına gelince, birliklerin devlet garantisi olmadan bunları işletmesi zor olacaktır. İzmir borsası için önerilen vadeli sözleşmeler piyasasının geliştirilmesi halinde pamuk birliği buna istisna teşkil edebilir. Vadeli işlemler piyasası kooperatifin pozisyonunu koruyabilmesine ve fiyatlar karşısında mali riskini azaltmasına olanak sağlayacaktır.

Devlet bugün birlikleri düşük faizli kredilerle desteklemektedir. Enflasyon oranı ve tipik nominal faiz oranı yılda yaklaşık yüzde 80, devlet kredilerinin faiz oranı ise yaklaşık yüzde 40 olduğu için, bu büyük bir destektir. Daha önce de belirtildiği gibi, devlet destekli bu kredi TARİŞ'in hükümetten gelen siyasi baskılardan etkilenebileceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, kredi desteği mevcut olduğu sürece birlikler tamamen hükümetin etkisinden kurtulmuş olarak davranamayacaklardır. Eğer hükümet üreticilere gelir desteği sağlamak istiyorsa bunu daha dolaysız bir şekilde, bağlantısız, gelire dayalı ödemeler şeklinde yapmalıdır. Bu, birliklerin politikanın yıkıcı etkileri olmadan ticari işletmeler olarak üyelerine hizmet etmelerine olanak sağlayacaktır. TARİŞ'in hükümetin etkisi altında bulunduğu izlenimi devam ettiği sürece birlikler tamamen ticari işletmeler olarak faaliyet gösteremeyeceklerdir.

TARİŞBANK halen Türkiye'nin her yanındaki tarım üreticilerine kredi veren bir devlet kurumu olarak faaliyet göstermektedir. TARİŞBANK, kredi politikalarıyla üreticilere yönelik teşvikleri saptrabilir. TARİŞBANK'ın nasıl bir rol oynadığını anlayabilmek için bu etkilerin derinlemesine incelenmesi gerekir. Bazı piyasa uzmanları TARİŞBANK'ın da özelleştirilebileceğini ve sonunda bir ticari kuruluş olarak faaliyet gösterebileceğini belirtmektedirler. Gene burada da üreticilere verilecek gelir desteği faiz sübvansiyonları yerine bağlantısız ödemeler yoluyla yapılmalıdır. Yüksek enflasyon ortamı ve halen Türk Lirası için bir futures piyasasının bulunmaması nedeniyle bu geçiş zor olacaktır. Dolayısıyla tarım politikası sorununda çözüm kısmen para politikasında yatmaktadır.

TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİ: GENEL BİR BAKIŞ

- Genellikle TSKB'ler piyasalarda görece küçük paylara sahiptir. En büyük piyasa payına sahip olan FİSKOBİRLİK'in bile piyasa payı tipik olarak %40'ın altındadır.

- Birliklerin tamamı ürün işleme ve katma değer ilave etme faaliyetleriyle uğraşmaktadırlar. Örneğin, Trakya Birlik (Ayçiçeği Birliği) ayçiçeği yağı üretimiyle, Çukobirlik (Pamuk birlikleri) çırçırlanmış pamuk ve pamuk ipliği üretimiyle yoğun olarak uğraşmaktadırlar. Birliklerin ürün işleme tesislerinin gerçekten verimli bir biçimde çalışıp çalışmadığının anlaşılabilmesi için daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç vardır. Örneğin, birliklerin işlenmiş ürün satışlarının değerinin, üreticilere ödenen fiyatları da kapsayan gerçek maliyetleri içerip içermediği bu çalışmada araştırılmamıştır. Ürünlerin işlenmesi aşamasında sübvansiyon sağlandığı durumlarda, tüketici fiyatları azaltılmış olur. Bu nedenle, gerçekte, Hazine'den tüketicilere düşük tüketici fiyatları biçiminde bir kaynak transferi mevcuttur.
- Hükümetin 1994 yılından sonra tarım ürünleri taban fiyatı desteği sağlamaktan çekileceği ve kooperatifleri kendi başlarına bırakacağını açıklamasına rağmen bu açıklama tam olarak doğru değildir. Pamuk, incir ve kuru üzümde piyasa fiyatları ilgili birlikler tarafından saptanan taban fiyatının genellikle üzerinde olduğundan bu genellikle geçerlidir. Ancak, ayçiçeği, fındık ve zeytinyağında durum böyle olmamıştır. Hükümet destekleme fiyatları ve çeşitli telafi ödemeleri yoluyla müdahale etmiştir.
- Birlikler devlet politikasını sınırlı ölçüde de olsa etkilerler ve bazı durumlarda (pamuk vb) üretici fiyatlarına tesir ederler. Destekleme fiyatları düzeylerinin bağlayıcı olmadığı durumlarda (taban fiyatlarının birlikler tarafından saptandığı durumlarda), üretici fiyatları olması gerekenden genellikle daha yüksektir. Üstelik, bu tür durumlarda üretici fiyatları doğrudan etkilendiğinden, birliklerin verimli çalışması daha fazla teşvik edilmiş olur. Ancak, destekleme fiyatları düzeylerinin bağlayıcı olduğu durumlarda birliklerin işleyişindeki verimliliğin artması üreticilerin gelirlerini değil devlet harcamalarını etkiler.

PAMUK SEKTÖRÜ

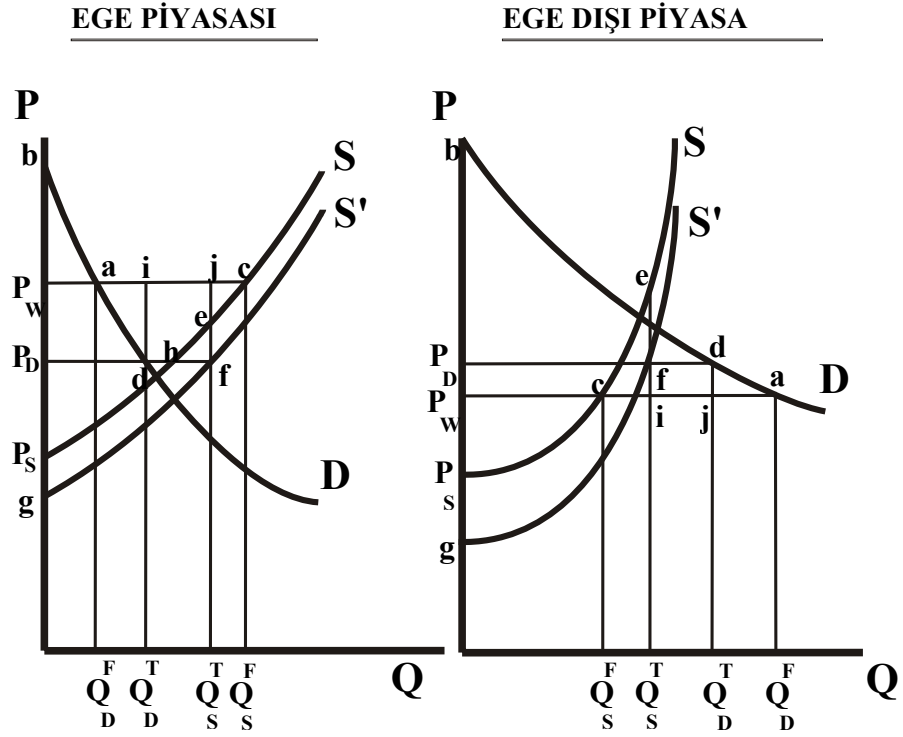
Türk Pamuk sektöründe birliklerin rolü bağlamında tartışıldığı gibi, pamuk Türkiye'de üretilen başlıca mallardan birisidir. Aşağıda, Türk pamuk sektörünü birbirinden oldukça farklı fakat birbirini tamamlayıcı iki yaklaşım kullanarak modellendiriyoruz. Bunlardan birincisi, dış ticaret politikasının ve sağlanan girdi sübvansiyonlarının etkilerinin incelendiği ekonomik etki modelidir. Ancak bu inceleme sadece bir piyasa faaliyetiyle, yani üretim ile kısıtlıdır.

İkincisi ise üretim aşamasından sonraki sektörleri de içeren dikey zincir modelidir. Bu sektörler çırçırılama, toptan satış ve imalatı içermektedir.

Model 1: Yatay Etkiler

Türk Pamuk Piyasalarının ekonomik verimliliğinin derecesi, bu piyasaların Ege Piyasası ve Ege dışı piyasa olmak üzere iki farklı piyasaya ayrılması yoluyla gösterilebilir. Ege pamuğu tipik olarak dünyadaki en yüksek kaliteli ürünlerden birisi sayılmaktadır. Böyle olunca, dünyanın diğer yerlerine pamuk ihracı için bir talep vardır. Bazı yıllarda Türk Hükümeti Ege pamuğu ihracatına bir ihracat vergisi koyar. Öte yandan Ege dışı pamuk düşük kalitelidir. Türkiye'nin pamuk üretimi işleme kapasitesinden düşük olduğundan, Türkiye dünyanın diğer yerlerinden Ege dışı pamuk ithal eder. Bazı yıllarda Türk Hükümeti Ege dışı pamuk ithalatına bir gümrük vergisi koyar. Bunlara ilave olarak, Ege pamuğu ve Ege dışı pamuk üreten Türk pamuk üreticileri hükümetten sulama sübvansiyonu, gübre sübvansiyonu ve kredi sübvansiyonu alırlar.

Türk pamuk piyasalarına devlet müdahalesi, vergi mükelleflerinden üreticilere net gelir transferine yol açar. Bu transfer çeşitli uluslararası ve iç politikalar kanalıyla uygulandığından, vergi mükellefleri tarafından pamuk üreticilerini desteklemek için ödenen miktarın bir kısmı hiçbir zaman üreticilerin eline geçmez. Yerel pamuk tüketicileri de (daha ileri işleme yapanlar) bu hükümet politikalarından etkilenirler. Yukarıdaki şekillerde devlet müdahalelerine bağlanabilecek verimlilik kayıpları, Ege ve Ege dışı pamuk piyasalarının her ikisindeki ekonomik verimlilik kayıplarının toplanması suretiyle ölçülebilir.

Şekil 11 ve 12. Ege ve Ege Dışı Pamuk Piyasaları

İlk olarak, Şekil 11'de gösterilen Ege pamuk piyasasını gözönüne alalım. Ege pamuğu için Türkiye yurt içi talep eğrisi D ile, Türkiye yurt içi Ege pamuğu arz eğrisi S ile verilmiş olsun. Kapatma fiyatı (bu fiyat düzeyinde üreticiler sadece ortalama değişken maliyetlerini karŐırlarlar, daha düşük düzeylerde üreticiler daha başka ürünlere dönerler) P_s ile gösterilmiştir. P_w Ege pamuğu için dünya fiyatıdır ve bu fiyatın Türkiye tarafından ihraç edilen miktar tarafından etkilenmediği varsayılmaktadır¹⁵.

¹⁵ Ege pamuk piyasasını incelerken "küçük ülke" varsayımından kaynaklanan sınırlamalar mutlaka akılda tutulmalıdır. Mısır pamuğu Türk Ege pamuğunun tek yakın ikamesidir. Bu durum Türkiye'nin Ege pamuğu

Serbest ticaret durumunda (ticaret önünde hiçbir engelin ve girdi sübvansiyonlarının olmadığı varsayılarak) Türk tüketiciler tarafından talep edilen Ege pamuğu miktarı Q_D^F olacaktır. Serbest ticaret durumunda Türkiye tarafından üretilen Ege pamuğu miktarı Q_S^F , serbest ticaret durumunda ihrac edilen miktar ($Q_S^F - Q_D^F$) olacaktır. Serbest ticaret durumunda, tüketici fazlası P_wab alanına, üretici fazlası da P_wcP_s alanına eşit olacaktır. Şekil 11'deki tüketici ve üretici fazlalarını toplamak suretiyle elde edilen serbest ticaret durumunda toplam ekonomik refah artışı, herhangi bir başka piyasa yapısının karşılaştırılabileceği bir ekonomik verimlilik ölçütüdür.

Ege pamuk piyasasının verimliliğini göstermek için Şekil 11'deki S' ve P_D 'yi dikkate alalım. P_D , dünya fiyatından (P_w), ihracat vergisinin (çoğu yıllar Türk Hükümetince bu vergi konulur) çıkartılmasıyla belirlenen, Ege pamuğunun Türkiye'deki gerçek fiyatıdır. S' sübvansiyonlu arz eğrisidir. Türk Hükümetince Ege Bölgesindeki pamuk üreticilerine sağlanan sulama, gübre ve kredi sübvansiyonları nedeniyle gerçek arz eğrisinin dışa doğru kayması durumunu temsil etmektedir. P_D fiyat düzeyinde Ege pamuğunun Türkiye tüketimi Q_D^T , Türkiye'nin Ege pamuğu üretimi Q_S^T olacak ve Türkiye ($Q_S^T - Q_D^T$) miktarında ihracat yapacaktır. Şekil 11'de, bugünkü pazarlama sisteminde arz edilen miktar, serbest ticaret durumunda üretilecek olandan daha az olacak biçimde çizilmiştir¹⁶. Bu durumda üretici fazlası P_Dfg alanına eşittir. Tüketici fazlası ise P_Ddb alanına eşittir. Türk hükümeti, ijd alanına eşit ihracat vergisi geliri toplar. Ancak, Türk vergi mükellefleri Ege pamuk üreticilerini desteklemek için P_s efg alanına eşit vergi ödemek zorunda kalacaklardır.

Serbest ticaretle karşılaştırıldığında, bugünkü Ege pazarlama sisteminde tüketiciler P_wadP_D alanını kazanırlar. Üreticiler P_s hfg alanını kazanırlar. Fakat üretici fazlası cinsinden P_wchP_D alanını kaybederler. Üretici fazlasındaki net değişme artış ya da azalma biçiminde olabilir. Girdi sübvansiyonlarının düzeyi azaldıkça veya ihracat vergisi arttıkça, P_wchP_D alanı sonunda P_s hfg alanını geçecek ve üreticiler bugünkü Ege pazarlama sisteminde

---

in dünya piyasasında belli bir düzeyde tekel gücüne sahip olabileceği anlamına gelir. Ancak 1995'ten 1997 sonuna kadar Türkiye'den yapılan ortalama Ege pamuğu ihracatı sadece 40.000 tondur. Bu, dünya pamuk ihracatının çok küçük bir bölümüdür. Verilerin sınırlı olması ve Türkiye'nin her pamuk ithalat piyasasına yaptığı etki düzeyinin belirlenmesi için ekonometrik model kurmanın tabiatında var olan karmaşıklık, bu araştırmaya piyasa gücü unsurunun katılmasına engel olmaktadır.

¹⁶ Bugünkü pazarlama sisteminde üretilen miktar gerçekten, serbest ticaret durumunda üretilecek miktardan daha büyük olabilir ve bu teorik olarak mümkündür. Bu durum girdi sübvansiyonlarının birleşik düzeyinin ihracat vergisinden çok daha geniş olması halinde ortaya çıkar. Bu durumda, şekil 11'den farklı görünecek olmasına rağmen, girdi sübvansiyonlarından kaynaklanan bir verimlilik kaybı da olacaktır.

zarar edeceklerdir. İhracat vergisini toplayıp, Hükümetçe sağlanan girdi desteklerini çıkardıktan sonra Türk Ege pamuğu pazarlama sisteminin yol açtığı net verimlilik kaybı (aid + jce) alanına eşit olur. Şekil 11'le ilgili kurduğumuzda bu verimlilik kaybının boyutu toplam üretici gelirine kıyasla küçüktür.

Şimdi Şekil 12'de gösterilen Ege dışı piyasayı dikkate alalım. Ege dışı pamuk için Türkiye yurt içi talep eğrisi D ile, Türkiye yurt içi Ege dışı pamuk arz eğrisi S ile verilmiş olsun. Kapatma fiyatı P_s ile gösterilmektedir. P_w Ege dışı pamuk için dünya fiyatıdır ve bu fiyatın Türkiye tarafından ithal edilen miktar tarafından etkilenmediği varsayılmaktadır¹⁷. Serbest ticaret koşullarında (hiçbir girdi sübvansiyonunun olmadığı durum) Türk tüketiciler tarafından talebedilen miktar Q_D^F olacaktır. Serbest ticaret durumunda Türkiye tarafından üretilen Ege dışı pamuk miktarı Q_S^F , serbest ticaret durumunda ihraç edilen miktar ($Q_D^F - Q_S^F$) olacaktır. Serbest ticaret durumunda, tüketici fazlası $P_w ab$ alanına, üretici fazlası da $P_w c P_s$ alanına eşit olacaktır. Serbest ticaret durumunda Ege dışı piyasada toplam fazla ($P_w ab + P_w c P_s$) alanına eşit olur.

Ege dışı pamuk piyasasının verimliliğini göstermek için Şekil 12'de S' ve P_D yi dikkate alalım. P_D , dünya fiyatına (P_w), ithalat vergisinin (çoğu yıllar Türk Hükümetince bu vergi konulur) eklenmesiyle belirlenen, Ege dışı pamuğun Türkiye'deki gerçek fiyatıdır. S', Ege dışı pamuğun sübvansiyonlu arz eğrisidir¹⁸. P_D Fiyat düzeyinde Ege dışı pamuğun Türkiye tüketimi Q_D^T , Türkiye'nin Ege dışı pamuk üretimi Q_S^T olacak ve Türkiye ($Q_D^T - Q_S^T$) miktarında ithalat yapacaktır. Tüketici fazlası $P_D db$ alanına, üretici fazlası $P_D fg$ alanına eşittir. Türk hükümeti fdji alanına eşit ithalat vergisi geliri toplar. Ancak, Türk vergi mükellefleri Ege dışı pamuk üreticilerini desteklemek için $P_s efg$ alanına eşit vergi ödemek zorunda kalacaklardır.

Serbest ticaret durumuyla karşılaştırıldığında, bugünkü Ege dışı pazarlama sisteminde tüketiciler $P_w ad P_D$ alanını kaybederler. Üreticiler daima pozitif olan $P_D fg P_s c P_D$ alanını kazanırlar. İthalat vergisini toplayıp, Hükümetçe

---

¹⁷ Ege dışı piyasalarda küçük ülke varsayımı makul görünmektedir. 1995'ten 1997 sonuna kadar Türkiye ortalama olarak sadece 114.000 ton pamuk ithal etmiştir. Bu, Ege dışı pamukta dünya ihracatının çok küçük bir bölümüdür.

¹⁸ Bu eğri şekil 11 deki S' ile aynı değildir. Çünkü, Ege bölgesindekilerle kıyaslandığında Ege dışı bölgedeki ortalama değişken maliyetler, sulama maliyetleri ve gübre maliyetleri farklıdır.

sağlanan girdi sübvansiyonlarını çıkardıktan sonra Türk Ege dışı pamuk pazarlama sisteminin net verimlilik kaybı (cei + jad) alanına eşit olur.

Özetleyecek olursak, Türk pamuk pazarlama sisteminin yol açtığı verimlilik kaybı iki unsura ayrılabilir; Ege (ihracat) piyasasındaki verimlilik kaybı ve Ege dışı (ithal) piyasadaki verimlilik kaybı. Şekil 11'de, Ege piyasasındaki verimlilik kaybı (aid + cej) alanına eşittir. Şekil 12'de, Ege dışı piyasadaki verimlilik kaybı (cei + jad) alanına eşittir. Dolayısıyla, Türkiye'deki tüm pamuk pazarlama sisteminin verimlilik kaybı bu dört alanın toplamını temsil eden değerlere eşittir¹⁹.

Türk Pamuk Piyasalarının Verimliliğinin Ampirik Tahminleri

Türk Pamuk Piyasalarının verimliliğinin ampirik tahminlerinin hesaplanması, Schmitz, Schmitz ve Dumas'dan (1997) uyarlanan bir yöntem kullanılarak yapılmıştır. Her piyasadaki talep eğrisinin $P(Q) = a_0 Q^{a_1}$ biçiminde ve her bir piyasadaki arz eğrisinin $P(Q) = b_0 + b_1 Q^{b_2}$ biçiminde olacağı varsayılmıştır. Bu denklemler, Şekil 11 de (P_D, Q_D^T) ve (P_S, Q_S^T) noktalarından ve Şekil 12 de (P_D, Q_D^T) ve (P_S, Q_S^T) noktalarından geçecek biçimde yerleştirilmişlerdir. Hem Ege, hem de Ege dışı pamuk piyasalarında talep esnekliğinin $-0,3$ olduğu varsayılmıştır. Her iki piyasadaki arz esnekliğinin $0,4$ olduğu varsayılmıştır²⁰.

Girdi sübvansiyonlarını hesaba katmak amacıyla, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığınca 1998 yılı için belirtildiği gibi, belli bir yılda pamuk üretmenin ortalama değişken maliyeti, Ege Bölgesinde 40 sent/kg, Ege dışı bölgede 39,2 sent/kg olarak varsayılmıştır. Bu değerler sübvansiyonsuz sulama maliyetini içerir. Fakat gübre maliyetinin üreticilerce gerçekte ödenen bölümünü içermektedir. Sübvansiyonsuz gübre maliyeti Ege Bölgesinde 8,6 sent/kg'a, Ege dışı bölgede 8,2 sent/kg'a eşittir. Ancak her iki bölgedeki üreticiler de

---

¹⁹ İthalat ve/veya ihracat vergilerinin sadece bazı yıllarda yürürlükte olduğu hatırlanmalıdır. Bu politikalardan hiçbirinin mevcut olmadığı yıllarda verimlilik kaybı az olur. Fakat girdi sübvansiyonları nedeniyle hala pozitif olmaya devam eder. Bu durumlarda yukarıdaki inceleme hala geçerlidir. Çünkü basit olarak ihracat ve/veya ithalat vergisi sifıra yaklaşıyor varsayılabilir.

²⁰ Talep esneklikleri doğrudan Kasnakoğlu ve Gürkan'dan alınmıştır ve bunlar Schmitz, Schmitz, and Dumas (1997) tarafından ABD pamuk piyasaları için kullanılanlarla aynıdır. Kasnakoğlu ve Gürkan'da bildirilen arz esnekliği 0,38 dir. Bu rakam bu çalışmada 0,4 olarak yuvarlanmıştır.

gübre maliyetinin % 50'sine eşit girdi sübvansiyonu alırlar. Dolayısıyla, bu incelemede pamuk üretimini sübvansiyonsuz ortalama değişken maliyeti Ege piyasası için 44,3 sent/kg, Ege dışı piyasa için 43,3 sent/kg olarak varsayılmıştır. İlave olarak, sulamanın sübvansiyonsuz ortalama maliyeti Ege bölgesi için 2,6 sent/kg, Ege dışı bölge için 5,2 sent/kg olarak varsayılmıştır. Her iki piyasadaki üreticilerin sulama maliyetinin % 50 sine eşit girdi desteği aldıkları varsayılmıştır ²¹.

Verilerin sınırlı olması nedeniyle Türk pamuk üreticilerince alınan kredi sübvansiyonunun tam tutarını kestirmek güçtür. Bu incelemede, çiftçilerin pamuk üretiminin değişken maliyetinin %10'unu yıllık % 50 olan sübvansiyonlu faiz oranından borç alabilecekleri varsayılmıştır. Türkiye'de ticari kredilere uygulanan yıllık faiz oranı yaklaşık %100'dür.

Türk Pamuk Piyasaları 1995/1996

Bu bölümde, 1995/1996 içinde Türk pamuk piyasalarının verimlilik kaybı hakkında tahminler elde edilmektedir. Bütün değerler 1995/1996 için döviz kuru kullanılarak ABD Dolarına çevrilmiştir. Türk Hükümeti 1995/1995 yıllarında tüm Ege pamuğu ihracatına 20 sent/kg ihracat vergisi ve Ege dışı pamuk ithalatına %1 ad-valorem gümrük vergisi uygulamıştır.

Tablo 33, 1995/1996 yıllarında Türk pamuk piyasalarının verimliliğine ilişkin ampirik sonuçları göstermektedir. Bütün ampirik tahminler kütlü pamuk bazından çıkarılmış pamuğa çevrilmiştir. 1995/1996 yıllarında mevcut bulunan farklı değişkenlerin gerçek düzeyleri Ege ve Ege dışı piyasalar için ikinci ve beşinci sütunlarda verilmiştir. 1995/1996 yıllarında serbest ticaret durumunda ortaya çıkabilecek düzeylerin simülasyon sonuçları üçüncü ve altıncı sütunlarda verilmiştir. Gerçek piyasa ile serbest ticaret arasındaki farklar 4. ve 7. sütunlarda verilmiştir. Ege ve Ege dışı piyasaların toplamı için sonuçlar sütun 8'de verilmiştir.

İlk olarak Ege piyasasını ele alalım (sütun 2 ile 4 arası). Ege bölgesinde 1995/1996 yıllarında sulama sübvansiyonu 3,69 milyon dolara, suni gübre sübvansiyonu 12,21 milyon dolara eşitti, kredi sübvansiyonu ise 6,29 milyon dolara ulaşmıştı. İlave olarak, Türk Hükümeti 11,60 milyon dolara eşit

---

²¹ Bu tahminler Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının 1998 yılı için yaptığı tahminlere dayanmaktadır. Sulama ve suni gübre sübvansiyonunun düzeyi oransal olarak ve ABD doları cinsinden son beş yıl boyunca çok fazla değişmemiştir.

ihracat vergisi geliri elde etmişti. İhracat, esas olarak 1995/1996 yıllarında mevcut olan 20 sent/kg düzeyindeki ihracat vergisi nedeniyle, serbest ticaret durumunda olacağından 13.900 ton daha azdı. Üretici fazlası 1995/1996 yıllarında serbest ticaret durumunda olacağından 35,05 milyon dolar daha düşüktü. 11,60 milyon dolar tutarındaki vergi geliri üreticilere geri dağıtılsa bile, net üretici refahı yine de serbest ticaret durumunda olacağından 23,45 milyon dolar daha düşüktü. Ancak, ihracat vergisi yerel Ege pamuğunun fiyatını serbest ticaret durumunda gerçekleşecek duruma göre düşürdüğü için, tüketiciler tüketici fazlası olarak 44,51 milyon dolar kazanmışlardır. Ege pamuk piyasasının 1995/1996 da, gerçek piyasa yapısı ve serbest ticaret arasındaki toplam refah farkını temsil eden verimlilik kaybı, Tablo 33'ün son sırasında gösterildiği gibi, 1,14 milyon dolar olarak tahmin edilmektedir.

Tablo 33: 1995/1996 da Türk Pamuk Piyasalarının Verimliliği

	EGE PİYASASI			EGE DIŞI PİYASA			TOPLAM
	Gerçek Ticaret	Serbest Ticaret	Değişim	Gerçek Ticaret	Serbest Ticaret	Değişim	
Dünya Fiyatı (C/KG)	207,00	207,00	0,00	155,45	155,45	0,00	

Yurt İçi Fiyat (C/KG)	187,00	207,00	-20,00	157,00	155,45	1,55	
Üretim (1000 ton)	284,00	291,21	-7,21	550,00	534,95	15,05	7,84
Tüketim (1000 ton)	226,00	219,21	6,79	664,00	665,99	-1,99	4,80
İhracat (1000 ton)	58,00	71,99	-13,99	0,00	0,00	0,00	-13,99
İthalat (1000 ton)	0,00	0,00	0,00	114,00	131,03	-17,03	-17,03
Su Sübvansiyonları (mil.\$)	3,69	0,00	3,69	14,30	0,00	14,30	17,99
Gübre Sübvansiyonları (mil.\$)	12,21	0,00	12,21	22,55	0,00	22,55	34,76
Kredi Sübvansiyonları (mil.\$)	6,29	0,00	6,29	11,91	0,00	11,91	18,20
İhracat Vergisi Geliri (mil.\$)	11,60	0,00	11,60	N/A	N/A	0,00	11,60
İthalat Tarifesi Geliri (mil.\$)	N/A	N/A	0,00	1,77	0,00	1,77	1,77
Devletin Net Ödemeleri (mil.\$)	10,59	0,00	10,59	46,99	0,00	46,99	57,58
Piyasa Geliri (mil.\$)	531,08	602,80	-71,72	863,50	831,56	31,94	-39,78
Üretici Fazlası (mil. \$)	323,36	358,40	-35,05	513,70	457,17	56,53	21,48
Net Üretici Refahı (mil. \$)	334,96	358,40	-23,45	515,47	457,17	58,30	34,85
Tüketici Fazlası* (mil.\$)			44,51			-10,34	34,17
Türkiye'nin Toplam Refahı (mil \$)			-1,14			-0,79	-1,93

* Tüketici fazlası için kapalı bir çözüm biçimi yoktur. Bu nedenle sadece tüketici fazlasındaki değişmeler, dolayısıyla toplam refahtaki değişmeler hesaplanabilir. ** Gerçek 1995/1996 talep ve arz verileri "Cotton: Situation and Estimates" 1997/98 ve 1998/99, AERI'den elde edilmiştir. *** Gerçek yıllık fiyatlar aylık fiyatların basit ortalamalarıdır.

Şimdi de Ege dışı piyasayı (sütun 5 ile 7 arası) ele alalım. Devletin net ödemeleri (sulama, suni gübre ve kredi sübvansiyonları toplamından ithalat gümrük vergisi geliri çıkartılarak hesaplanır) 46,99 milyon dolara eşitti. 114.000 ton ithalattan ithalat gümrük vergisi olarak 1,77 milyon dolar alınmıştır. Ege dışı pamuk ithalatı, serbest ticaret durumunda olacağından 17.030 ton daha düşüktü. Üretici fazlası 1995/1996 yıllarında serbest ticaret durumunda olacağından 56,53 milyon dolar daha yüksekti. 1,77 milyon dolar

tutarındaki gümrük vergisi geliri üreticilere geri dağıtılsaydı, net üretici refahı serbest ticaret durumunda olacağından 58,30 milyon dolar daha yüksek olacaktı. Ancak tüketiciler, ithalat gümrük vergisi yurt içi fiyat ile dünya fiyatı arasında bir fark oluşturduğu için, tüketici fazlası olarak 10,34 milyon dolar kaybetmişlerdir. Ege dışı pamuk piyasasının 1995/1996 da, gerçek piyasa yapısı ve serbest ticaret arasındaki toplam refah farkını temsil eden verimlilik kaybı 790.000 dolar olarak tahmin edilmektedir.

Tablo 33 ün son sütunu Ege ve Ege dışı pamuk piyasalarından kaynaklanan toplam refah etkisini göstermektedir. Toplam olarak üreticiler, serbest ticaret durumuna kıyasla net üretici refahı olarak 34,17 milyon dolar kazanmışlardır. Ancak Türk Hükümeti pamuk üreticilerini desteklemek için 17,99 milyon dolar sulama sübvansiyonu, 34,76 milyon dolar suni gübre sübvansiyonu ve 18,20 milyon dolar kredi sübvansiyonu olmak üzere (toplam 70,95 milyon dolarlık) girdi sübvansiyonu harcaması yapmıştır. Üretici, tüketici ve hükümet etkileri birleştirildiğinde 1995/96 içinde Türk pamuk piyasalarında net verimlilik kaybı 1,93 milyon dolara ulaşıyordu.

Büyük Bir İhracat Vergisi ve İthalat Vergisi Konulduğunda Türk Pamuk Piyasaları

Bu bölüm, görece yüksek ihracat vergisi ve ithalat gümrük vergisinden kaynaklanan net verimlilik kaybı esnekliği hakkında bir fikir edinmek için dahil edilmiştir. Örneğin, 1998 yılında Türk hükümeti Ege dışı ithalat piyasasına %5,2 oranında ad-valorem ithalat gümrük vergisi koymuştur. Ayrıca tüm Ege pamuk ihracatına uygulanacak 35 sent/kg tutarında bir ihracat vergisi konulduğu açıklandı (bu sonradan kaldırıldı). 35 sent/kg tutarındaki ihracat vergisinin kaldırılmış olmasına karşın, 1998/99 da böyle bir sübvansiyon mekanizması altında ortaya çıkabilecek verimlilik kayıplarının ampirik tahminlerinin elde edilmesi ilginç olurdu. Bu amaçla 1998/99 için arz ve talep koşulları, 1995/96 – 1997/98 gerçek değerlerinin üç yıllık ortalamaları olarak tahmin edildi. 1998/99 için öngörülen dünya fiyatı, 1995/96 – 1997/98 yılları gerçek dünya fiyatlarının üç yıllık ağırlıklı ortalamaları olarak tahmin edilmiştir. Su, gübre ve kredi desteği düzeylerinin, Tablo 33 deki ampirik tahminleri elde etmekte kullanılan düzeylerde kalacağı varsayılmıştır.

Tablo 34, Ege pamuğuna 34 sent/kg ihracat vergisi, ve Ege dışı pamuğa % 5,2 ad-valorem ithalat gümrük vergisi uygulandığında, 1998/99 için öngörülen, Türk tütün piyasalarının verimliliğine ilişkin ampirik sonuçları göstermektedir. Ege piyasasında, ihracat vergi geliri 14,12 milyon dolar olarak öngörülmektedir. Ayrıca, sulama sübvansiyonları 3,8 milyon dolar, gübre sübvansiyonu 10,19 milyon dolar ve kredi sübvansiyonu 5,25 milyon dolar

olarak öngörülmektedir. İhracatın, 35 sent/kg tutarındaki ihracat vergisi nedeniyle, serbest ticaret durumunda olacağından 26.750 ton daha düşük olacağı tahmin edilmektedir. 1998/99 içinde üretici fazlasının serbest ticaret durumunda olacağından 66,55 milyon dolar daha düşük olacağı öngörülmektedir. Diğer taraftan, ihracat vergisi yurt içi Ege pamuğu fiyatını serbest ticaret durumunda olacağına kıyasla düşüreceğinden, tüketicilerin, tüketici fazlasından dolayı 66,73 milyon dolar kazançlı çıkmaları öngörülmektedir. Ege pamuk piyasasının 1998/1999 da, gerçek piyasa yapısı ve serbest ticaret arasındaki toplam refah farkını temsil eden verimlilik kaybı 4,22 milyon dolar olarak tahmin edilmektedir. Bu değer 1995/96 da mevcut olan verimlilik kaybından hemen hemen dört kat daha yüksektir.

Ege dışı piyasada, ithalatın %5,2 ad valorem gümrük vergisi nedeniyle serbest ticaret durumunda olacağından 30.460 ton daha düşük olacağı öngörülmüştür. Net devlet ödemelerinin serbest ticaret durumunda olacağından 18 milyon dolar daha yüksek gerçekleşeceği öngörülmektedir. Serbest ticarete kıyasla 21,95 milyon dolar ithalat gümrük vergisi öngörülmektedir. 1998/99 içinde üretici fazlasının serbest ticaret durumunda olacağından 75,24 milyon dolar daha yüksek olacağı öngörülmektedir. 21,95 milyon dolar tutarındaki gümrük vergisi geliri üreticilere geri dağıtıldığında net üretici refahının serbest ticaret durumunda olacağından 97,19 milyon dolar daha yüksek olacağı öngörülmektedir. Ancak tüketicilerin, ithalat gümrük vergisi yurt içi Ege dışı pamuğun fiyatını serbest ticaret durumunda olacağına kıyasla yükselteceğinden, tüketici fazlası olarak 59,31 milyon dolar kaybedecekleri öngörülmektedir. Ege dışı pamuk piyasasının 1998/1999 da, gerçek piyasa yapısı ve serbest ticaret arasındaki toplam refah farkını temsil eden verimlilik kaybı 2,08 milyon dolar olarak öngörülmektedir. Ege dışı piyasa için öngörülen verimlilik kaybı 1995/96 değerinden hemen hemen üç kat daha yüksektir (Tablo 33'e bakınız).

Tablo 34:1998/1999 da Türk Pamuk Piyasalarının Verimliliği

EGE PİYASASI	EGE DIŞI PİYASA			TOPLAM			
	Serbest Ticaret	Değişim	Gerçek	Serbest Ticaret	Değişim	Değişim	Değişim
Gerçek							
Dünya Fiyatı (C/KG)	192,33	192,33	0,00	157,53	157,53	0,00	
Yurt İçi Fiyat (C/KG)	157,33	192,33	-35,00	165,72	157,53	8,19	

Üretim (1000 ton)	237,00	252,24	-15,24	450,67	431,22	19,44	4,20
Tüketim (1000 ton)	196,67	185,17	11,50	718,67	729,68	-11,01	0,49
İhracat (1000 ton)	40,33	67,08	-26,75	0,00	0,00	0,00	-26,75
İthalat (1000 ton)	0,00	0,00	0,00	268,00	298,46	-30,46	-30,46
Su Sübvansiyonları (mil.\$)	3,08	0,00	3,08	11,72	0,00	11,72	14,80
Gübre Sübvansiyonları (mil.\$)	10,19	0,00	10,19	18,48	0,00	18,48	28,67
Kredi Sübvansiyonları (mil.\$)	5,25	0,00	5,25	9,76	0,00	9,76	15,01
İhracat Vergisi Geliri (mil.\$)	14,12	0,00	14,12	N/A	N/A	0,00	14,12
İthalat Tarifesi Geliri (mil.\$)	N/A	N/A	0,00	21,95	0,00	21,95	21,95
Devletin Net Ödemeleri (mil.\$)	4,40	0,00	4,40	18,00	0,00	18,00	22,40
Piyasa Geliri (mil.\$)	372,88	485,15	-112,27	746,83	679,29	67,54	-44,73
Üretici Fazlası (mil. \$)	219,10	285,65	-66,55	449,28	374,04	75,24	8,69
Net Üretici Refahı (mil. \$)	233,21	285,65	-52,43	471,23	374,04	97,19	44,76
Tüketici Fazlası* (mil.\$)			66,73			-59,31	7,42
Türkiye'nin Top. Refahı (mil \$)			-4,22			-2,08	-6,30

* Tüketici fazlası için kapalı bir çözüm biçimi yoktur. Bu nedenle sadece tüketici fazlasındaki değişimler, dolayısıyla toplam refahtaki değişimler hesaplanabilir.

** 1998/99 tahminleri, "Cotton: Situation and Estimates" 1997/98 ve 1998/99, AERI'den elde edilen arz ve talep verilerine dayanmaktadır.

*** Dünya fiyatları, 1995/96-1997/98 dünya fiyatlarının üç yıllık ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanmıştır.

Tablo 34 ün son sütunu Ege ve Ege dışı pamuk piyasaları için 35 sent/kg ihracat vergisi, ve % 5,2 ad valorem ithalat gümrük vergisi uygulandığında öngörülen toplam refah etkisini göstermektedir. Toplam olarak üreticilerin, serbest ticaret durumuna kıyasla net üretici refahı olarak 44,76 milyon dolar kazanacakları öngörülmüştür. Ancak Türk Hükümetinin pamuk üreticilerini desteklemek için, 14,80 milyon dolar sulama sübvansiyonu, 28,67 milyon dolar gübre sübvansiyonu ve 15,01 milyon dolar kredi sübvansiyonu olmak üzere (toplam 58,48 milyon dolarlık) girdi sübvansiyonu harcaması yapacağı öngörülmüştür. Üretici, tüketici ve hükümet etkileri birleştirildiğinde Türk pamuk piyasalarında 35 sent/kg ihracat vergisi ve %5,2 ad-valorem

ithalat gümrük vergisi mevcutken 6,30 milyon dolara eşit tutarda net verimlilik kaybı öngörülmektedir. Bu rakam hükümetin 1995/96 içinde Türk pamuk üreticilerine verdiği toplam sübvansiyona atfedilen net verimlilik kaybının üç katından daha fazladır.

Model 2: Dikey Etkiler

Giriş

Ülkedeki çok büyük ve önemli tekstil sektörü hesaba katılmadıkça, Türk pamuk sektöründeki dış ticaret politikasının eksiksiz bir analizi yapılamaz. Devlet İstatistik Enstitüsüne göre, sadece hazır giyimi ihracatının değeri 2,5 milyar doların üzerindeydi.

Bu sektör bir ölçüde güzel kumaş ve giysiler üretmedeki şöhreti üzerine kurulmuştur. Bu şöhret, doğrudan, tarihsel olarak, ülkede üretilen Ege pamuğunun yüksek kalitesine bağlıdır. Ege pamuğunun bu sektör için önemi, dış ticaret ve üretici gelirini etkileyen politikaların, ekonominin tekstil sektörü üzerinde de etki yapacağını hatıra getirmektedir. Bu nedenle, pamuk politikasını anlamak, ülkedeki pamuk üreten sektör üzerindeki etkiler kadar bu etkilerin de bir değerlendirmesini yapmayı gerektirir.

Ham pamuğu giysiye dönüştürmek birçok işleme aşamasını içeren karmaşık bir iştir. Çekirdeklerinin ve diğer yabancı maddelerin çıkartılması için pamuk çırçırlanır, taraktan geçirilir ve temizlenir. Bu tüy pamuk daha sonra gruplara ayrılır ve iplik biçiminde eğirilir. Eğrilmiş pamuk ipliği pamuklu kumaş (bez) biçiminde dokunur. Kumaş daha sonra biçilir, elbise olarak dikilir. Toptan veya perakende olarak yurt içindeki nihai tüketicilere satılır veya ihraç edilir. Bu uzun işlem zinciri, birçok değişik işleme faaliyetinin fiziki olarak birbirine bağlandığı anlamına gelmektedir. Bu nedenle potansiyel olarak önemli ekonomik bağlantılara sahiptir. Zincirin herhangi bir halkasındaki politika değişikliği potansiyel olarak zincirin tüm diğer halkalarını etkileyebilir.

Bu bölümün amacı pamuk tekstili sektörünün basit bir dikey modelini kurmak ve bu modeli pamuk dış ticaret politikalarının, akış yönündeki sektörlerde ve tüm ekonomi üzerindeki etkilerini göstermek için kullanmaktır. Bu süreç çeşitli üretim aşamalarında ikame esnekliğini belirleyen etmenlerin tartışılmasıyla başlayacaktır. Daha sonra bu kavramları kullanarak pamuk

sektörünün dikey modeli kurulacaktır. Nihayet, model pamuk sektöründeki sulama sübvansiyonu ve ihracat vergisi durumlarını incelemekte kullanılacaktır.

Dikey Bağlantılar ve İkame Derecesi

Pamuklu giysi üretimindeki bu aşamaların her birinin akış yönünde daha aşağıdaki aşamalarla ekonomik olarak ne kadar bağlantılı olduğu diğer ürünleri ikame potansiyeline dayalıdır. Eğer ürünün akış yönündeki kullanıcısı kolaylıkla bir ikame ürüne geçemiyorsa, o zaman uygulanan politikanın akış yönündeki etkisi önemli olabilir. Bu nedenle politika analizi düzey bazında yapılamaz. Örneğin, pamuklu çarşaf üretimi için Türk Ege pamuğu gerektiğini varsayalım. Bu durumda Türk Ege pamuğu arzının aksamasının, Türkiye'nin çarşaf üretimi üzerinde büyük bir olumsuz etkisi olacaktır. Diğer taraftan, Mısır pamuğunun yakın bir ikame mal olduğunu ve ithalinin mümkün olduğunu farzedelim. Bu durumda, Türk pamuğu arzındaki bir aksamının çarşaf üretimi üzerinde hemen hemen hiç bir etkisi olmayacaktır.

Yurt içinde üretilen bir girdi ile diğer girdiler arasındaki ikamenin boyutu birkaç etmene bağlıdır. Girdinin fiyatı yükseldikçe şirketler öteki girdiden ikame etmeye girişirler. Firmaların değişik bir girdi bileşimi kullanma yeteneği, üretim fonksiyonuna veya üretim bölümünde kısaca tanımlandığı üzere ikame esnekliğine bağlı olacaktır. Bu esneklik, girdi fiyatlarının birbirine oranındaki %1'lik bir değişimin, üretim düzeyi sabitken, düşük fiyatlı girdinin oranında yarattığı değişime olarak tanımlanabilir. Bu ikame yeteneği, üretilen ürünlerin doğasının ve o firmanın istihdam ettiği üretim tesisinin tipinin bir fonksiyon olacaktır. Örneğin, makinaların çalışabilmesi için belli bir iplik çapı gerekiyorsa, bir iplik çapı aralığını işleyebilecek şekilde planlanan makinalarda olduğunda daha az ikame yeteneği olacaktır.

Girdi ikame edilebilirliğinin boyutunu etkileyen ikinci etmen firmanın farklı ürünler üretme ve satma yeteneğidir. Örneğin, bir hazır giyim firması saf pamuklu gömlek üretim ve satışından pamuk-polyester gömleğe kolayca geçebiliyorsa, pamuklu kumaş görece daha pahalı hale geldiğinde o firmanın pamukludan uzaklaşarak ikame ürüne geçmesi daha kolay olacaktır. Firmanın bu konudaki esnekliği, firmanın ürün değiştirme yeteneğine ve bu alternatif ürünlerin tüketiciler tarafından kabul görmesine bağlıdır. Teknik olarak bu esneklik, dönüşüm esnekliği ve tüketicilerin mallar arasında ikame esnekliği olarak ölçülür.

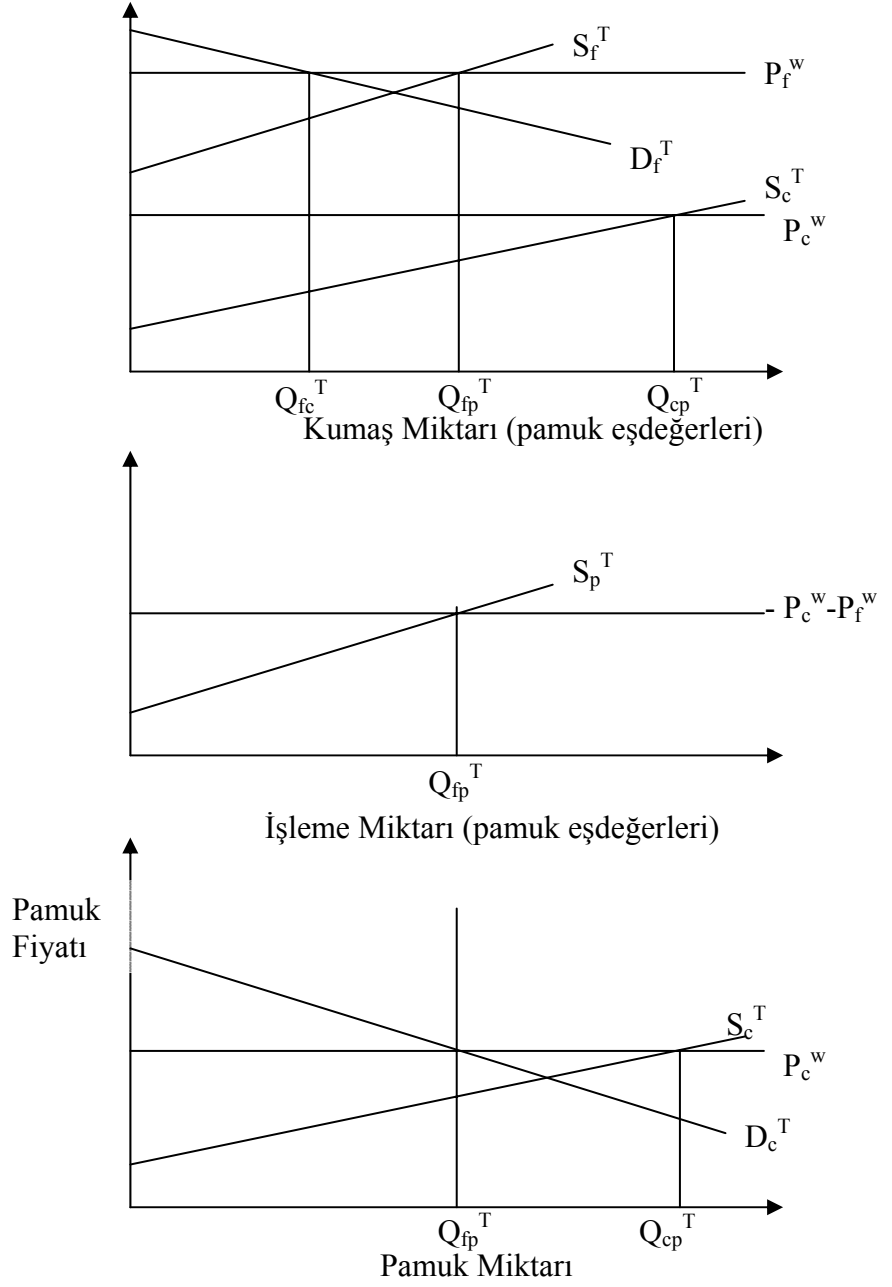
Üretim literatüründe de sıkça göz ardı edilen son girdi ikame kaynağı, firmanın yabancı ikame mallarını üretim sürecinde kullanma yeteneğidir. Bu yetenek, işlem maliyetlerini, taşıma maliyetlerini ve dış ticaret gümrük vergilerini de içeren ithalat maliyetinin bir fonksiyonudur. Ve bu yetenek aynı çeşit yerli ve ithal ürünler arasında kusurlu ikamenin olduğu Armington çerçevesinde ölçülür. Dış ticaret politikasının bir fonksiyonu olduğu için bu ikame çeşidi özellikle önemlidir.

Dikey Model

Bu modelde sektör sadece iki üretim sürecini içerir - pamuk üretimi ve akış yönündeki bütün faaliyetlerin birleştirilmiş şekli (temizleme, iplik üretimi, tekstil imalatı, konfeksiyon imalatı ve perakendecilik). Bu model, birincil üretim ile ürün işleme faaliyetleri arasındaki önemli bağlantıları kolayca göstermemizi sağlar. İplik ve kumaş ticareti, toplam giyim eşyası ihracatının %5'inden daha azını teşkil ettiğinden (Devlet İstatistik Enstitüsü), gerçek durumun makul bir tahminini sağlayabilir.

Bu iki aşamalı dikey model üç panelli bir diyagram kullanılarak gösterilebilir. Şekil 13'te bir serbest ticaret dengesi gösterilmektedir. Üstteki panel giyim eşyası piyasasını temsil etmektedir. Bu örnekte, dünya fiyatının P_f^w ile temsil edildiği küçük bir ülkeyi gösteriyoruz. Türkiye için giyim eşyası yurt içi talebi D_f^T eğrisi tarafından gösterilmektedir. Giyim eşyasının yurt içi arzı S_f^T ile temsil edilmektedir. Giyim eşyası ihracatı, yurt içinde üretilen (Q_{fp}^T) ve tüketilen (Q_{fc}^T) miktarlar arasındaki farktır.

Üretilen ham pamuk için piyasa Şekil 13'ün alt çerçevesinde gösterilmektedir. Bu serbest ticaret ortamında, küçük bir ülke varsayılmaktadır ve dünya (ve yurtiçi) fiyatı P_w^c doğrusu ile temsil edilmektedir. Yurt içi arz eğrisi S_c^T ile fiyatın kesişimi, üretilen Türk pamuğu miktarı olan Q_{cp}^T 'yi belirler. Giyim eşyası birimlerinin, bir birim pamuktan bir birim giyim eşyası üretiliyormuş gibi seçildiğine dikkat edilmelidir.

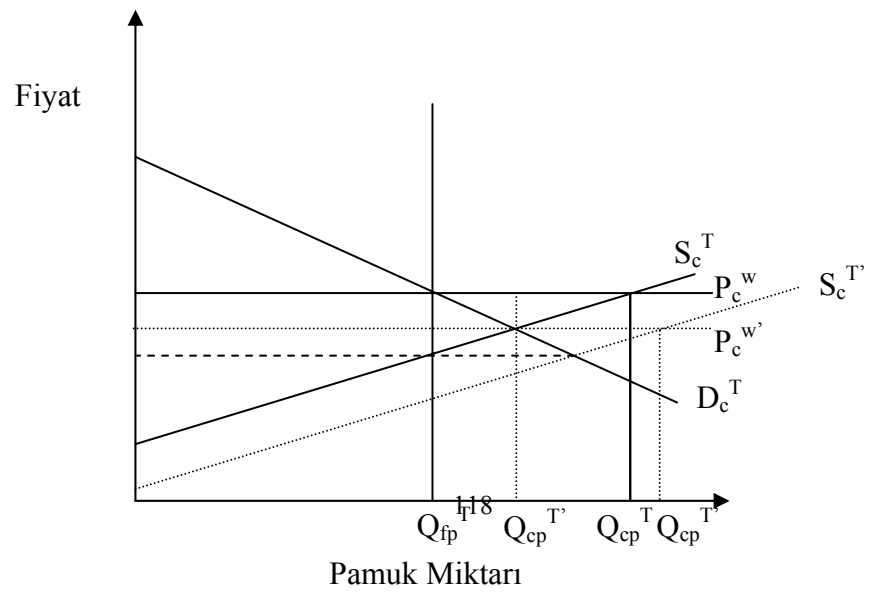
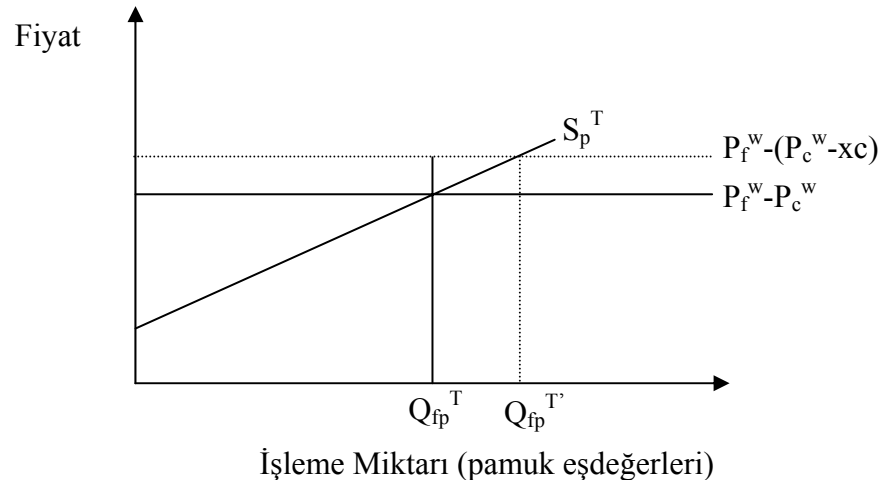
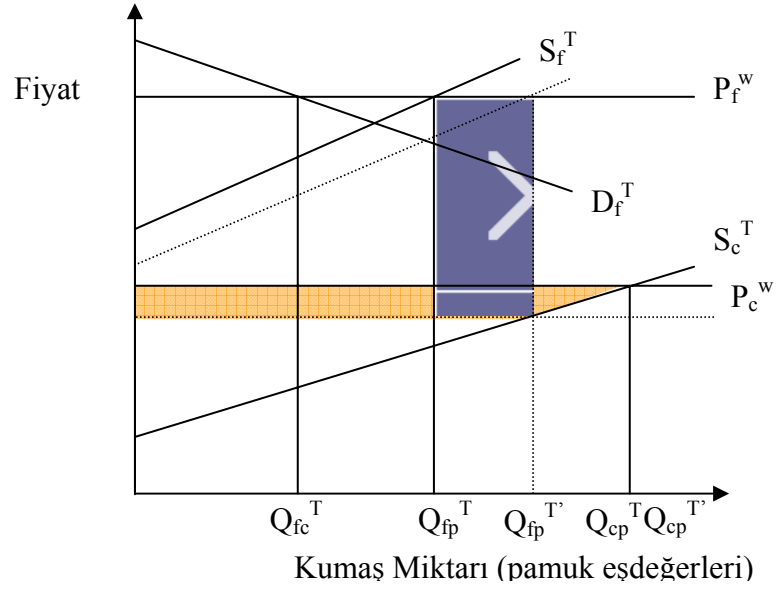
Şekil 13. Serbest Ticaret Pamuk – Konfeksiyon Dikey Modeli

Pamuk sektörü ile nihai giyim eşyası sektörünü birbirine bağlayan ürün işleme sektörü Şekil 13'ün orta panelinde temsil edilmektedir. Ürün işleme hizmetlerine olan talep giyim eşyası ile pamuk fiyatları arasındaki farktır. Küçük ülke ve serbest ticaret varsayımları nedeniyle, ürün işleme hizmetlerine olan bu talep tam esnekliğe sahiptir ve $P_c^w - P_f^w$ tarafından temsil edilmektedir. Değişik brüt kar oranlarında ne kadar ürün işleneceğini gösteren ürün işleme hizmetleri arzı S_p^T arz eğrisince temsil edilmektedir. Bu arz eğrisi yukarıya doğru eğimlidir. Rekabetçi bir endüstrinin marjinal maliyetini veya rekabetçi olmayan bir endüstrinin teklif eğrisini temsil eder.

Hazır giyim piyasası (üstteki panel) ve pamuk piyasası (aşağıdaki panel) ürün işleme hizmetleri kanalıyla birleştirilmiştir. Giyim eşyası arzı S_f^T , ürün işleme arz eğrisi S_p^T ve pamuk fiyatının P_c^w dikey toplamıdır. Benzer biçimde, pamuk için üretilmiş talep giyim eşyası talebi eksi ürün işleme kârıdır. Veya $D_c^T = P_f^w - S_p^T$ dir. Bu dikey bağlantılar, bir kimsenin, her iki piyasada politika olgularını incelemesine izin verir. Bu modelde çeşitli dış ticaret politikalarının etkisi kolayca gösterilebilir. Bunu yaparken, ihraç edilen Ege pamuğu ile, Türkiye'de de üretilen ve önemli miktarlarda ithal edilen düşük kaliteli pamuk arasında ayırım yapılması önemlidir. Önceki modelde olduğu gibi bunlar farklı ürün sınıfları olarak işlem görürler. İlk olarak, hem pamuğu hem de giyim eşyası ihraç edilen Ege pamuğunu göz önünde bulunduralım. Şekil 14'te gösterildiği gibi pamuğa ihracat vergisi konulduğunu düşünelim. İhracat vergisinin etkisi, Türkiye içinde pamuk fiyatlarını düşürmek olacaktır. Pamuk fiyatındaki düşüş, ürün işleme kârını artırır. Bu durum ürün işleme miktarında ve yurt içi giyim eşyası arzında bir artışa neden olur. Bu da sonuçta hazır giyim ihracatında bir artışa yol açar.

Pamuk ihracatı üzerindeki etki hazır giyimdekinin tersidir. Alttaki panelde gösterildiği gibi, ihracata konulan vergi yurt içi fiyatı düşürür. Bu da yurt içi üretimi düşürürken aynı zamanda yurt içi ürün işleme talebini artırır. Üretimdeki azalma ve yurt içi talepteki artış pamuk ihracatını azaltır. Gösterilen olayda, ihracat vergisi yasaklayıcıdır. Öyle ki azalan pamuk üretimi ve artan ürün işleminin bileşimi, pamuk ihracatını tamamen ortadan kaldırır.

Şekil 14'teki üstteki panelin alt kısmındaki gölgeli alanda görüldüğü gibi, ihracat vergisi üretici fazlasını açıkça azaltır. İhracat vergisinin en geniş etkisi işlenen ürün miktarını artırmasıdır. Üstteki panelde gölgelenmiş

Şekil 14: Pamuk İhracat Vergisinin Sektöre Etkisi

dikdörtgen ürün işleme sektörü için brüt artışını temsil eder. Bu alanın bir bölümü ürün işlemecilerin artan üretici fazlasıdır. Ancak, çoğu emek dahil diğer girdilere yapılan harcamalardır. Bu nedenle tarımsal ürün ihracatının vergilendirilmesi, ürün işleme sektöründe istihdam yaratır. Öyle ki bu durum hükümet için önemli bir politik mülahaza olabilir.

Sulama sübvansiyonunun etkisi de Şekil 14 de gösterilebilir. Alttaki panoda arz eğrisi S_c^1 'ye kaydırılmıştır. Bu sübvansiyon ihracat vergisinin neden olduğu üretici fazlasındaki kaybın giderilmesine katkıda bulunur. Sulama sübvansiyonu mevcutken xc ihracat vergisinin artık yasaklayıcı olmadığına dikkat edelim. Sulama sübvansiyonu mevcutken, hükümet ihracat vergisini artırabilir. Daha fazla ürün işleme ve istihdam yaratabilir.

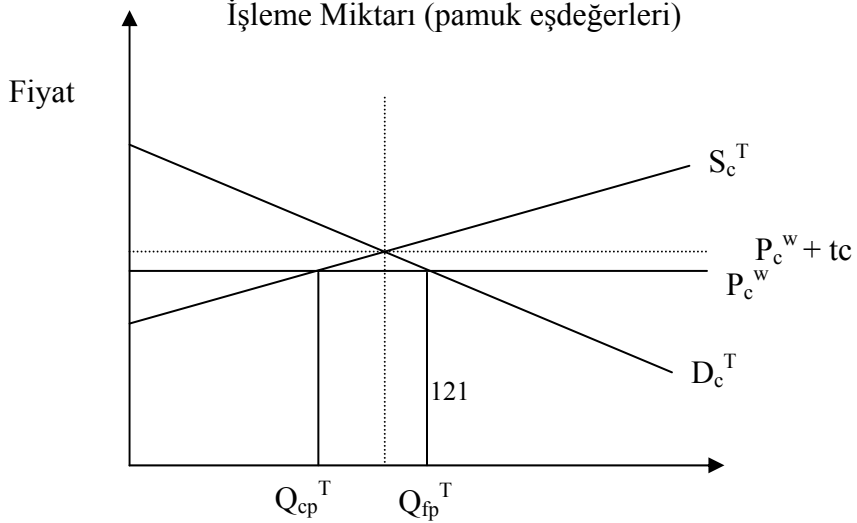
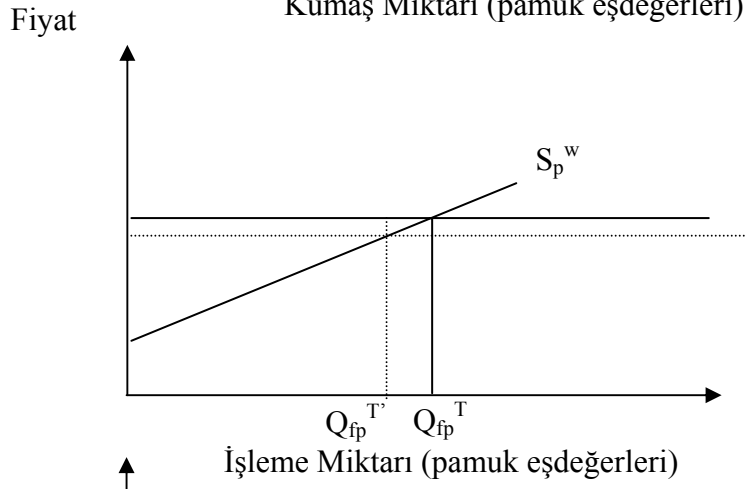
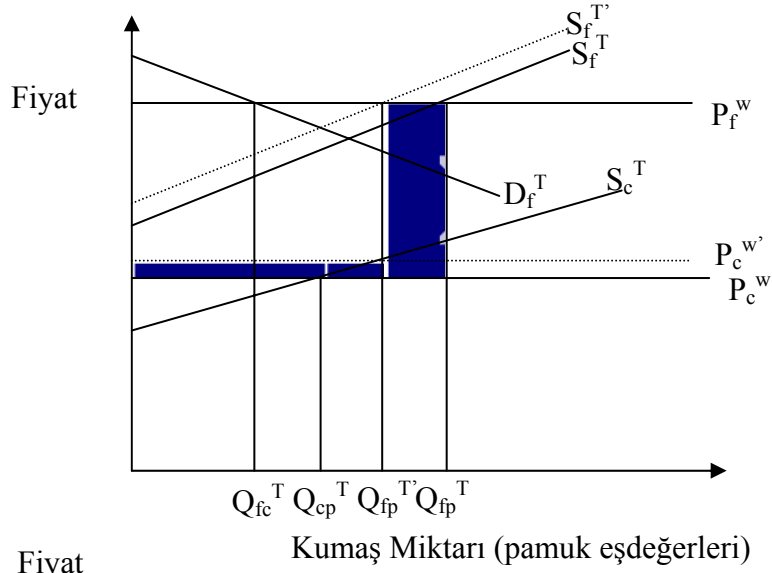
Ege dışı pamuk sektörü için politika uygulaması oldukça değişiktir. 1997'de, yurt içi ürün işleme sektörü 300 tonun üzerinde Ege dışı pamuk ithal etmiştir. Bu durumda yurt içi arz eğrisi dünya fiyatını türetilmiş pamuk talebinden daha düşük bir miktarda keser. Giyim eşyası sektöründe üretim, yurt içi talebi aşar. Fazlası ihraç edilir. Bu durumda gelir yaratan tek araç, pamuğa ithalat vergisi koymaktır. Şekil 15 de gösterildiği gibi, ithalat vergisi ürün işleme sektörüne biraz maliyet yüklese de, üreticilerin yararına olarak yurt içi pamuk fiyatını artırır. İthalat vergisi, hazır giyim üretiminin maliyetini artırarak, ürün işleme ve giyim eşyası ihracatında azalmaya neden olur. Pamuk ithalatına konulan ithalat gümrük vergisi, üretimi artırma ve tüketimi kısma yönündeki ikili etkisiyle, pamuk ithalatını azaltır.

Dış Ticaret Politikasında Yakın Geçmişteki Değişmeler

1994'te pamukta %2 oranında ithalat vergisi ve Ege pamuğu ihracatında 0,60 dolar/kg vergi vardı. Bu politika Ege pamuğu üretimini azalttı. Fakat Ege pamuğu ürün işleme gücünü güçlendirdi. Ege dışı pamuk üretimi üzerinde de az miktarda olumlu etki yaptı ve Ege dışı ürünün işlenmesinde az miktarda bir düşüşe yol açtı.

Ekim 1998'de Türk yetkilileri Ege pamuğundan ihracat vergisini kaldırdılar ve pamuk ithalatına % 5,2'lik bir ithalat vergisi koydular. Yüzeysel olarak, bu hamle Türkiye'deki tekstil ve hazır giyim sektörüne önemli oranda zarar verecekmiş gibi görünüyordu. Hem ithalat vergisi, hem de ihracat vergisinin kaldırılması pamuk üreticilerinin gelirini artırmalıydı. Her iki hamle de ürün işleme karlarını ve giyim eşyası üretimini düşürme eğilimindeydi.

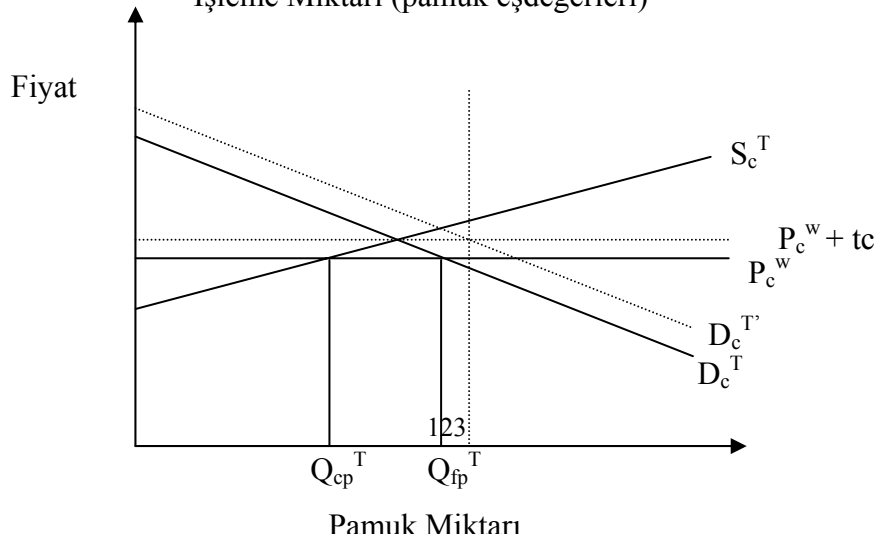
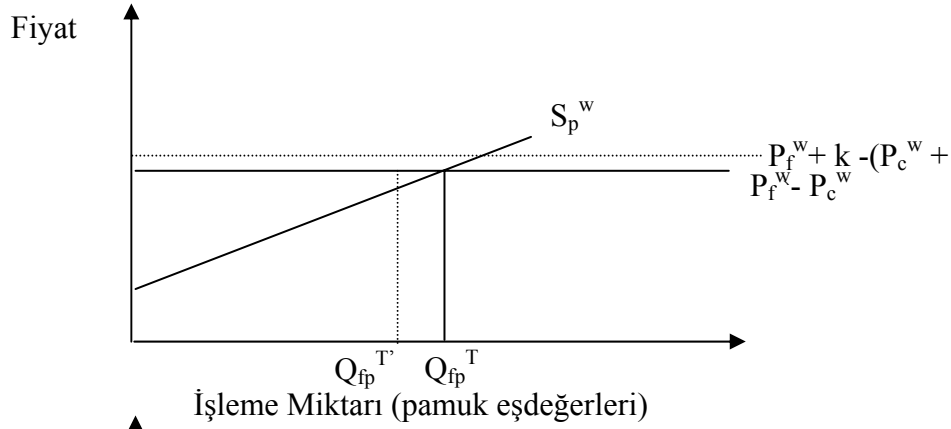
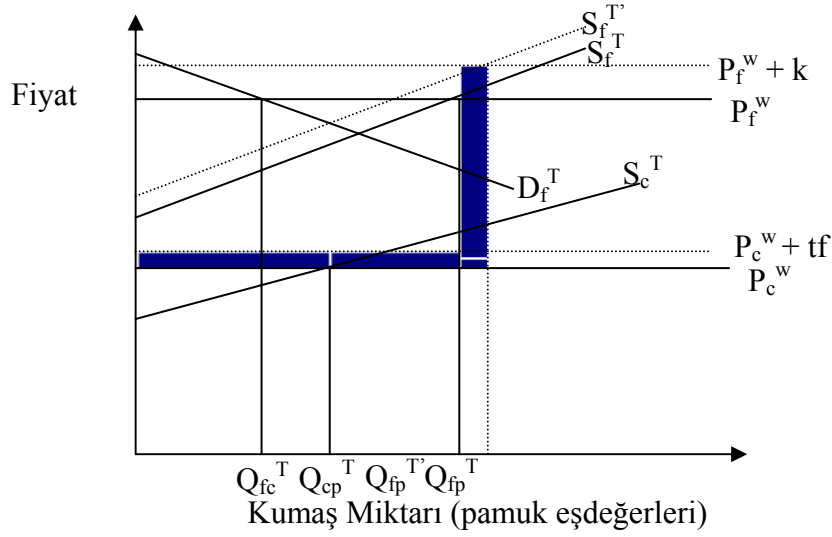
Sadece pamuk piyasasına bakıldığında, pamuk üreticilerinin, ürün işleyicilerinin kesesinden kendilerine rant sağladıkları sonucuna varabilirdi.

Şekil 15: İthalat Vergisinin Pamuğa Yansımaları Etkisi

Gümrük vergisi düzeylerindeki değişiklik AB ile varılan gümrük birliği anlaşması nedeniyle ortaya çıkmıştı. AB Çoklu Elyaf Anlaşmasına taraftı ve halen Tekstil ve Hazır Giyim Anlaşmasına taraftır. Bu nedenle AB hazır giyim için korunmuş bir pazarı temsil etmektedir. Gümrük birliği yoluyla pazara girişte artış sağlanırsa Türk hazır giyim üreticilerinin ürünleri için daha yüksek fiyat almaları olasıdır. Durum böyleyse, gümrük birliğinin hem ürün işleyicilerini hem de pamuk üreticilerini daha iyi duruma getirmiş olması ihtimal dahilindedir. Bu olasılık Şekil 16'da gösterilmiştir. AB piyasalarına giriş, ürün işleyicilerin kârını artırmaya yetecek bir talep artışı sağladığı sürece, pamuk üretimi ve ürün işleme sektörlerinde gelir ve üretim artacaktır. Bu durumda yurt içi fiyat dünya fiyatının üzerine çıkar. Üreticiler daha iyi duruma gelir. Ancak potansiyel olarak ürün işleme sektöründe ürün işleme kârlarını ve üretimi düşürür. İthalat vergisi, AB ile gümrük birliğine girmenin koşullarından birisi olarak, Türk hazır giyim üreticilerinin korunmuş AB piyasalarına daha kolay girebilmeleri için konmuştur. Bu durumda, pamuk fiyatındaki artışla aynı zamanda, giyim eşyası fiyatları artabilirdi. Ve ürün işleyicilerini potansiyel olarak serbest ticarete olacağından daha iyi bir duruma getirebilirdi. Pazara girişteki iyileşme serbest ticaret durumunda olacağından daha yüksek bir ürün işleme kârı ile sonuçlanıyorsa, o zaman gümrük birliği hem hem üreticilere hem de ürün işleyiciler yarar sağlayabilir.

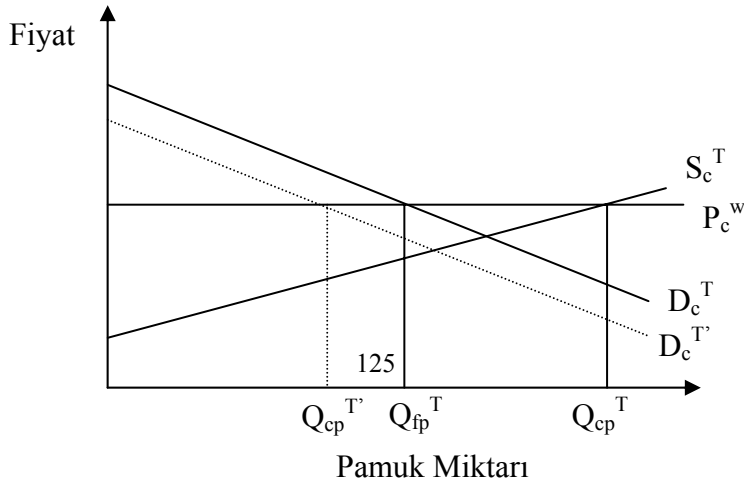
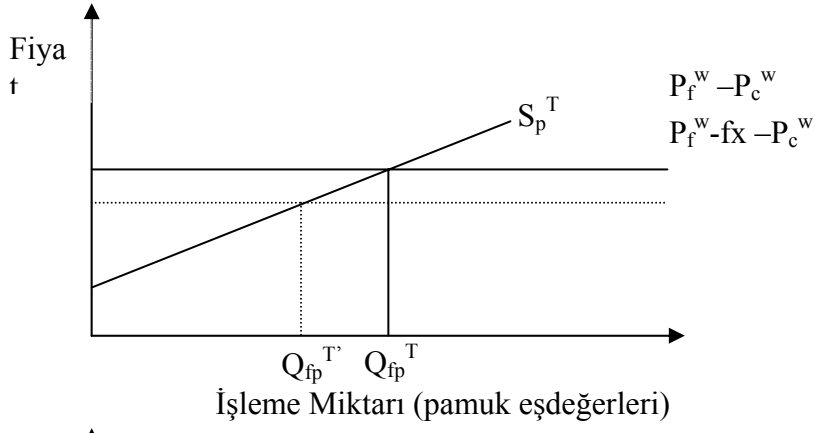
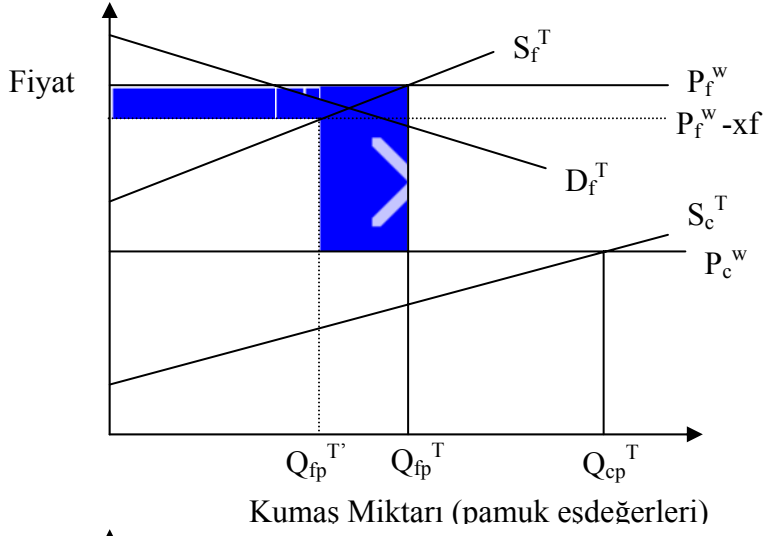
Şekil 16: Pamuk İthal Vergisinin Yansımaları Etkisi ve Giyim Fiyatlarının Artması

Nihai ürün üzerine konulan ihracat vergisinin etkisi Şekil 17'de göstermiştir. Bu durumda, pamukta serbest ticaret devam ettirildiği için pamuk üreticileri vergiden etkilenmezler. Ürün işleyicilerinin brüt geliri üst paneldeki gölgeli alana eşit miktarda azalır. Yurt içindeki tüketiciler düşük giyim eşyası fiyatlarından yararlanırlar.

Özet ve Ayrıntılı Araştırma

Yukarıdaki modelin sonuçları, dış ticaret politikasının pamuk üreticileri ve tekstil üreticileri üzerinde önemli, fakat birbirine zıt etkileri olabileceğini göstermektedir. 13'ten 16'ya kadar olan şekillerde dış ticaret politikalarının çeşitli birleşimleri gösterilmiştir. Bu sonuçlar, diğer olası bileşimlerin yanı sıra Tablo 35'te özetlenmiştir. Ürün işleyicileri pamuk veya giyim eşyası piyasasındaki vergilerden etkilenirken, pamuk üreticilerinin sadece pamuk vergilerinden etkilendiklerine dikkat edilmelidir. Bu nedenle çoklu dış ticaret vergisi uygulamalarının ürün işleyicileri üzerindeki etkisi belirsiz olabilir.

Dış ticaret vergilerinin iki ayrı düzeydeki farklı etkileri, sadece tek bir düzeyin dikkate alınmasından daha karmaşık bir rant arayışı ortamının varlığını akla getirir. Dış ticaret politikası oluşumunun modelini kurmak için, ekonomi politik modellerine, ürün işleme sektöründe rant arayışının katılması gerekir. Tarımsal üreticiler sıklıkla nüfusun büyük çoğunluğunu teşkil ederken, ürün işleme sektörü büyük işverenlerden oluşur. Bunlar siyasi bakımdan güçlü de olabilirler. Eğer her iki grup da gerçekten güçlüyse, hem üreticilere hem de ürün işleyicilerine yardımcı olacak politika birleşimlerini görmek mümkün olabilir. Açıktır ki, bu etkileri, politika oluşturmanın rant arayışı modellerine dahil etmek için yapılması gereken daha çok çalışma vardır.

Şekil 17. İhracat Vergisinin Giyim Üzerindeki Yansımali Etkisi

Tablo 35: Pamuk Üreticileri ve Pamuk İşleyicileri üzerinde Dış Ticaret Politikalarının etkileri

Politikalar	Üretici Fazlası	İşleyici Fazlası
Pamuk İthalat Vergisi	+	-
Pamuk İhracat Vergisi	-	+
Giyim İthalat Tarifesi	0	+
Giyim İhracat Vergisi	0	-
Pamuk İthalat Vergisi/Giyim İthalat Vergisi	+	+ / -
Pamuk İthalat Vergisi/Giyim İhracat Vergisi	+	- / -
Pamuk İhracat Vergisi/Giyim İthalat Vergisi	-	+ / +
Pamuk İhracat Vergisi/Giyim İhracat Vergisi	-	+ / -

Burada sunulan incelemede pamuk üretimi ve pamuk işleme faaliyetleri üzerinde riskin etkileri göz ardı edilmiştir. Üreticiler ve işleyiciler fiyat riskiyle baş etmek için sınırlı sayıda piyasa aracına sahipse, risk özellikle önemli olabilir. Önerilmiş bulunan pamuk vadeli işlem piyasasının işlemeye başlaması, ABD'de olduğu gibi, işlem maliyetlerini ve katılımcılar tarafından karşılaşılan riskleri azaltacaktır. Bu maliyetlerin azalması daha çok yatırım yapılmasına yol açacaktır. Politika riski de önemli olabilir. Bu etkileri incelemek için ek analize ihtiyaç duyulmaktadır.

Pamuk Pazarlamasına İlişkin Düşünceler:

- Türkiye'de pamuk vadeli işlem piyasası yoktur. Böyle bir piyasanın kurulmasının etkileri incelenmektedir.
- Pamuk borsaları, esas itibarıyla, buldukları yerlerde mal ticareti kayıt büroları gibi faaliyet göstermektedirler.

- Alışveriş bir borsada kaydedilmişse, işlem vergisi % 4 yerine % 2 olur. Borsalar için kayıt ücreti esas gelir kaynağı olduğundan, her il kendi borsasına sahip olmayı istemektedir. İzmir, pamuk açısından bir parça değişiktir. Her gün, tellallık sisteminde, bir fiyat belirleme seansı vardır.
- İzmir Ticaret Borsasındaki işlemler, yüz yüze ticaret diye adlandırılır. Takas sistemi yoktur. Spekülatörlerin borsaya girmesinin önündeki en büyük engel budur.
- Belirsiz ticaret uygulamaları da söz konusudur. Ticaret terimleri çok iyi belirlenmemiştir.
- Ticaretin yapılmasıyla, fiyatların veri aktarıcıları tarafından fiyatların açıklanması arasında bir gecikme vardır.

Pamuk borsasının verimliliği şu yollarla artırılabilir.

1. Ana ürünlerin standartları yeniden tanımlanmalıdır. Bunlar basit ve esnek olmalı ve uluslararası kabul görmelidir.
2. Garantili Antrepo Teslimat Makbuzları (ATM) kullanılarak mallar fiziki olmaktan çıkarılmalıdır.
3. ATM ticareti yerine numuneye dayalı ticaret başlamalıdır.
4. Simsar ve Simsarlık Firması kavramı açıkça tanımlanmalıdır.
5. Açık ve basit borsa kural ve düzenlemeleri olmalıdır.
6. Birçok konu komiteler kanalıyla çözümlenmelidir.
7. Bir takas odası olmalıdır.
8. Borsanın bir hakemlik komitesi olmalıdır.
9. ATM'lerin alınıp satılması, anında fiyat ilanını temin amacıyla en azından yarı elektronik olarak yapılmalıdır.

10. Takas odasının iflası durumunda kullanılmak üzere, borsa garanti edilmiş fonlara sahip olmalıdır.
11. Pamuk vadeli işlemler borsası açılırsa, Amerikan deneyimi kullanılarak, pamuk pazarlama ve fiyatlandırmasında verimlilik artırılabilir.

SONUÇLAR

Türkiye’de devlet politikaları ve devlet ticareti konusundaki incelememizin başlıca sonuçlarından biri, politikanın KİT’ler veya TSKB’ler

tarafından değil devlet tarafından belirlendiğidir. Öte yandan, tarım politikası fiyat, gelir desteği ve belirli bölgesel dağılım sorunları üzerinde odaklanırken, gıda politikasının kapsamı tarımın ötesine geçmektedir. KİT'ler ve TSKB'ler ürün işleme ile yoğun olarak uğraşırken, aynı zamanda, üreticiler için destekleme ajanları olarak faaliyet gösterirler. Ürün işlemenin düzeyi, fiyat desteğini düzeyi, ürün işleme sektörünün verimliliği, ürün işlemeyle ilişkili devlet sübvansiyonları ile işlenmiş ürün ve ham madde ithalat ve ihracatını etkileyen dış ticaret politikalarını içeren birkaç etmenden etkilenir.

Genel olarak, Türkiye'de üreticilerin ihracat vergisi, aşırı değerli döviz kurları gibi çeşitli yollarla vergilendirildiğine inanılır. Ancak, en azından 1990'dan bu yana, durumun böyle olmadığını tespit ettik. Malların birçoğunda üreticiler, serbest ticaret durumuna kıyasla anlamlı transferlerden yararlanıyorlardı. Bu, sulama, gübre ve kredilerde girdi sübvansiyonunu da içeren birkaç şekilde gerçekleşiyordu. Ancak, devlet politikasının bir yan etkisi olarak, özellikle buğday, tütün ve fındıkta birikmiş fazla stoklar vardır. Gelecekte bu fazlaların önlenmesi için Türkiye'nin tarım politikaları daha esnek olmalıdır.

Birçok durumda uygulanan politika, genellikle, ticareti saptırıcı değildir. KİT'ler ve Birliklerin faaliyetleri de genellikle ticareti çarptmamaktadır. Rant arama faaliyetlerinin ihmal edilebilir olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, ne KİT ler ne de Birlikler yurt içi veya uluslararası fiyatları önemli oranda etkilemektedir. Özel sektörden gelen rekabet hissedilir hale gelmiştir ve artması olasıdır. Hükümet Birliklerin alıp sattığı malları desteklemekten çekilirse, bu kuruluşların ABD'deki başarılı kooperatiflere benzer biçimde faaliyet göstermek zorunda kalmaları olasıdır. Ancak, yaşayabilmeleri için piyasa payları şimdiki düzeylerinin üzerine çıkmalıdır.

Özelleştirme konusundaki tartışmalar çok boldur. Pamuk, özelleştirmenin hızla gerçekleştiği bir örnektir. TARİŞ'teki istihdam hızla düşmüş olup ABD tipi bir kooperatifçiliğin unsurları ortaya çıkmaktadır. Birliklerin birçoğu verimli olabilecekleri boyuttan çok küçüktür ve gelecekte birçoğunun birleşmesi olasıdır. Ürün işleme sektöründe özelleştirme devam etmektedir. Fındık gibi bazı sektörlerde, özel sektör ürün işleyicileri en büyük piyasa payına sahiptirler. Daha fazla özelleştirmenin derecesi KİT'ler ve TSKB'lerin verimli çalışması da dahil birçok etmene bağlıdır. Bu konuya, söz konusu olan istihdam düzeyi üzerine odaklanarak değindik. Verimsizlikleri, büyük ölçüde aşırı istihdamdan ve teknik ve pazarlama becerilerinin düşük

olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye’de özel firmaların verimliliği ile rakipleri olan KİT’ler ve Birliklerin verimliliği arasında belli başlı farklar olup olmadığının belirlenmesi için, bu alanda daha çok çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı zamanda, bazı politikalara (gıda güvenliği gibi) devletin müdahale etmesi gerektiğini kabul etmek önemlidir. Bu nedenle, özelleştirmenin hangi hızla yapılmasına izin verileceğini belirlemek için, politika çizilmesindeki karşılıklı bağımlılık ve devlet kuruluşlarının rolü dikkate alınmalıdır.

Türk tarımının bir özelliği, çok sayıda üreticinin, fındık çay ve tütün dahil birçok malla uğraşıyor olmalarıdır. Fiyat ve gelir politikalarının çok sayıda üreticiyi kırsal alanda tutma amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Amaç bu olunca, KİT’leri ve TSKB’leri özelleştirmenin etkisiyle, kamu sektörü istihdamının ve ürün işleme faaliyetlerinin azalacağı söylenebilir ve bunlar toplam kamu harcamalarında bir azalmaya yolaçacaktır. Yürürlükteki tarım politikasının büyük bir çiftçi nüfusunu desteklemekte en verimli yol olup olmadığı, hattâ bunun tarım politikasının birincil amacı olmasının gerekip gerekmediği sorusuna bu raporda değinilmemiştir.

KAYNAKÇA

Allen, Roy, Claudia Dodge ve Andrew Schmitz. "Voluntary Export Restraints as Protection Policy." *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 65, No. 2 (Mayıs 1983), ss. 291-297.

- Alston, J.M. ve G.M. Scobie. Distribution of Research Gains in Multistage Production Systems: Comment. *Amer.J. Agr.Econ.* 65 (1983): 353-56.
- Alston, J.M. ve J.D. Mullen. Economic Effects of Research into Traded Goods: The Case of Australian Wool. *J.Agr.Econ.* 43 (1992): 268-78.
- Alston, J.M. Research Benefits in a Multimarket Setting: A Review. *Rev.Mktg.Agr.Econ.* 59 (1991): 23-52.
- Andrew, Kirby Moulton, Allan Buckwell ve Sofia Davidova (Der.) Kluwer Academic Publishers. 1994.
- Bieri, Jurg ve Andrew Schmitz. "Export Instability, Monopoly Power, and Welfare." *Journal of International Economics*, Vol. 3, No. 4 (Kasım 1973), ss. 389-396.
- Bieri, Jurg ve Andrew Schmitz. "Market Intermediaries and Price Instability: Some Welfare Implications." *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 56, No. 2 (Mayıs 1974), ss. 280-285.
- Buckwell, A., N. Ivanova ve S. Davidova. "Price Policies During Transformation." *Privatization of Agriculture in New Market Economies: Lessons from Bulgaria*. Schmitz,
- Carter, Colin A., R.M.A. Loyns ve Derek Berwald "Domestic Costs of the Canadian Wheat Board." *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 80, No. 2 (Mayıs 1998), ss. 313-324
- Çakmak, E.H., E. Yeldan ve O. Zaim. "The Rural Economy Under Structural Adjustment and Financial Liberalization." *Canadian Journal of Development Studies*. XVII(3):427-447. 1996.
- Chambers, Robert G. ve Daniel H. Pick. "Marketing Orders as Nontariff Trade Barriers." *American Journal of Agricultural Economics*. Vol. 76, No. 1. ss. 47-54. Şubat 1994.

- Cramer, Gail, L ve Jensen, Clarence W. *Agricultural Economics and Agribusiness*. Sixth Edition. "Marketing Agricultural Commodities." Chapter 12, ss. 309-340. John Wiley & Sons, Inc. 1994.
- FAO. "Assistance for Agricultural Policy Reform in Turkey: Relating to GATT and EU Agreements." Draft Report for Project TCP/TUR/4452. Mayıs 1997.
- Freebairn, G.W., Davis. J.S. ve G.W. Edwards. Distribution of Research Gains in Multistage Production Systems. *Amer.J.Agr.Econ.* 64 (1982): 39-46.
- Freebairn, G.W., Davis. J.S. ve G.W. Edwards. Distribution of Research Gains in Multistage Production Systems: Reply. *Amer.J.Agr.Econ.* 65(1983): 357-59.
- Gürkan, A.A. ve H. Kasnakoğlu. "The Political Economics of Agricultural Price Support in Turkey: An Empirical Assessment." *Public Choice*. 70:277-298. 1991.
- Herruzo, A.D. Producer Benefits from Technology: Induced supply Shifts in the EC Cotton Regime. *J.Agr.Econ.* 42(1992): 56-63.
- Holloway, G.J. Distribution of Research Gains in Multistage Production Systems: Further Results. *Amer.J.Agr.Econ.* 71(1989): 338-43.
- Hueth, Darrell L. ve Andrew Schmitz. "International Trade in Intermediate and Final Goods: Some Welfare Implications of Destabilized Prices." *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 84, No. 3 (Ağustos 1972), ss. 351-365.
- Just, Richard E., Andrew Schmitz ve David Zilberman. "Price Controls and Optimal Export Policies Under Alternative Market Structures." *American Economic Review*, Vol. 69, No. 4 (Eylül 1979), ss. 706-714.
- Just, Richard E., Darrell L. Hueth ve Andrew Schmitz. *Applied Welfare Economics and Public Policy*. Prentice-Hall, Inc. 1982.

- Karagiannis, G. ve K. Velentzas. Habits and Empirical Analysis of Demand for Six Aggregate Commodity Groups in Greece. *Spoudai* 43(1993): 139-54.
- Karagiannis, G. Katranidis, S. ve K. Velentzas. Production Structure of Cotton Farms in Greece: A Regional Analysis of Returns to Scale. 44th Seminar of EAAE, Selanik, 11-14 Ekim, 1995a.
- Kraft, Daryl F., Hartley Furtan ve E. W. Tyrchniewicz. Performance Evaluation of the Canadian Wheat Board. Canadian Wheat Board. Ocak 1996.
- Krueger, A. "The Political Economy of Rent Seeking." *American Economic Review*, Vol. LXIV, (June 1974):291-303 ss.
- Leu, Gwo-Jiun M., Andrew Schmitz ve Ronald D. Knutson. "Gains and Losses of Sugar Program Policy Options." *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 69, No. 3, (Ağustos 1987), ss. 591-602.
- McCorriston, Steve. "Import Quota Licenses and Market Power." *American Journal of Agricultural Economics*. Vol. 78, No.2. ss. 367-372. Mayıs 1996.
- Mergos, G.J. ve G.J. Donatos. Consumer Behaviour in Greece: An Application of the Almost Ideal Demand System. *Appl.Econ.* 21(1989): 983-93.
- Mueller, Willard F., Peter G. Helmberger ve Thomas W. Paterson. *The Sunkist Case: A Study in Legal-Economic Analysis*. D.C. Heath and Company. 1987.
- Mullen, J.D., Alston, J.M. ve M.K. Wohlgenant. The Impact of Farm and Processing Research on the Australian Wool Industry. *Aust.J.Agr.Econ.* 33(1989): 32-47.
- Mullen, J.D., Wohlgenant, M.K. ve D.E. Farris. Input Substitution and the Distribution of Surplus Gains from Lower Beef Processing Cost. *Amer. J.Agr.Econ.* 70(1988): 245-54.
- Muth, R.F. The Derived Demand for a Productive Factor and the Industry Supply Curve. *Oxf.Econ.Pap.* 16(1964): 221-34.

- OECD. *National Policies and Agricultural Trade: Country Study, Turkey*. OECD. Paris, Fransa. 1994.
- Olgun, H. "Some Aspects and Consequences of the Agricultural Price Interventions in Turkey." *European Review of Agricultural Economics*. 16(3):391-410. 1989.
- Olgun, H. "Turkey." *The Political Economy of Agricultural Pricing Policy*. Vol. 3: Africa and the Mediterranean. Der: A. Krueger, M. Schiff ve A. Valdés. The John Hopkins University Press. 1991.
- Schmitz, A ve T. Schmitz. "Supply Management: The Past and the Future", *Canadian Journal of Agricultural Economics*, Temmuz 1994.
- Schmitz, A., H. Furtan, H. Brooks ve R. Gray. "The Canadian Wheat Board: How Well Has It Performed?" *Choices*. First Quarter, 1997. (Yayımlanacak)
- Schmitz, Andrew ve Alex McCalla. "The Canadian Wheat Board." *Agricultural Marketing Boards: Prices, Profits, and Patterns*. Edited by Sidney Hoos. Ballinger Publishing Company, Chapter 4, ss. 79-99. 1979.
- Schmitz, Andrew, Robert S. Firsch ve Jimmie S. Hillman. "Agricultural Export Dumping: The Case of Mexican Winter Vegetables in the U. S. Market." *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 63, No. 4 (Kasım 1981), ss. 645-655.
- Schmitz, Andrew. "Economic Performance of the Canadian Wheat Board: Myth and Reality." A report submitted to Brian H. Hay, Senior Counsel, Dept. of Justice, Government of Canada. Ağustos 1996.
- Schmitz, Andrew. "GATT and Agriculture: The Role of Special Interest Groups." *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 70, No. 5 (Aralık 1988), ss. 994-1005.
- Schmitz, Andrew. "Supply Management and GATT: The Role of Rent Seeking." *Canadian Journal of Economics*. Vol. 43, ss. 581-586.

- Schmitz, Andrew. "Marketing Institutions in International Commodity Markets." *Southern Journal of Agricultural Economics*, Vol. 18, No. 1 (Temmuz 1986), ss. 41-48.
- Schmitz, Andrew. "Supply Management in Canadian Agriculture: An Assessment of the Economic Effects." *Canadian Journal of Agricultural Economics*, Vol. 31 (Temmuz 1983), ss. 135-152.
- Schmitz, Andrew, Richard Gray, Troy Schmitz and Gary Storey. "The CWB and Barley Marketing: Price Pooling and Single-Desk Selling" Canadian Wheat Board, Ocak 1997.
- Schmitz, T.G ve W. Koo. "An Economic Analysis of International Feed and Malting Barley Markets: An Econometric Spatial Oligopolistic Approach." Agricultural Economics Report No. 357. Dept. of Agricultural Economics, Agricultural Experiment Station, North Dakota State University, Fargo, ND 58105-5636, Eylül 1996.
- Schmitz, T.G., A. Schmitz ve C. Dumas. "Gains from Trade, Inefficiency of Government Programs and the Net Economic Effects of Trading." *Journal of Political Economy*. (Mart 1997)
- Schmitz, A. ve H. Furtan "State Trading, Trade Distortions and GATT" in *World Agricultural Trade* Yıldırım, T. ve diğerleri (der.), (yayımlanacak), Ekim 1998.
- Schmitz, A., H. Furtan ve K. Baylis "State Trading Enterprises and the WTO" *CHOICES*'a sunulmuştur, Aralık 1998.
- Summer, Daniel A. ve Christopher A. Wolf. "Quotas Without Supply Control: Effects of Dairy Quota Policy in California." *American Journal of Agricultural Economics*. Vol. 78, No. 2. ss. 354-366. Mayıs 1996.
- Turnovsky, Stephen J., Haim Shalit ve Andrew Schmitz. "Consumer's Surplus, Price Instability, and Consumer Welfare." *Econometrica*, Vol. 48, No. 1 (Ocak 1980), ss. 135-152.
- Van Kooten, G. C. ve Andrew Schmitz. "Commodity Price Stabilization: The Price Uncertainty Case." *Canadian Journal of Economics*, Vol. 18, No. 2 (Mayıs 1985), ss. 426-434.

- Van Kooten, G. C., Andrew Schmitz ve W. H. Furtan. "The Economics of Storing a Non-Storable Commodity." *Canadian Journal of Economics*, Vol. XXI, No. 3 (1988), ss. 579-586.
- Vercammen, J. ve A. Schmitz. Supply Management and Import Concessions. *Canadian Journal of Economics* 25:957-971, 1992.
- Voon, T.J.P. A Cross-Commodity Appraisal of Demand-Raising Research Benefits: Pork and Chicken in Australia. *J.Agr.Econ.* 43(1992): 243-47.
- Wohlgenant, M.K. Distribution of Gains from Research and Promotion in Multi-Stage Production Systems: The Case of the US Beef and Port Industries. *Amer.J.Agr.Econ.* 75(1993): 642-51.
- Yıldırım, T., A. Schmitz ve H. Furtan, Editors. *World Agricultural Trade: Implications for Turkey*. Yayımlanacak, Westview Press.
- Yıldırım, Tülay, W. Hartley Furtan ve Alper Güzel. "A Theoretical and Empirical Analysis of Wheat Policy in Turkey." *World Agricultural Trade*. Yıldırım, T., A. Schmitz ve H. Furtan (der.), yayımlanacak, Ekim 1998.

EK A: TEKEL'İN PERSONEL RAKAMLARI

Tablo A1. Tekel'in Personel Rakamları: 1995 - 1997.

	1995	1996	1997
Genel Müdürlük ve Birimleri			
Memurlar	151	140	139
Sözleşmeli Personel	365	344	392
Daimi İşçiler	192	169	155
Mevsimlik İşçiler	53	45	52
Toplam	761	698	738
Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticaret Müessesesi			
Memurlar	104	107	132
Sözleşmeli Personel	1.090	1.230	1.353
Daimi İşçiler	10.336	9.252	8.935
Mevsimlik İşçiler	8.326	9.587	8.028
Toplam	19.856	20.176	18.448
Sigara Sanayii Müessesesi			
Memurlar	64	58	54
Sözleşmeli Personel	329	319	377
Daimi İşçiler	7.695	7.138	6.636
Mevsimlik İşçiler	117	120	332
Toplam	8.205	7.635	7.399
Tuz Sanayii Müessesesi			
Memurlar	32	21	18
Sözleşmeli Personel	122	130	171
Daimi İşçiler	558	500	464

Mevsimlik İşçiler	872	(**) 2.172	593
Toplam	1.584	2.823	1.246

Alkollü İçkiler Sanayii Müessesesi

Memurlar	72	68	59
Sözleşmeli Personel	362	347	461
Daimi İşçiler	2.827	2.564	2.606
Mevsimlik İşçiler	935	1.111	1.139
Toplam	4.196	4.090	4.265

Pazarlama ve Dağıtım Müessesesi

Memurlar	235	173	111
Sözleşmeli Personel	2.759	2.378	2.402
Daimi İşçiler	2.950	2.712	2.441
Mevsimlik İşçiler	376	313	166
Toplam	6.320	5.576	5.120

Memurlar	658	567	513
Sözleşmeli Personel	5.027	4.748	5.156
Daimi İşçiler	24.558	22.335	21.237
Mevsimlik İşçiler	10.679	13.348	10.310
GENEL TOPLAM	40.922	40.998	37.216

(*) Personel rakamları Aralık ayı sonu itibariyledir.

(**) Bu rakama Çamaltı ve Ayvalık Tuzlalarındaki gündelikçi işçiler dahildir.

Kaynak: TEKEL 97 Yıllık Faaliyet Raporu s. 25

EK B: TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNİN İŞ HACMİ VE BİRLİKLER'E AİT DİĞER SEÇİLMİŞ VERİLER

Tablo B1. Ham Pamuk Üretimi – TARIŞ

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Toplam Üretim İçindeki Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
1985	1.500.000	165.881	11,1	232	29	41.361.378
1987	1.450.000	76.381	5,3	345	21	48.072.345
1989	1.580.000	121.531	7,7	1.560	79	206.636.000
1991	1.540.000	227.787	14,8	3.500	63	842.700.000
1993	1.561.441	251.237	16,1	5.750	3	1.566.968.777
1995	2.182.637	159.383	7,3	40.000	60	6.889.928.012
1997	2.049.751	170.137	8,3	140.000	100	24.904.847.414

Tablo B2. Ham Pamuk Üretimi – ÇUKOBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Miktarın Üretim İçindeki Payı (%)	Alınan Top. Üretim İçindeki Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
1985	1.500.000	147.089	9,8		212	25	33.179.191	
1987	1.450.000	3.874	0,3		325	20	2.153.352	
1989	1.580.000	105.622	6,7		1.510	80	161.275.596	
1991	1.540.000	237.354	15,4		3.350	63	802.354.341	
1993	1.561.441	129.242	8,3		5.350	0	738.771.752	
1995	2.182.637	83.414	3,8		34.000	79	2.907.951.603	
1997	2.049.751	64.420	3,1		120.000	100	7.679.173.975	

Tablo B3. Ham Pamuk Üretimi – ANTBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Miktarın Toplam Üretim İçindeki Payı (%)	Alınan Üretim İçindeki Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
1985	1.500.000	84.001	5,6		232	29	21.597.225	
1987	1.450.000	40.908	2,8		345	21	25.671.045	

7							
1989	1.580.000	57.411	3,6		1.560	79	90.614.931
1991	1.540.000	51.116	3,3		3.500	63	193.125.250
1993	1.561.441	46.749	3,0		5.750	3	298.693.503
1995	2.182.637	61.806	2,8		40.000	82	2.520.388.365
1997	2.049.751	42.742	2,1		140.000	100	5.937.353.212

Tablo B4. Fındık Üretimi (Kabuklu) – FİSKOBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Miktarın Üretim İçindeki Payı (%)	Alınan Top. İçindeki	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan Değeri
1985	180,000	11,921	6.6		675	181	8,095,063	
1987	280,000	20,887	7.4		1,200	71	24,967,757	
1989	550,000	307,807	56.0		2,650	33	851,849,723	
1991	315,000	85,145	27.0		5,600	60	480,114,449	
1993	305,000	2,216	0.7		14,200	58	43,697,636	
1995	455,000	34,291	7.5		80,000	78	2,804,676,871	
1997	410,000	–	–		–	–	–	

Tablo B5. Çekirdeksiz Kuru Üzüm Üretimi – TARİŞ

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Aldığı Miktar (Ton)	Satın Miktarın Üretim İçinde ki Payı (%)	Alınan Top. Üretim İçindeki Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
1985	120,000	22,255	18.5		290	45	6,560,991	
1987	100,000	19,548	19.5		570	43	12,203,196	
1989	138,000	31,665	22.9		1,700	70	63,332,000	
1991	135,000	22,693	16.8		3,600	60	91,328,000	
1993	159,487	93,110	59.1		9,500	53	964,348,198	
1995	179,000	31,772	37.7		40,000	100	1,223,399,980	
1997	210,816	63,324	30		169,000	94	10,478,491,573	

Tablo B6. Kuru İncir Üretimi – TARİŞ

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Aldığı Miktar (Ton)	Satın Miktarın Üretim İçindeki Payı (%)	Alınan Top. Üretim İçindeki Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
1985	55,400	16,806	30.3		190	41	233,211	
1987	49,000	6,492	13.2		400	54	1,775,248	
1989	49,500	19,845	40.1		1,400	75	24,843,000	

1991	49,800	3,436	6.9	3,150	62	11,396,000
1993	44,613	4,729	10.6	12,000	60	59,212,556
1995	49,975	3,836	9.7	57,500	125	246,383,846
1997	45,225	3,408	7.5	200,000	122	665,532,465

Tablo B7. Ayçiçeği Üretimi – TRAKYABİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Üretim Payı (%)	Alınan Miktarın İç. Üretim Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
1985	800,000	238,792	29.8		140	27	34,178,152
1987	1,100,000	165,629	15.1		215	28	610,316
1989	1,250,000	452,099	36.2		650	76	302,227,536
1991	800,000	298,967	37.4		1,500	76	452,234,000
1993	815,000	288,174	35.4		4,000	60	1,155,523,097
1995	900,000	196,499	21.8		18,000	89	3,536,991,972
1997	900,000	356,793	39.6		65,000	86	24,169,462,605

Tablo B8. Ayçiçeği Üretimi – KARADENİZBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim	Birliğin Satın Aldığı Miktar	Satın Alınan Miktarın	Alınan Miktarın İç. Üretim Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Alınan Miktarın Değeri
-----	---------------	------------------------------	-----------------------	-------------------------------------	------------------------------------	---------------------------------------	------------------------------

	(Ton)	Aldığı Miktar (Ton)	Toplam Üretim İçindeki Payı (%)	Fiyatı (TL/Kg)	Fiyat Artışı (%)	(1000 TL)
1985	800,000	57,012	9.1	140	27	8,135,937
1987	1,100,000	32,049	2.9	215	28	6,890,613
1989	1,250,000	70,437	5.6	650	76	47,005,479
1991	800,000	28,037	3.5	1,500	96	42,176,996
1993	815,000	38,056	4.9	4,000	60	154,633,061
1995	900,000	42,983	4.8	18,000	89	773,709,984
1997	900,000	39,077	4.3	65,000	86	2,640,829,235

Tablo B9. Zeytinyağı Üretimi – TARİŞ

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliği n Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Miktarın Toplam Üretim İçindeki Payı (%)	Alınan Üretim Payı	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Yıla Fiyat Artışı (%)	Önceki Göre Artışı	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan Değeri
1985	70,000	13,445	19.2		675	69		9,797,249	
1987	55,000	1,130	2.1		1,350	80		1,368,699	
1989	35,000	5,670	16.2		4,000	111		20,429,000	
1991	60,000	19,358	32.3		8,500	63		181,030,000	

1993	47,000	1,739	3.7	21,500	65	38,254,406
1995	52,000	4,019	7.7	170,000	286	716,204,352
1997	40,000	4,694	11.7	290,000	4	1,347,795,240

Tablo B10. Zeytinyağı Üretimi – GÜNEYDOĞUBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Miktarın Üretim İçindeki Payı (%)	Alınan Top. Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Yıla Fiyat Artışı (%)	Önceki Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın (1000 TL)	Alınan Değeri
1985	70,000	30	0.0		675	69		15,900	
1987	55,000	–	–		1.350	80		–	
1989	35,000	182	0.5		4,000	111		724,034	
1991	60,000	808	1.3		8,500	63		6,844,651	
1993	47,000	344	0.7		21,500	65		8,347,694	
1995	52,000	–	–		–	–		–	
1997	40,000	–	–		–	–		–	

Tablo B11. Soya Fasulyesi Üretimi– ÇUKOBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Miktarın Üretim İç. Payı (%)	Alınan Top. İ. Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Yıla Fiyat Artışı (%)	Önceki Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın (1000 TL)	Alınan Değeri
-----	---------------------	------------------------------------	------------------------------------	-------------------------	------------------------------------	---------------------------	------------------------------	--------------------------	---------------

198 5	125,000	64,605	51.7	132	39	8,886,391
198 7	250,000	93,790	37.5	200	23	18,872,797
198 9	161,000	74,857	46.5	630	80	49,713,122
199 1	110,000	19,267	9.3	1,300	63	13,468,754
199 3	63,000	42,298	67.1	4,000	54	175,787,083
199 5	75,000	28,589	38.1	15,000	58	428,848,884
199 7	40,000	14,868	37.2	58,000	97	862,396,142

Tablo B12. Soya Fasulyesi Üretimi– KARADENİZBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Üretim Payı (%)	Satın Alınan Miktarın Top. İç. Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
198 5	125,000	2,052	1.6	132	29		295,770
198 7	250,000	3,264	1.3	200	23		652,852
198 9	161,000	2,843	1.8	630	80		1,914,622
199 1	110,000	1,862	1.7	1,300	63		2,575,500
199 3	63,000	3,974	6.3	4,000	54		16,749,727
199 5	75,000	1,694	2.3	15,000	58		25,412,025
199	40,000	957	2.4	60,000	100		57,457,320

Tablo B13. Yer Fıstığı Üretimi – ÇUKOBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Üretim Payı (%)	Top. İç.	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
1985	59,000	2,831	4.8		385	51	716,030
1987	80,000	7,335	9.2		785	33	3,769,024
1989	50,000	19	0.0		1,900	99	39,000
1991	60,000	10,786	18.0		7,500	70	42,397,037
1993	70,000	26	0.0		17,700	55	235,029
1995	70,000	69	0.1		42,000	47	2,656,811
1997	82,000	34	0.4		135,000	53	4,830,691

Tablo B14. Sofralık Zeytin Üretimi – MARMARABİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Üretim Payı (%)	Top. İçindeki	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
1985	150,000	2,089	1.4		1,000	176	1,505,917
1987	173,000	6,199	3.6		1,600	45	6,247,766
1988	162,000	8,601	5.3		4,560	90	38,450,979

9						
1991	181,000	19,348	10.7	11,500	49	132,808,940
1993	200,000	9,318	4.7	29,000	66	157,527,605
1995	206,000	28,052	13.6	140,000	112	2,644,142,202
1997	220,000	19,681	8.9	440,000	76	4,918,101,775

Tablo B15. Antep Fıstığı Üretimi – GÜNEYDOĞUBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Miktarın Üretim İçindeki Payı (%)	Alınan Top. İçindeki	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan
1985	35,000	5,229	14.9		1,650	–	8,360,000	
1987	30,000	21	0.1		2,200	–	48,153	
1989	40,000	4,732	11.8		6,800	31	32,177,613	
1991	64,000	9,938	15.5		16,500	–	163,970,895	
1993	50,000	6,774	13.5		40,000	60	271,071,930	
1995	36,000	–	–		–	–	–	
1997	70,000	4,235	6		450,000	50	1,906,143,750	

Tablo B16. Kırmızı Mercimek Üretimi – GÜNEYDOĞUBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Aldığı Miktar (Ton)	Satın Miktarın Üretim Payı (%)	Alınan Top. İç.	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Yıla Fiyat (%)	Önceki Yıla Göre Artışı (%)	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan Değeri
1985	432,500	720	0.2		280	256		179,617	
1987	647,500	-	-		-	-		-	
1989	364,000	-	-		-	-		-	
1991	448,000	-	-		-	-		-	
1993	570,000	10,840	1.9		4,750	27		49,028,276	
1995	515,000	8,225	1.6		25,000	178		198,618,004	
1997	410,000	-	-		-	-		-	

Tablo B17. Kırmızı Biber Üretimi – GÜNEYDOĞUBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliği Aldığı Miktar (Ton)	Satın Miktarın Üretim Payı (%)	Alınan Top. İç.	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Yıla Göre Artışı (%)	Önceki Yıla Fiyat	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan Değeri
1985	3,200	1,757	54.9		400	-		702,886	
1987	3,500	-	-		-	-		-	
1989	4,680	118	3.5		3,200	78		374,444	
1991	7,000	1,302	18.6		5,000	0		6,143,790	

1993	6,500	1,045	16.1	11,500	51	15,543,691
1995	8,000	–	–	–	–	–
1997	10,000	999	9.9	250,000	25	249,976,000

Tablo B18. Kuru Fasulye Üretimi – GÜNEYDOĞUBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Top. Üretim İç. Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
1985	170,000	527	0.3	330	–	204,702	–
1987	210,000	313	0.1	700	8	208,896	–
1989	193,000	–	–	–	–	–	–
1991	214,000	–	–	–	–	–	–
1993	200,000	54	0.0	12,100	120	546,467	–
1995	225,000	–	–	–	–	–	–
1997	235,000	–	–	–	–	–	–

Tablo B19. Nohut Üretimi – GÜNEYDOĞUBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Top. Üretim İçindeki Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
-----	---------------------	------------------------------------	---	------------------------------------	---------------------------------------	---------------------------------	----------------------------------

198 5	400,000	1,446	0.4	240	-	317,297
198 7	725,000	-	-	-	-	-
198 9	683,000	-	-	-	-	-
199 1	855,000	-	-	-	-	-
199 3	740,000	-	-	-	-	-
199 5	730,000	-	-	-	-	-
199 7	720,000	-	-	-	-	-

Tablo B20. Çekirdekli Kuru Üzüm Üretimi – GÜNEYDOĞUBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Üretim İçindeki Payı (%)	Alınan Top. Payı	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
198 5	125,000	-	-		342	-	-
198 7	140,000	-	-		525	-	-
198 9	132,975	-	-		1,700	-	-
199 1	119,910	-	-		3,800	-	-
199 3	122,000	-	-		9,330	-	-
199 5	127,500	1,600	1.2		32,000	-	49,622,967

199 7	130,600	7,248	5.5	155,000	0.4	1,049,246,56 9
----------	---------	-------	-----	---------	-----	-------------------

Tablo B21. Çekirdekli Kuru Üzüm Üretimi – TASKOBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Üretim İç. Payı (%)	Satın Alınan Miktarın Top. İç. Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
198 5	125,000	3,402	2.7		342	159	736,941	
198 7	140,000	3,929	2.8		525	52	2,047,374	
198 9	132,975	7,160	5.4		1,700	89	11,902,583	
199 1	119,910	5,378	4.5		3,800	52	20,087,321	
199 3	122,000	5,383	4.4		9,330	53	49,263,749	
199 5	127,500	–	–		–	–	–	
199 7	130,600	6,840	5.2		155,000	94	991,058,310	

Tablo B22. Çekirdekli Yaş Üzüm Üretimi – GÜNEYDOĞUBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Üretim İçindeki Payı (%)	Satın Alınan Miktarın Top. İç. Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın Değeri (1000 TL)	Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
198 5	2,000,000	252	0.0		75	100	16,179	
198 7	2,300,000	–	–		–	–	–	

1989	2,250,000	-	-	-	-	-
1991	2,300,000	-	-	-	-	-
1993	2,200,000	-	-	-	-	-
1995	2,250,000	554	0.0	6,300	68	5,404,376
1997	2,400,000	-	-	-	-	-

Tablo B23. Çekirdekli Yaş Üzüm Üretimi – TASKOBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Üretim İçinde Payı (%)	Satın Alınan Miktarın Top. Üretim İçinde Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
1985	2,000,000	2,491	0.1	75	100		177,272
1987	2,300,000	4,538	0.2	200	67		726,256
1989	2,250,000	675	0.0	450	36		295,906
1991	2,300,000	5,188	0.2	775	48		4,006,702
1993	2,200,000	8,566	0.4	1,850	57		14,047,322
1995	2,250,000	9,810	0.4	6,300	110		61,563,651
1997	2,400,000	12,000	0.5	30,000	100		360,000,000

Tablo B24. İpek Kozası Üretimi – KOZABİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Top. Üretim İçinde Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın (1000 TL)	Alınan Değeri
1985	1,781	506	28.5	1,550	0	742,301	
1987	1,730	326	18.8	4,000	48	2,331,433	
1989	1,841	154	8.4	10,000	92	2,613,138	
1991	1,353	668	49.4	13,000	8	7,916,329	
1993	724	201	27.8	35,000	67	7,014,814	
1995	271	125	46.1	200,000	167	24,861,699	
1997	160	152	95	800,000	100	117,455,695	

Tablo B25. Gül Üretimi – GÜLBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Satın Aldığı Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Top. Üretim İçinde Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Miktarın (1000 TL)	Alınan Değeri
1985	12,371	2,999	24.2	400	158	1,364,545	
1987	17,317	4,669	27.0	1,000	0	4,669,000	
1989	22,857	3,942	17.2	1,150	15	4,522,074	
1991	24,945	3,650	12.2	1,750	46	6,386,983	

1993	18,868	1,510	8.0	3,700	54	5,588,916
1995	20,000	1,539	7.7	41,000	173	53,887,573
1997	7,000	4,285	61.2	120,000	43	514,312,404

Tablo B26. Yün Üretimi – TİFTİKBİRLİK

Yıl	Toplam Üretim (Ton)	Birliğin Aldığı Satın Miktar (Ton)	Satın Alınan Miktarın Top. Üretim İçinde Payı (%)	Birliğin Satın Alma Fiyatı (TL/Kg)	Bir Önceki Yıla Göre Fiyat Artışı (%)	Satın Alınan Miktarın Değeri (1000 TL)
1985	2,271	34	1.5	3,200	0	111,347
1987	2,240	377	16.8	3,415	–	1,303,779
1989	1,775	972	54.8	9,000	67	8,542,454
1991	1,370	832	60.7	16,500	50	12,817,000
1993	1,120	543	48.5	40,000	60	21,505,532
1995	800	–	–	160,000	129	–
1997	400	237	59.3	475,000	112	107,256,000

**EK C: TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİ
ÜRÜNLERİNİN İHRACATI**

Tablo C1. Döviz Kurları

Yıl	(TL/\$)	Yıl	(TL/\$)	Yıl	(TL/\$)	Yıl	(TL/\$)
1985	518	1989	2,121	1992	6,888	1995	45,705
1986	669	1990	2,608	1993	10,986	1996	81,137
1987	856	1991	4,170	1994	29,704	1997	151,173
1988	1,421						

Tablo C2. Birliğin Çırcırlanmış Pamuk İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ort. Birim Değer (\$/kg)
Tariş	1980	55.496	95.917	1,73
	1983	—	—	—
	1986	4.280	4.502	1,05
	1989	6.448	9.738	1,51
	1992	2.497	3.434	1,38
	1995	—	—	—
	1997	3.155	5.698	1,80
Çukobirlik	1980	22.903	42.841	1,87
	1983	—	—	—
	1986	21.418	17.114	0,80
	1989	13.354	18.894	1,41
	1992	5.903	6.508	1,10
	1995	—	—	—
	1997	—	—	—
Antbirlik	1980	3.409	6.097	1,79
	1983	2.885	4.313	1,49
	1986	—	—	—
	1989	—	—	—
	1992	—	—	—
	1995	—	—	—
	1997	—	—	—

Tablo C3. Birliğin Pamuk Elyafı İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Tariş	1980	1.593	5.130	3,22
	1983	5.821	15.978	2,74
	1986	528	1.628	3,08
	1989	3.556	9.567	2,69
	1992	274	824	3,01
	1995	526	1.711	3,25
	1997	3.076	9.341	3,03
Çukobirlik	1980	3.185	3.423	1,07
	1983	60	161	2,69
	1986	—	—	—
	1989	79	217	2,75
	1992	—	—	—
	1995	—	—	—
	1997	—	—	—
Antbirlik	1980	386	1.128	2,92
	1983	1.116	3.094	2,77
	1986	—	—	—
	1989	—	—	—
	1992	210	581	2,77
	1995	1.578	4.327	2,74
	1997	22,5	60	2,64

Tablo C4. Birliğin Çekirdeksiz Kuru Üzüm İhracatı

Adı	Yıl	Miktar(ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Tariş	1980	11.074	18.733	1,69
	1983	12.087	18.479	1,53
	1986	12.154	10.959	0,90
	1989	9.564	9.714	1,02
	1992	4.158	5.231	1,26
	1995	4.922	5.472	1,11
	1997	8.817	10.642	1.20

Tablo C5. Birliğin Kuru İncir İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Tariş	1980	3.935	5.295	1,35
	1983	3.963	3.579	0,90
	1986	3.789	3.745	0,99
	1989	2.325	4.190	1,80
	1992	310	939	3,03
	1995	1.422	3.218	2,26
	1997	1.300	2.765	2.12

Tablo C6. Birliğin İç Fındık İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Fiskobirlik	1980	35.596	142.433	4,00
	1983	39.103	87.606	2,24
	1986	7.573	26.220	3,46
	1989	14.619	37.806	2,59
	1992	5.923	16.202	2,74
	1995	154	546	3,54
	1997	—	—	—

Tablo C7. Birliğin Kabuklu Fındık İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Fiskobirlik	1980	3.065	5.211	1,70
	1983	280	357	1,28
	1986	5	10	2,00
	1989	—	—	—
	1992	—	—	—
	1995	—	—	—
	1997	—	—	—

Tablo C8. Birliğin Zeytinyağı İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Tariş	1980	2.000	2.800	1,40
	1983	8.910	8.826	0,99
	1986	8.111	10.000	1,23
	1989	5.113	7.272	1,42
	1992	888	1.693	1,91
	1995	5.329	9.026	1,69
	1997	3.439	5.991	1.74

Tablo C9. Birliğin Zeytin İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Marmarabirlik	1980	5.287	6.230	1,18
	1983	665	578	0,87
	1986	88	121	1,37
	1989	800	1.823	2,28
	1992	2.659	2.439	0,92
	1995	1.304	2.249	1,72
	1997	2.761	4.348	1.57

Tablo C10. Birliğin Antep Fıstığı İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Güneydoğubirlik	1980	7	52	7,43
	1983	10	49	4,90
	1986	540	1.981	3,67
	1989	315	1.208	3,83
	1992	215	1.034	4,81
	1995	1.289	4.413	3,42
	1997	539	2.254	4,28

Tablo C11. Birliğin Kırmızı Mercimek İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Güneydoğubirlik	1980	229	137	0,60
	1983	—	—	—
	1986	—	—	—
	1989	—	—	—
	1992	500	290	0,58
	1995	—	—	—
	1997	—	—	—

Tablo C12. Birliğin Kırmızı Biber İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Güneydoğubirlik	1980	—	—	—
	1983	20	26	1,30
	1986	82	68	0,83
	1989	—	—	—
	1992	—	—	—
	1995	—	—	—
	1997	—	—	—

Tablo C13. Birliğin Gül İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Gülbirlik	1980	0,644	186	288,88
	1983	1,063	307	288,92
	1986	0,150	128	855,00
	1989	0,454	157	345,59
	1992	0,805	192	238,51
	1995	1,002	557	555,89
	1997	0.152	95	625,57

Tablo C14. Birliğin Yün İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Tiftikbirlik	1980	590	6.398	10,84
	1983	810	4.071	5,03
	1986	—	—	—
	1989	119	266	2,23
	1992	—	—	—
	1995	—	—	—
	1997	—	—	—

Tablo C15. Birliğin Limon İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Antbirlik	1980	780	401	0,51
	1983	801	308	0,38
	1986	291	117	0,40
	1989	632	288	0,46
	1992	1.270	571	0,45
	1995	—	—	—
	1997	—	—	—

Tablo C16. Birliğin Portakal İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Antbirlik	1980	29	15	0,52
	1983	—	—	—
	1986	143	46	0,32
	1989	216	66	0,31
	1992	62	26	0,42
	1995	—	—	—
	1997	—	—	—

Tablo C17. Birliğin Greyfurt İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Antbirlik	1980	92	47	0,51
	1983	28	11	0,39
	1986	203	17	0,08
	1989	99	37	0,37
	1992	40	17	0,43
	1995	—	—	—
	1997	—	—	—

Tablo C18. Birliğin Kayısı Kuru İhracatı

Adı	Yıl	Miktar (ton)	Değer (1000 ABD doları)	Ortalama Birim Değer (\$/kg)
Kayısıbirlik	1980	—	—	—
	1983	—	—	—
	1986	—	—	—
	1989	—	—	—
	1992	—	—	—
	1995	100	138	1,38
	1997	—	—	—